

T.C.

**YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**TECVİD KONULARININ ZAMAN İÇERİSİNDEKİ DEĞİŞİMİ VE BUNLARIN
GÜNÜMÜZE ETKİSİ
(er-Rİ'ÂYE VE CÜHDÜ'L-MUKİLL İSİMLİ ESERLERİN ÖZELİNDE)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERYEM AKÇADIRCI

DANIŞMAN: PROF. DR. MUSTAFA ATİLLA AKDEMİR

**YALOVA
ARALIK 2024**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

TECVİD KONULARININ ZAMAN İÇERİSİNDEKİ DEĞİŞİMİ VE BUNLARIN
GÜNÜMÜZE ETKİSİ
(er-Rİ‘ÂYE VE CÜHDÜ’L-MUKİLL İSİMLİ ESERLERİN ÖZELİNDE)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERYEM AKÇADIRCI
218121052

DANIŞMAN: PROF. DR. MUSTAFA ATİLLA AKDEMİR

YALOVA
ARALIK 2024

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez/Proje Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “TECVİD KONULARININ ZAMAN İÇERİSİNDEKİ DEĞİŞİMİ VE BUNLARIN GÜNÜMÜZE ETKİSİ (er-Rİ‘ÂYE VE CÜHDÜ’L-MUKÎLL İSİMLİ ESERLERİN ÖZELİNDE” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza
Meryem AKÇADIRCI

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezimi hazırladığım süreçte desteğini esirgemeyen, akademik bilgi ve tecrübesiyle bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Atilla Akdemir'e, Kur'an-ı Kerim'e olan muhabbetimin mimarlarından kıymetli hocam Salih Zeki KOLBASAR'a ve tashih-i hurûf eğitimini veren kıymetli hocam Necmiye YILMAZ'a teşekkür ederim. Maddi ve manevi her zaman yanımda oldukları, benden sevgi ve desteklerini hiçbir zaman esirgemedikleri için babama, anneme ve kardeşime teşekkür ederim

Aralık-2024

Meryem AKÇADIRCI

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER:	v
KISALTMALAR:	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
1. GİRİŞ.....	2
1.1. Tez Çalışmasının Konusu, Yöntemi ve Amacı.....	6
1.2. Tez Çalışmasının Önemi ve Özgün Değeri	6
1.3. Karşılaştırmaya Konu Olan Eserler Ve Müellifleri.....	8
1.3.1. Mekkî b. Ebî Talib (ö.437/1045) Ve “ <i>er-Ri‘âye</i> ” İsimli Eseri	8
<i>er-Ri‘âye Li-Tecvîdi’l-Kırâ’e Ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve:</i>	8
1.3.2. Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145-1731) ve <i>Cühdü’l-mukıll</i> İsimli Eseri	9
<i>Cühdü’l-mukıll:</i>	9
2. <i>er-Ri‘âye</i> ve <i>Cühdü’l-mukıll</i> ESERLERİNİN TECVİD KONULARINI ELE ALIŞ ŞEKLİ VE ALAN ÇALIŞMALARINA ETKİSİ	12
2.1. Eserlerin Girizgah Bölümlerindeki Konular:.....	12
2.1.1. Harf Ve Mahreç Bilgisi	16
2.1.2. Harflerin Sahip Oldukları Sıfatlar Ve Mahreç Yerleri.....	28
Mar‘âşî’nin <i>Cühdü’l-mukıll</i> isimli eserindeki “ <i>On yedi mahreç üzerine inceleme</i> ” bölümü:.....	28
2.2. Harflerin Sıfatları.....	33
2.2.1. Mehmûse harfleri:	35
2.2.2. Mehcûrâ Harfleri:	36
2.2.3. Şiddet Harfleri:	37
2.2.4. Rihvet Harfleri:	39
2.2.5. Zevâid Harfleri:	40
2.2.6. Müzebzebe Harfleri:.....	40
2.2.7. Aslî Harfleri:.....	40
2.2.8. İbdâl Harfleri:	41
2.2.9. Itbâk Harfleri:	41
2.2.10. İnfitâh Harfleri:	42
2.2.11. İsti‘lâ Harfleri:	43
2.2.12. İstifâle Harfleri:	43
2.2.13. Safır Harfleri:	43
2.2.14. Kalkale Harfleri:.....	44
2.2.15. Med ve Lîn Harfleri:	45
2.2.16. Lîn Harfleri:.....	46
2.2.17. Hevâiyye Harfleri:	46
2.2.18. Hafî Harfleri:	46
2.2.19. İllet Harfleri:.....	47

2.2.20. Tefhîm Harfleri:	47
2.2.21. İmâle Harfleri:	47
2.2.22. Müşrabe Harfleri:	48
2.2.23. Mükerrer Harf:	48
2.2.24. Ğunne Harfleri:	49
2.2.25. İnhirâf Harfleri:	49
2.2.26. Sesli Harf:	50
2.2.27. İstîtâle Harfi:	51
2.2.28. Mütefeşşî Harfi:	51
2.2.29. Musmata ve Müzleka Harfleri:	52
2.2.30. Hurûfû's-Sutm:	52
2.2.31. Mehtûf Harf:	53
2.2.32. Râci' Harfleri:	53
2.2.33. Muttasıl Harf:	53
2.3. Diğer lakaplar ve Mekkî'nin Bu Lakaplar Hakkında Verdiği Bilgiler:	53
2.3.1. Hurûfu'l-Halkıyye (Boğaz Harfleri):	54
2.3.2. Hurûfu'l-Leheviyye (Küçük Dil Harfleri):	54
2.3.3. Hurûfu'l-Şeceriyye (Ağız Açıklığı Harfleri):	54
2.3.4. Hurûfu'l-Eseliyye (Dil Ucu Harfleri):	54
2.3.5. Hurûfu'l-Nit'iyye (Üst Damak Harfleri):	54
2.3.6. Hurûfu'l-Liseviyye (Diş Eti Harfleri):	54
2.3.7. Hurûfu'l-Zelkiyye (Müzleka Harfleri):	55
2.3.8. Hurûfu'l Şefehiyye (Dudak Harfleri):	55
2.3.9. Hurûfu'l-Cevfiyye (Ağız Boşluğu Harfleri):	55
2.3.10. Hurûfu'l-Hevâiyye (Boşluk Harfleri):	55
3. SIFAT VE MAHREÇ ANLATIMLARININ ARDINDAN DİĞER TECVİD KONULARININ BAHSİ	57
3.1. er-Ri'âye'de Konuların Sıralanışı ve Muhtevâsı	57
3.2. Cühdü'l-mukıl'de Konuların Anlatım Sıralaması:	66
3.3. Anlatım Açısından Ayıştıkları Noktalar Ve Günümüzdeki Tecvid Eğitimi	69
3.4. Günümüzde Elifbâlar Ve Tecvid Anlatımı	70
4. SONUÇ VE ÖNERİLER	75
KAYNAKÇA	76
ÖZGEÇMİŞ	78

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: sayfa numarası
(s.a.v.)	: sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
vb.	: ve benzeri

TECVİD KONULARININ ZAMAN İÇERİSİNDEKİ DEĞİŞİMİ VE BUNLARIN GÜNÜMÜZE ETKİSİ

(“er-Ri‘âye” ve “Cühdü’l-mukıll” İsimli Eserlerin Özelinde)

ÖZET

Kur’an-ı Kerim eğitimi her devirde ehemmiyetli bir husus kabul edilmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hayatta olduğu dönemde başlayan bu eğitim, bugüne kadar çeşitli usul ve eserler çerçevesinde şekillenmiştir. Kur’an eğitiminin mihenk taşlarından olan tecvid ilmi hakkında da hatırı sayılır miktarda eser bulunmaktadır. Var olan bu eserlerin içerisinde kimi zaman, farklı kabullerin ve bilimsel gelişmeler doğrultusunda -fonetik ve anatomi bilimleri başta olmak üzere- ortaya çıkan yeni bilgiler ışığında, tecvid eğitim metotlarında farklı uygulama yöntemlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Türkiye’de var olan tecvid eğitimi ise geçmiş dönemlere nazaran daha muhtasar bir hale gelmiştir. Süregelen bu değişikliğin kaynağının araştırılması için tecvid ilminde önemli yer tutan Mekkî b. Ebî Tâlib’in kaleme aldığı “er-Ri‘âye” isimli eser ile Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin yazdığı “Cühdü’l-mukıll” adlı eserinin mukayeseli incelemesi yapılarak, hâlihazırda tecvid eğitimine ve tecvid ile alakalı oluşturulan eserlere olan etkileri incelenmiştir. Zira bu eğitim hakkında var olan temel bilgilerin bilinmesi, şu an Türkiye’de uygulanmakta olan tecvid eğitiminin teşekkül sürecini anlamak için büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Kıraat, Tecvid, *er-Ri‘âye*, *Cühdü’l-mukıll*.

THE CHANGE IN TAJWEED TOPICS OVER TIME AND THEIR EFFECT ON THE PRESENT (In the Context of the Works al-Ri‘āyah and Juhd al-Muqill)

ABSTRACT

Quran education has been considered an important issue in every era. This education, which began during the lifetime of the Prophet Mohammed(pbuh), has been shaped within the framework of various methods and studies until today. There are significant number of studies within the science of ‘Tajweed’, which is one of the cornerstones of Quran education. In these studies, it is sometimes seen that different application methods have emerged by the contribution of different approaches and scientific developments. Tajweed education in Türkiye has become more concise compared to previous periods, especially during the transition period to the new Republic. In order to investigate the reasons behind this change, a comparative study was conducted between the literatures called “al-Ri‘ayah” written by Mekki b. Ebi Talib, who has an important role in the science of tajweed, and the another one called “Cühdü’l-mukıll” written by Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî from the last period of Ottoman Empire, together with their effects on today’s tajweed education and on the literature related to tajweed. Because knowing the basic information about this education is highly important in order to understand the formation process of tajweed education that currently exists in our country.

Keywords: Quran, Recitation, Tajweed, al-Ri‘āyah, Juhd al-Muqill.

1. GİRİŞ

Sözlükteki anlam karşılığı “bir şeyi güzel kılmak”¹ olan tecvid kelimesi, “ıfrat ve tefrite kaçmadan sıfatlarına uygun bir şekilde harfleri mahreçlerinden çıkarmak”, “Kur’an harflerinin mahreç ve sıfatlarının konu edildiği ilim”, “Kur’an-ı Kerîm’i harflerin mahreç ve sıfatlarına riayet edip vakf, vasl, sekte, vb. tilâvet kurallarına uyarak güzel ve hatasız okumayı öğreten ilim” gibi anlamlara sahiptir.²

Kur’an’da bulunmamakla birlikte Kur’an’ı usule uygun ve ayetlerin üzerinde düşünülerek okunması anlamına gelen “tertîl” kelimesi, Furkân (25/32) ve Müzzemmil (73/4) sûrelerinde geçmektedir. Önemli kıraat âlimlerinden biri olan İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) "Tecvid" kelimesinin ortaya çıkışı hakkında -Hz. Ali’ye nispet edilen bir söze dayanarak- bu kelimenin ilk defa Hz. Ali tarafından kullanıldığını belirtmiştir.³ Tecvid konuları, günümüzde özellikle Kur’an ilimleri içerisinde önemli bir yere sahip olsa da geçmiş dönemlerde Arap dilini anlatan eserlerde ele alınmıştır.⁴

Bir ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesi için belirlenmiş yöntemler, bunların anlatıldığı kaynak eserlerde de bulunmaktadır. Tecvid de Kur’an kıraati konusunda öğrenilmesi gereken önemli bir ilimdir. Hicrî ilk asırlardan itibaren verilen bu önem doğrultusunda tecvid öğretimi her vakit güncelliğini korumuş, zaman içerisinde farklı metotlar kullanılarak da olsa eğitime devam edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’in vahiy olarak Hz. Peygamber’e (s.a.v.) indirildiği dönemde, öğretimi bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından sahâbeye yapılıyordu. Bu dönemde Kur’an’ın korunması hafızlar ve vahiy katipleri aracılığıyla sağlanıyordu.⁵

Dört halife döneminde ise sayıca fazla olmayan⁶ hafız sahâbilerin savaşlarda hayatını kaybetmesi durumu Kur’an’ın korunmasına yönelik tedbirlerin gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Hz. Ebû Bekir döneminde Zeyd b. Sâbit’in riyasetinde Kur’an iki kapak arasında toplatılarak Mushaf haline getirilmiştir. Hz. Osman döneminde yapılan fetihler

¹ Ebü’l Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 3/135.

² Abdurrahman Çetin, “Tecvid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/253-254.

³ Çetin, “Tecvid”, 40/253-254.

⁴ Halil b. Ahmed tarafından kaleme alınan ve ilk Arapça sözlük kabul edilen *Kitâbu’l-Ayn* isimli çalışma bahsedilen bu eserler arasında sayılabilir. Özellikle er-Ri’âye isimli eserde müellifinin bu kaynaktan alıntılar yaptığını görmek mümkündür. Detaylı bilgi için bkz. Tefik Rüştü Topuzoğlu, “Halil b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1997).

⁵ Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta’limi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 24.

⁶ Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta’limi*, 33. Bu görüş farklı sebeplerden ötürü kabul edildiği gibi birtakım görüşlerce de hafız sahabe sayısının az olmadığı yönünde ihtilaflar bulunmaktadır.

sonucu İslâm coğrafyasının geniş sınırlara ulaşmasından kaynaklı, fethedilen yerlerdeki halkların farklı dil ve lehçelere sahip olmasından kaynaklanan “Kur’an’ın kitabete ve okunmasında yaşanan ihtilaflar” sebebiyle, var olan Kureyş lehçesindeki Mushaf’tan çoğaltma işlemi gerçekleştirilmiş; Kur’an öğretimiyle görevlendirilen kimselerle birlikte bu yeni mushaflar, fethedilen yerlerden yedi merkeze halife tarafından gönderilmiştir.⁷ Yani, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde ağırlıklı olarak müşâfehe yöntemiyle sürdürülen Kur’an öğretiminin, İslam dininin Arap yarımadasının dışına doğru genişleyip, buralarda yaşayan ve Arap diline vâkıf olmayan kimselere ulaşmasıyla bu ilimle ilgili yazılı metinler oluşmaya başlamıştır.

Tecvid ilmi hem teorik hem de pratik bir ilimdir. Yazılan eserler kuralların teorik kısmının anlatımını sağlarlar. Pratik kısmı ise “fem-i muhsin” olarak belirtilen okuyuşu düzgün hocalar vasıtasıyla sağlanır. Geçmişten bugüne kadar tecvid ilmiyle alakalı pek çok eser ortaya konmuştur. Ancak, diğer birçok ilimde olduğu gibi tecvid ilmi hakkında da ortaya konan eserler aynı yazım tarzı ve anlatıma sahip değildir. Bu farklılıklar kimi zaman eserin yazıldığı dönemin yaygın yazım tarzı olarak dikkat çekse de kimi zaman da müellifin ortaya koyduğu bir yenilik olabilmektedir.

Mûsa b. Ubeydullah el-Hâkânî’ye (ö. 325/937) ait olan “*el-Kasîdetü’l-Hâkânîyye*” isimli eser⁸ tecvid ilmine dair ilk telif olarak bilinmektedir. Bu telif elli bir beyitten oluşan bir kaside olup, tecvid konularının tamamını kapsamamakla birlikte kendinden sonraki müellifler tarafından delil olarak kabul edilir. Ebû Amr ed-Danî (ö. 444/1053) tarafından şerh edilmiş *Şerhu Kasideti’l-Hâkânî fi’t-tecvîd* de tecvid alanında önemli bir eserdir. Tecvid alanında mensur tarzda kaleme alınmış ilk çalışma ise Ca’fer b. Muhammed es-Sa’îdî’ye (ö. ?) ait olan *et-Tenbîh* isimli eserdir. On sayfadan oluşan eser tecvid ilminin “lahn” bahsini ele almaktadır. Mensur tarzda yazılan ve tecvid alanında önemli bir yere sahip olan bir başka eser de Mekkî b. Ebî Tâlib’e (ö. 437/ 1045) ait olan “*er-Ri’âye li-tecvîdi’l-kırâ’e ve tahkîki lafzi’t-tilâve*” isimli telifidir. Yine, Ebû Amr ed-Dânî’nin *et-Tahdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*’i, Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî’nin (ö. 671/ 1273) *el-Mûdih fi’t-tecvîd*’i, İbnu’l Cezerî’nin *et-Temhîd fi ‘ilmi’t-tecvîd*’i ve *Mukaddime*’si, Abdurrahman Karabaşî’ye (ö. 904/ 1533) ait olan

⁷ Belirtilen sayı ve gönderilen merkezler hakkında farklı görüşler de bulunmaktadır. Bkz. Sirâceddin Öztoprak, *Kur’an Kırâati* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 31.

⁸ Aynı eser, “*el-Kasîdetü’l-râiyye*” ismiyle de bilinmektedir.

Karabaş Tecvîdi, Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1145/ 1732) *Cühdü'l-mukıll* isimli eseri bu alanda önem arz eden çalışmalardan birkaçıdır.⁹

Yukarıda zikredilen eserlerin, birbirlerine kaynak olmaları bakımından ortak anlatım ve içeriğe sahip olabildikleri gibi bunların birbirlerinden ayrıştıkları noktalar da vardır. Bu durum eserin yazılma nedeni ve yazılırken müellifin hedeflediği kitle için de söylenebilir. Bazı eserler muhteva açısından konu ve terimler üzerindeki ihtilafları dahi içerisinde barındırıp teorik olarak anlatılan konunun uygulamada nasıl olması gerektiğine dair bilgi ve önerileri okuyucuya sunarken bazıları ise muhtasar olarak kaleme alınmış olup, detaylı anlatımdan uzaktır. Burada şuna da değinmek gerekir ki müellifler kimi zaman yaşadıkları dönemde var olan ihtilafları açıklığa kavuşturma amacı güderken kimi zaman da eğitimi kolaylaştırmak ya da yeni bir usul oluşturmak maksadıyla eser kaleme almışlardır. Nitekim her çalışma sahip olduğu özellikleri itibariyle onu okuyan kişiye hem müellifi hem de yazıldığı dönem hakkında bilgiler sunar.

Tarihsel süreçte değişen durumlar, kendileriyle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı olan birçok şeyin değişimini de beraberlerinde getirirler. Bu durum tecvid ilmi için de geçerlidir. Tecvid eğitiminde farklı uygulamalar ve kabullerin ortaya çıkması, kaleme alınan eserlerde gerek onaylandığının belirtilmesi gerekse eleştirisinin yapılması yönünden eserlere konu olmuştur. Ne var ki değişimlerin sebebini sadece bu konuyla sınırlamak doğru olmaz. Savaş gibi büyük sosyolojik olaylar sonucunda toplumun kendisini toparlamaya çalıştığı dönemde eldeki imkanlar ölçüsünde yapılmaya çalışılan eğitim ve öğretim çalışmalarının sıhhati de her zaman aynı olmamıştır. Özellikle Türkiye'de bir dönem dini eğitim verilmemesine ilişkin alınan kararlarla uygulamaya konulan yaptırımlar bu kanaati destekler niteliktedir. İlmî alanda kendini geliştiren kimselerin görüşleri ve eğitim metotlarının farklılık arz etmesi de değişimlerin sebeplerindendir.

Türkiye'de mevcut tecvid öğretim metotları ve eserleri incelendiğinde, ilk dönem tecvid eserlerindeki bazı konuların müfredata alınmadığı, bunların Arap dünyasında verilen tecvid eğitiminden ayrıştığı noktalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, bahsedilen farklılıkların kaynağının neler olabileceğini ve önceki dönemlerde böyle bir durumun var olup olmadığını, yazıldıkları dönem itibariyle birbirlerinden uzak zamanlarda ortaya çıkan iki eserin mukayeseli incelemesi temelinde ele alınacaktır.

⁹ Çetin, "Tecvid", 40/253-254.

Bu alanda yazılmış olan ilk çalışmalara bakıldığında sonrakilere göre daha az hacimde oldukları görülmektedir. Çağdaş dönem teliflerine bakıldığında anlatım pekiştirilmesi için resimlerle desteklenen konu anlatımı, eserlerin hacmini de etkilemiştir.¹⁰ Temel kaidelerin öğretilmesine yönelik bir amaçla yazılan mensur eserlerin pek çoğunun mukaddimesinde bu durumun belirtilmesiyle birlikte manzum eserlerde de tecvid kurallarının uygulamaları beyitlerin içerisinde muhtasar olarak işlenmiştir. O dönemlerde eğitimin ezber yöntemiyle yapıldığı göz önüne alındığında yazılan eserlerin bu doğrultuda ortaya çıktığı anlaşılabılır. Müelliflerin mukaddimelerde açıkladığı eserlerin yazılma gayesi incelemek zaman içerisinde metinlerde oluşan farklılığın sebeplerini anlamak mümkün olacaktır.

Nitekim Mekkî b. Ebî Tâlib'in, *er-Ri'âye* isimli eserinin mukaddimesinde kendisinden önce bu tarz ele alınan bir esere ulaşamadığını belirtmesi ve yine Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Tahtîd* isimli eserinde tecvid ve itkân ilminin keyfiyetine dair ufak hacimli bir kitap ele alma isteği, yaşadığı dönem ve sonrası için temel eğitim niteliğinde bir kaynak eser ortaya koyma kaygısının var olduğunu gösterir niteliktedir. Tecvid ilminin, müstakil olarak ortaya çıkmasının yukarıda zikredilen eserlerle birlikte olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Kur'an ve Arap diliyle ilgili pek çok ilmin ortaya çıkışından iki asırdan fazla bir süre zarfından sonra meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte tecvid kurallarına Arapçanın sahih bir telaffuz ile öğretilmesi ve okunması kaygısıyla dil ve nahiv âlimlerinin eserlerinde yer verilmiştir. Eserlerin bazılarında müstakil bir başlık ile bu konulara değinilirken bazılarında ise içerisindeki farklı başlıklarda ufak açıklamalar şeklinde yer verilmiştir. Tecvid ilmi üzerine yazılan eserlerdeki farklılıklardan bir diğeri de kullanılan ıstılah terimlerinin farklılığıdır. Belirtildiği üzere bu alanda yazılan ilk eser olan *Kasîde-i Hakaniyye* isimli eserde müellif, tecvid kelimesini ve onunla anlam olarak ortak olan başka kelimeleri kullanmayıp onların yerine 'husn/güzel olma' ve bu kökten gelen kelimeleri kullanmıştır. Çağdaşı olan İbn Mücâhid'in tecvid kavramını kullanmış olması bu kavramın döneminde ortaya çıkmış ama çok yaygın olarak bilinmediğine delalet eder. Fakat yaklaşık bir asır sonrasında *et-Tenbîh* isimli eserin müellifi es-Sa'îdî'nin eserinde bu terimi kullanması geçen süre içerisinde tecvid teriminin kullanılmasının yaygınlaştığını göstermektedir.¹¹ Bunlar ve benzer farklılıklar göz önüne alındığında, tecvid ilminin gelişim sürecinin ve eğitiminde ortaya konulan metotların incelenmesi önem arz etmektedir.

¹⁰ Ğânim Kaddûri el-Hamed, *Kur'an Fonetîği Üzerine Tetkikler -Tecvid Alimleri Özelinde-* (İstanbul: İFAV, 2021), 113

¹¹ el-Hamed, *Kur'an Fonetîği Üzerine Tetkikler -Tecvid Alimleri Özelinde-*, 25-35

1.1. Tez Çalışmasının Konusu, Yöntemi ve Amacı:

Bu çalışmada kronolojik cetveli geniş tutabilmek maksadıyla ilk dönem eseri olarak Mekkî b. Ebî Tâlib'e (ö. 437/1045) ait olan “*er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve*” isimli eser ile Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1145/1732) *Cühdü'l-mukîll* isimli telifi arasında mukayeseli bir inceleme yapılmıştır. Eserlerin içerisinde var olan konular, bu konular için getirilen örnekler ve anlatım sırasında vurgulanan noktalar belirtilmiştir. Gerekli yerlerde günümüzdeki tecvid eğitiminde yaygın kullanılan tecvid kitaplarında konu anlatımının nasıl yapıldığına dair eklemeler yapılmıştır. Yapılan bu çalışmanın neticesinde, eski dönemlerde eserlerde titizlikle işlenen konuların bugünün tecvid eğitiminde nasıl anlatıldığı ve özellikle elifbâ kitapçılarıyla ile başlayan Kur'an öğretiminin genel hatları üzerinde bilgiler verilmiştir. Konularda ilk olarak *er-Ri'âye* eserindeki anlatımı aktarılmış ardından *Cühdü'l-mukîll*'deki bilgilere yer verilmiştir. Her iki eserde işlenen konularda başlık olarak *er-Ri'âye* esas alınmış olup, birbirlerinde bulunmayan bölümler için ayrı başlık oluşturulmuş ya da bölüm hakkında bilgilere yer verilmiştir. Kur'an öğretiminin müfredat anlamında peyderpey değişimi bu konuyu inceleyen çalışmalar doğrultusunda incelenmiştir. Tezin son bölümünde elifbâların konuları ele alış tarzı ve bununla ilgili tespitlere yer verilmiştir. Türkçe kelimelerin yazımı Türk Dil Kurumu'nun belirlediği şekilde yapılmıştır. Eser, şahıs isimleri ve ıstılah kelimeleri için ise Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ndeki kullanım esas alınmıştır.

1.2. Tez Çalışmasının Önemi ve Özgün Değeri

Kıraat ve tecvid ilminin önemli kaynaklarından olan *er-Ri'âye* ve *Cühdü'l-mukîll* eserleri hakkında kaleme alınan pek çok çalışma bulunmaktadır.¹² Var olan bu çalışmalardan *Cühdü'l-mukîll* ile ilgili olanlarında, *er-Ri'âye*'de bulunan bilgilere de zaman zaman yer verilmiştir. Arap harflerini ve tecvid konularını fonetik ilmini de ilgilendiren noktalarıyla ele alması, var olan bilgilerin dışında farklı tanım ve yorumlar getirmesi vesilesiyle *Cühdü'l-mukîll* isimli telif hem Türk hem de Arap coğrafyasında önemli bir konuma sahip olmuştur. *er-Ri'âye* ise tecvid konularının ekseriyetini içerisinde bulunduran ve günümüze eksiksiz ulaşan ilk mensur eser kabul edilmektedir. Bu tezde yukarıda bahsi geçen her iki eserde var olan konuların incelemesinin yanı sıra, müelliflerin kullandıkları üslup, yer verdikleri ifadeler

¹² Bkz. Ali Öge, “*er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2011), 277-286. Bkz. Hasan Hüseyin Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri* (Batman: Batman Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, ts.). Bkz. Fatma Yasemin Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023).

ve eser bölümlerinin sıralamaları mukayese edilerek incelenmiştir. Bazı konularda mukayesenin ardından o konunun günümüzde nasıl işlediğinin de bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın son döneminden itibaren tecvid eğitimi noktasında alınan bazı kararların sonrasında nasıl bir yöntem meydana getirdiği hakkında bilgiler verilmiştir.

1.3. Karşılaştırmaya Konu Olan Eserler ve Müellifleri

1.3.1. Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.437/1045) ve “*er-Ri‘âye*” İsimli Eseri

23 Şaban 355'te (M. 966) Kayrevan'da dünyaya geldi. Doğum tarihi bazı kaynaklarda 354 (965) olarak belirtilir. On üç yaşında Kahire'ye giderek hesap ve dil derslerine devam etti. Burada bulunduğu süre içinde Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen Mekkî b. Ebî Tâlib, altı yıl süren tahsil döneminin ardından Kayrevan'a dönse de daha sonraları birçok kez Mısır'a gitmiş, bu yolculuklarında farklı hocalardan kıraat, tefsir ve nahiv eğitimi almıştır. Mısır haricinde Mekke ve Kudüs'te de çeşitli hocalardan ilim tahsil edip Kayrevan'a geri dönen Mekkî b. Ebî Tâlib; Recep 393'te (1003) hayatının bundan sonraki bölümünü geçireceği Endülüs'e gitmiştir. Kurtuba'da seçkin pek çok medresede kıraat dersleri vermiş, kendisine imamlik ve hatiplik vazifesi verilinceye kadar bu derslere devam etmiş, hatiplik görevini hayatının sonuna kadar devam ettirmiştir. Abdullah b. Sehl ve “İbnü'l-Beyyâz” olarak bilinen Yahya b. İbrahim, kendisinden kıraat alanında istifade eden talebelerden bazılarıdır. Mekkî b. Ebî Tâlib 2 Muharrem 437'de (1045) vefat etmiş ve oğlu Ebû Tâlib Muhammed'in kıldırıldığı cenaze namazının ardından Kurtuba'daki Rabaz Kabristanı'na defnedilmiştir.¹³

er-Ri‘âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkiki lafzi't-tilâve:

Bu eser tecvid konusunda günümüze ulaşan ilk çalışma olarak kabul edilmiştir. Müellif kitabın başında klasik İslâmî eserlerde bulunan Allah'a hamd ve Peygamber'e (s.a.v) salat-u selam kısmını bulundurmıştır. Bu bölümlerde Kur'an ile ilgili bahisler de bulunmaktadır. Sonrasında bu ilme hizmetin önemine ve şerefli bir uğraş olduğuna işaret edilen bölümler eklemiştir. Kendisinden önceki dönemlerde bu hususa dair yazılmış böyle bir esere rastlamadığını belirten Mekkî b. Ebî Tâlib, yazmış olduğu eserden faydalanılması halinde kişinin bahtiyar olacağını zikretmiştir. Kısa olarak Kur'an-ı Kerim'i ezberlemeye teşvik ve onun sevabıyla ilgili bilgiler verdikten sonra Kur'an okumanın önemi, Kur'an ile meşgul olan kimselerin sahip olması gereken özellikleri ve yerine getirmeleri gereken vazifeleri açıklamıştır.

Bahsi geçen bu konuların ardından ilk olarak harfler hakkında açıklamalar, farklı diller ve Arap harfleri hakkındaki tespitlerin yer aldığı bölümlere yer verilmiştir. Alt başlıklar halinde harflerin sahip oldukları sıfatlara değinilmiş, sonrasında her bir harf için özel başlıklar oluşturularak bu harflerin telaffuzunda meydana gelen tecvid olayları ve doğru bir okuyuş

¹³ Tayyar Altıkulaç, “Mekkî b. Ebû Tâlib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2003), cilt 28, 575-576.

yapılmaması halinde ortaya çıkabilecek yanlışlar hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Eser 48 bab, 3 alt konu başlığı ve 34 alt başlıktan oluşmaktadır.¹⁴

1.3.2. Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145-1731) ve *Cühdü'l-mukıll* İsimli Eseri

Ailesine nisbetle Saçaklızâde, doğduğu yere nisbetle de Mar'aşî olarak bilinen Saçaklızâde Mehmed Efendi, Şam'da Abdulganî en-Nablûsî'den (ö. 1143/1731) tefsir, hadis ve tasavvuf tahsilinde bulunmuştur. Memleketine döndükten sonra tedris ve telif işiyle ilgilenmekle birlikte Maraş ve çevresinde irşad faaliyetlerinde de bulunmuştur. Hasan Mar'aşî (ö. ?), Darendeli Hamza Efendi (ö.?), *Tibyân tefsiri* mütercimi Ayıntâbî Mehmed Efendi (ö. 1111/1699) Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin hocalarındandır. Talebelerinden ise *Takrîru'l-kavânîn* adlı eserin şarihi Hüseyin b. Haydar Bertezî Mar'aşî (ö. ?), Abdurrahman b. Ali Ayıntâbî (ö. ?) ile Mehmed b. Ömer Darendevî'yi (ö. ?) sayılabilir. Saçaklızâde Mehmed Efendi *Tertîbu'l-'ulûm* adlı eserinde ilimleri; yararlı olanlar, zararlı olanlar; yararı veya zararı olmayanlar olarak üç kısma ayırmış; Kur'an ve Sünnete dair ilimleri yararlı ilimler kategorisine dahil etmiştir. Saçaklızâde'ye göre Kur'an-ı Kerim ile ilgili ilahi ilimler, Kur'an'ın nazmı, okunması vakf ve ibtidâsı, yazılması ve açıklanmasıyla ilgilidir. Tecvid ilmine dair kaleme aldığı ve bu akademik çalışmanın konusunda kaynak eserlerden biri olan *Cühdü'l-mukıll* isimli çalışmasında tecvid ilmiyle ilgili meseleleri akıcı bir dil ve düzgün bir üslup ile yazmış, mevzubahis konulara yer yer ayetlerden örnekler getirerek konuyu desteklemiştir.¹⁵

*Cühdü'l-mukıll*¹⁶:

Tecvid ilmi ve uygulamaları tarihin her döneminde önemi korumuş olsa da özellikle ana dili Arapça olmayan toplumların İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra Kur'an'ın doğru bir şekilde okunması ve Arap harflerinin telaffuzunun öğretilmesi, önceki dönemlerine nazaran daha elzem olmuştur. Bu gerekliliğin bir sonucu olarak da fonetik farklılıklar ve var olan okuyuş tercihlerinin sebeplerini ele alan pek çok eser ortaya konulmuştur. *Cühdü'l-mukıll* isimli eser de hicri on ikinci asır alimlerinden Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'ye ait olup bu alanda kaleme alınmıştır. Bu eser, günümüzde yaygın olarak kullanılan pek çok tecvid kitabının ana kaynaklarından. Müellifin eserde dile getirdiği pek çok konu, kendi döneminden sonra

¹⁴ Öge, “er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve”.

¹⁵ Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman El-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2018), 119-122

¹⁶ Bu Eser Salim Kaddûrî Hamed tarafından tahkik olunarak Amman'da Dâru Ammar kitabevinde 2001 yılında basılmıştır.

kanıtlanabilirlik kazandığı için bu telifin kıymeti ve Saçaklızâde'nin ilmî seviyesi gözler önüne serilmiştir. *Cühdü'l-mukıll*'e ait Arap âleminde Salim Kaddûri Hamed tarafından yapılmış inceleme ve tahkik çalışması bulunmaktadır, bununla birlikte eserin Türkçe tercümesi bulunmamaktadır. Yazıldığı dönemdeki fikirleri ve ihtilafları içerdiği için de ayrı bir önem arz etmektedir.¹⁷ Kaynakları arasında yer alan pek çok eser, tecvid alanında ortaya konulmuş temel çalışmalardır. İlk dönem kaynakları olarak Mekki'nin (ö. 1045) *er-Ri'âye*, Dâni'nin (ö. 1053) *et-Tahdîd*'i, sonraki dönem olarak da İbnu'l Cezerî'nin (ö. 1429) *en-Neşr* ve *et-Temhîd*'i bunlardan bazılarıdır. Müellifin özellikle *Cühdü'l-mukıll* eserinde bahsettiği fonetik tercihler, İslâm dünyasındaki kârîlerin tilavet tarzları üstünde önemli etkiye sahip olup Türkiye'de de yaygın olan tilavet üzerinde geçmişten günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Bu esere ait pek çok yazma nüsha mevcuttur. Tecvid alanında oluşturulan ilk eserler incelendiğinde bunlardan birçoğunun tecvid kurallarını kıraat farklılıklarıyla birlikte ele aldığını görmek mümkündür, bununla birlikte *Cühdü'l-mukıll*'de ise sadece tecvid konuları işlenmiş ve kıraat konularına girilmemiştir. Eserin en önemli özelliği, müellifin tecvide dair her meseleyi Arap dili fonetiği anlamında değerlendirmesi ve bu konuda pek çok görüşe de yer vermesidir. Telifin ifade tarzı çoğunlukla münazara yöntemiyle sağlanmış ve böylece anlatılmak istenen konunun daha iyi pekiştirilmesi amaçlanmıştır.

Eser, 'mukaddime', 'maksad' ve 'hâtime' olarak üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm beş fasıl ve tetimme'den oluşur. İkinci kısım olan maksad, eserin ana kısmıdır ve on bir bahis içermektedir. Hâtime ise sonuç bölümü olup birtakım ikaz ve tenbîhler için oluşturulmuştur. Bu bölümlerin ardından Mar'aşî, ek olarak bazı harflerin ve Kur'an öğretiminde önemli gördüğü konuları ele aldığı ufak bölümler kaleme almıştır. Eserin yazıldığı dönemde özgün bir eser ortaya koymaktan daha çok hâşiye ve şerh faaliyetlerinin yaygın olduğu öngörüldüğünde *Cühdü'l-mukıll*'in ilmî açıdan kıymetini ve müellifinin gayretini görmek mümkün olacaktır.¹⁸

¹⁷ Fatma Yasemin Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023). 21-22.

¹⁸ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*. 51-55

2. *er-Ri'âye* ve *Cühdü'l-mukıll* ESERLERİNİN TECVİD KONULARINI ELE ALIŞ ŞEKLİ VE ALAN ÇALIŞMALARINA ETKİSİ

2.1. Eserlerin Girizgâh Bölümlerindeki Konular:

er-Ri'âye isimli eserin tecvid ile alakalı ilk mensur eser olduğu pek çok kıraat kaynağında belirtilmiş, bu eser ile alakalı makale ve tez gibi pek çok akademik telif ortaya konulmuştur.¹⁹ Yazılan bu çalışmaların bazıları eserin tarih içerisindeki önemini ifade etmek için bazıları da içerdiği konuların incelenmesi üzerine hazırlanmıştır. Bu çalışmada ele alınma sebebi ise bugünlerde tecvid ile alakalı meseleleri inceleyen pek çok eserin kaynağı olmakla birlikte var olan bu çalışmaların birbirlerinden içerik ve usul olarak farklılıklar içermesinin nedenlerinin araştırılmasıdır.

Yıllar içinde eğitim usulü olarak pek çok değişiklik yaşayan tecvid uygulamaları bugün yaş ve eğitim gruplarının çeşitlerine göre peyderpey değişiklik arz etmektedir. Geçmiş dönemlerde müelliflerinin halk için yazdıklarını belirttikleri eserlere bakıldığında bugün üniversitelerde Kur'an-ı Kerim ve Kıraat derslerinde işlenen konuların var olduğu görülmektedir. Bugünlerde tecvid uygulamaları çoğu zaman teorik bilgilerden ayrı veriliyor, eğitim sırası tecvid öğretimini yapan hoca ve öğrencilere göre değişiklik arz ediyor.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde elifbâlar üzerinden Osmanlı Türkçesi ve Kur'an eğitimi yapılmaktaydı. Dönemin eğitim görevlileri var olan sorunları gidermeye veya mevcut yöntemi geliştirmeye yönelik kararlar almak amacıyla çeşitli kongreler düzenlemişlerdir. Bu kongrelerin içeriği ve alınan kararlar kimi zaman sadece Kur'an öğretimini kimi zaman ise her iki dersi kapsamaktaydı.²⁰ O devirlerde kullanılan elifbâ kitapları üzerinden yapılan araştırmalarda görülen, ses ve kelime çağrışımları üzerinden yapılan temel Kur'an eğitimi usulü günümüzde de benzer şekilde devam etmektedir. Bu eğitim değişiklikleri sırasında, tecvid ilmi hakkında yazılan ilk eserlerde var olan bazı konulara sonraki dönemlerde yazılan eserlerde yer verilmediği ortaya çıkmıştır. Konuların anlatılmasının terk edilmesi ya da tedrici olarak farklı eğitim merhalelerine bölünmesi önemli bir meseledir. Yapılan bu değişimin içtihadî bir görüş sonrası mı yoksa zarureten kaynaklı olarak mı yapıldığı hakkında farklı görüşler vardır.²¹ Bu tezde, ele alınan kaynaklar üzerinden tecvid eğitimindeki metotların

¹⁹ Bkz.Öge, “*er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*”. Bkz.Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*.

²⁰ Hatice Ayar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Elifbalar (1824-1928)* (Ankara: TDV Yayınları, 2020). 57-64.

²¹ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Gelenegindeki Yeri*. 21-22.

değişim ve benzerlikleri, bununla beraber mezkûr teliflerin muasır eserlerdeki yansımaları ele alınarak bu konu hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

er-Ri'âye isimli eserin üslubu; cedel²² üslubundan uzaktır. Müellif tarafından tecvid eğitiminin doğru yapılmasına yönelik oluşturulan bir eser olup döneminde sahih olarak kabul edilen yedi kıraat imamının okuyuş farklılıklarına değinecek kadar örnek çeşitliliği içerir. Ancak yapılan uygulama yanlışlarına ve ihtilaflara değinilmesine gerek görülmeyecek şekilde muhtasar olarak kaleme alınmıştır. Tecvid ile alakalı genel kaideleri içeren ve kendi içerisinde gruplandırılıp farklı konu başlıkları altında anlatım yapılarak oluşturulmuştur. Yazıldığı dönemden bu zamana kadar tamamı elimize ulaşan nadir eserlerdendir. Tecvid ile alakalı en kapsamlı anlatımın olduğu eserdir ki bunu müellif, eserin giriş kısmında belirtmiştir. Günümüzde yazılan neredeyse bütün tecvid ve kıraat eserlerine kaynak olmuştur.²³

Eser hamdele²⁴ ve salvele²⁵ bölümleriyle başlar, sonrasında Kur'an-ı Kerim'in Arapça olarak indirilmesiyle ilgili olarak Arap dilinin zenginliğine vurgu yapılır. Bu kısmın ardından mahreçler hakkında anlatım yapılmaya başlanır. Lafzı değişmediği müddetçe her bir harfin ait olduğu bir mahreç bölgesinin olduğu ve doğru kullanımın yalnızca bu mahreç yerinden çıkarılması sonucunda olduğu zikredilir. Mekkî, mahreçlerin kuvvetli ve zayıf, birbirine benzeyen ve benzemeyen yönleri olduğunu, mahlukatın yaratılışının da böyle olduğunu vurgulayarak anlatır. Harflerin hareke ve sükunlar ile bir anlam ifade ettiğini de cisimler ve arazlar arasındaki bağlantıdan bahsederek örneklendirir.²⁶

Eserinde kullanacağı yöntemi açıklayan Mekkî, harfleri sıfat ve mahreçleriyle tek tek ele alacağını, örneklendirmeleri Kur'an-ı Kerim ayetlerinden vereceğini açıklamıştır. Kurrâ arasındaki en az ihtilafa sahip konuları ele alacağını, böylece okuyuşlardaki kusur ve noksanlıkları giderme amacına ulaşacağını belirtir. Kendisinden önce bu içerikte bir kitaba

²² Meşhur olan veya doğruluğu herkesçe kabul edilen gerçeğe dayanan kıyas; tartışmada rakibi susturma yöntemi anlamında kullanılan mantık, felsefe ve kelâm terimi.

²³ Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*. 23.

²⁴ İslamiyet'in yayılmasında sonra çeşitli dua ve zikir cümleleri kısaltılarak yeni kelimeler meydana getirilmiştir. Hamdele de bunlardan biri olup "Her türlü övgü Allah'a mahsustur" anlamına gelen "el-hamdü lillâh" şeklindeki dua ve zikir cümlesinin kısaltılmasıyla oluşmuştur. Hz. Peygamberin tavsiyesi gereğince müslüman hatiplerin hutbeleriyle müelliflerin kitaplarında besmeleden hemen sonra hamdele yer almış böylece köklü bir İslâmî gelenek oluşmuştur. Müslümanların bütün önemli yazışmaları ve akidlerinde besmeleden sonra hamdele zikredilmiş, bir yazıda hamdeleye yer verilmemesi o yazının önemli olmadığına bir işareti kabul edilmiştir.

²⁵ Sözlükte "dua, tâzim, rahmet" gibi anlamlara gelen salât ile "esenlik" anlamına gelen selâm kelimelerinden oluşan salat-ü selam, "aleyhi's-salâtü ve's-selâm" veya "sallallâhü aleyhi ve sellem" şeklindeki dua cümlelerinin yerine daha çok Osmanlı Türkçesi'nde kullanılmıştır. Bu şekilde dua etmeye 'salavat getirme', Arapça'da ise 'tasliye' denir; bu duadan söz edilirken "salvele" kısaltması kullanılır.

²⁶ Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*. 25.

rastlamadığını zikrettikten sonra kaleme almış olduğu bu eserin kendisinden sonrakiler için istifadesi bol bir kaynak olmasını niyaz etmiştir.²⁷ İhtilaf olan noktalarda, o konuyu ele aldığı başka bir eserin olduğunu belirtmekle yetinmektedir.

Geçmişteki ve günümüzdeki pek çok eserde görüldüğü üzere bir konunun anlatımına geçilmeden önce bahsedilecek ilim ile ilgilenilecek kimselerin sahip olması gereken vasıflar, yapması ve kaçınması gereken amellerin zikredildiği bölümler *er-Ri 'âye* 'nin de ana kısımdan önceki bölümleri olmuştur. Mekkî, Kur'an okuyucusunun sahip olması gereken faziletleri anlatan, Kur'an'ı ezberlemeye teşvik eden, okuyan ve okutan kimselerin sahip olması gereken vasıfları ele alan bâblara eserinde yer vermiştir.

er-Ri 'âye 'nin giriş bölümünden sonra, harflerin illetleri, nahiv ulemasının görüşleri, harf sayısı ve bu harflerin sahip oldukları özellikler anlatılmış ve anlatımın pekiştirilmesi için örneklerle desteklenmiştir. Şeddeli harflerin hükümleri ve bu harfler üzerinde vakf konusunun ardından ek bölümleriyle eser nihayete erdirilmiştir.²⁸

Cühdül-mukıll isimli eser ise Osmanlı devletinin son döneminde Tecvid alanında kaleme alınmış bugün hem Arap hem de Türk coğrafyası için pek çok çalışmaya kaynak olan önemli bir eserdir. Bu çalışma muasır eserlerin içerisinde birçok kuralın kaynağı olarak yer almıştır. Müellifi Saçaklızâde Mehmed Efendi yaşadığı dönemde var olan ihtilafları açıklığa kavuşturmak, doğru olan okuyuşları insanlara öğretmek için bu eseri kaleme almıştır. Bir önceki bölümde belirtildiği üzere Mar'aşî, mantık ve münazara ilmini hakikati göstermek için vesile olduğunu kabul ederek eserinde anlatım yöntemi olarak kullanmıştır. Saçaklızâde anlatılan konu hakkındaki tartışmaların paylaşılması ve fikir savunması yapılmasının konunun anlaşılmasında önemli rol oynadığını aksi takdirde muhatabın anlayışına bırakılması durumunda bazı hususların üstünün örtülü kalacağını belirtmiştir.²⁹ Bu yönüyle anlatımı Mekkî'nin *er-Ri 'âye* 'de kullandığı üsluptan farklıdır.

Cühdü'l-mukıll 'de müşâfeheye oldukça önem verilmiştir, bununla beraber kişinin okuyuş becerilerinin zaman içerisinde değişeceğini göz önünde bulundurarak sadece metin (rivayet) temelli bir eğitimin yeterli olmayacağı gibi sadece uygulama temelli bir eğitimin (dirayet) de doğru olmasının mümkün görünmediğini savunmuştur. İnsanın mahreç ve sıfatları sadece kitaplardan okuyarak öğrenmesi mümkün değildir ama var olan kadim eserlerin incelenmesi

²⁷ Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri 'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*. 25.

²⁸ Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri 'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*. 26.

²⁹ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*. 54.

temel dayanak olarak alınması tecvid eğitimi açısından elzendir. Müellif bu eserinde, onu kaleme aldığı döneme kadar var olan uygulamaların neredeyse her birine özenle değinmiştir.³⁰ Bahsi geçen bu konuların kendi görüşünce doğru olanların üzerinde durmuş ve gerekli açıklamaları farklı görüşleri zayıflatacak örnekler vererek pekiştirmiştir.

Eseri tahkik eden Gânim Kaddûrî Hamed, Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin Arap dili fonetiği ve harflerin sıfatlarıyla alakalı verdiği pek çok örneğin günümüz ses bilimcilerinin yeni yeni kanıtlayabildiğini zikretmiştir. Var olan teorik bilgilerin uygulanması noktasında öğrenen kişinin aklında kalacak örneklere eserde yer verilmiştir.³¹

Eserin giriş kısmında Mar'aşî, tecvid ilmi hakkında kendi döneminde pek çok eser olduğunu lakin bu kitaplara olan ilginin neredeyse bittiğinden yakınmış, tecvid ilmi gibi mukaddem bir ilmin bu derece geri plana düşmesinin sebeplerini sorgulamıştır.³² Bu noktada belirtmek gerekir ki, Mekkî ile aynı amaçla eserini yazmış, yani doğru olan bilginin öğretiminin yaygınlaşmasını sağlamak istemiştir. Yalnız Mekkî, kendi döneminde bu konuyla alakalı eser bulunmadığı için *er-Ri'âye*'yi kaleme alırken, Saçaklızâde var olan bilgilerin doğrusunun öğretilmesi amacıyla eserini oluşturmuştur.

Günümüz eserlerine bakıldığında birçoğunun içerisinde genellikle tecvid ilmi alanında yazılmış temel eserler hakkında muhtasar bilgilerin olduğunu ve tecvid eğitimiyle alakalı tarihçenin verildiği bölümler ile başladığını görmek mümkündür.³³ Tecvid konularının anlatımına başlanmadan bu ilmi öğrenmeyi talep eden kimsenin sahip olması gereken vasıfların anlatılması, eğitime verilecek önem doğrultusunda gerekli görülmüştür. Tarihçe kısmının verilmesi de var olan konuların temel dayanağı ve geçmişten günümüze geçirdiği merhaleleri görmek amacıyla kıymetlidir. Nitekim ilmin tarihsel sürecini bilmek Hz. Peygamber'den (s.a.v) bu zaman kadar öğretilen bu ilim İslam'ın ilk zamanlarında Kur'an

³⁰ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*.54-55.

³¹ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*.54-55.

³² Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*.56.

³³ Şu anda pek çok Kur'an Kursunda tecvid derslerinde kaynak olarak kullanılan Abdurrahman Çetin'in kaleme aldığı 'Kur'an Okuma Esasları' isimli eser incelendiğinde kitabın ilk bölümde Kur'an-ı Kerim ve onunla meşgul olan kimselerin faziletlerinin, Kur'an eğitim metotlarının anlatıldığı ve tarihçesi hakkında bilgi verildiği görmek mümkündür.

öğretimi ile alakalı pek çok tutum ve davranışı beraberinde getirdiğinden Kur'an eğitim ve öğretimi için gerekli olan öğretileri görmemizi sağlayacaktır.³⁴

Müelliflerin eseri kaleme alma amacına ve anlatım üslubuna göre bu ilmi öğrenmek isteyenlerin sahip olması gereken özellikler, bazı kaynaklarda özel bir başlık altında ele alındığı gibi bu konu ile alakalı müstakil çalışmaların varlığından bahsetmek de mümkündür. İmam Nevevî (ö. 1277) *et-Tibyân* isimli eserinin mukaddimesinde eserin yazılış amacı ile ilgili kendi döneminde Kur'an-ı Kerim okunmasına dair, bu konuyla ilgilenen insanların pek çok eser kaleme aldığını ama Kur'an'ı ezberleme ve okuma yönündeki gayretlerin azaldığından bahsetmiş ve bu durum üzerine Kur'an hafızlarının ve talebelerinin uyması gereken hususlar ile alâkalı muhtasar bir risale yazmaya karar verdiğini zikreder.³⁵

2.1.1. Harf ve Mahreç Bilgisi

“Harf” sözlükte, “taraf” yani bir şeyin ucuna kenarına sivri ve keskin kısmına denir. Harfler kelimelerin belirli yerlerinde bulunmalarından ötürü bu şekilde isimlendirilmiştir.³⁶ Eserlerde tecvid terimi olarak kullanılan harf, “sese belirli sebeplerle muayyen bir keyfiyet isabet ederse, harf olur”³⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Harflerin tertibinde farklı metotlar kullanılmıştır. Temelde üç grup olarak zikretmek mümkündür: Nahiv âlimlerinin tertibi alfabetik olup “elif” harfinden “yâ” harfine kadar sıralanan bugünkü elifbâ kitaplarında bulunan sıralamadır. İkinci grup kıraat alimlerinin yaptığı harf tertibidir. Harfleri mahreç yerlerine göre tasnif etmeyi öğretim amacıyla daha doğru görmüşlerdir. Üçüncü grup matematik alimlerinin tertibidir ki bu tertipte harfler ebced ilmindeki değerlerini göstermek amacıyla yapılmıştır.³⁸

Dil ve tecvid âlimleri Arapça harfleri, ‘asli harfler’ ve ‘fer’i harfler’ şeklinde bir ayrıma tabi tutmuşlardır. Bu ayrım meşhur dil alimi Sibeveyh’in (ö. 796) *el-Kitâb* isimli eserinde yer verdiği açıklamalara dayanır. Verilen bu açıklamaya göre Arapça harflerin sayısı yirmi dokuzdur ki bunlar asli harflerdir. Bu asli harflerden türeme (fer’i harf) olan birtakım harflerle³⁹ sayı otuz beş olur. Çok sayıda türeme harf olmakla birlikte, bunlardan bazıları Kur'an kıraatinde ve şiirde uygun görülürken bazıları da Arapçası kabul gören kimselerin

³⁴ Mustafa Atilla Akdemir, *Tecvid-i Mâhir* (İstanbul: Rağbet Yayınları, ts.).23.

³⁵ *et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil Yayınları, ts.), 23-29.

³⁶ İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021). Bkz. İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X, 385.

³⁷ Mehmed Mar'aşî, *Cühdül-Mukıll* (Ürdün, 2001).110.

³⁸ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 186-187.

³⁹ Nun-i hafife, teshil hemzesi, imâle ile okunan elif, Cîm harfi gibi okunan Şîn harfi, Zây'ı anımsatan Sâd harfi, ve kıraatte hicaz ehlinin bazı kelimelerde yaptığı tefhim elifi

dilinde pek rastlanılmadığı için Kur'an kıraati ve şiir için güzel addedilmemiştir. İyisi ile kötüsü ile sayısı toplamda kırk ikiye ulaşan bu harflerin aslî sayısı yirmi dokuz olarak kabul edilir ve önemli farkları ancak müşâfehe yoluyla ayırt edilebilir.⁴⁰

'Mahreç' kelimesi lügat olarak 'çıkış yeri' anlamına gelmektedir. Tecvid terimi olarak ise 'harfin telaffuzunun başladığı veya çıktığı yer' anlamında kullanılmaktadır. Mahreçler ile ilgili bilgiler ilk dönemlerde Arap dili belagatini konu alan kitaplarda bulunuyordu. Ancak sonraki dönemlerde Kur'an öğretimindeki gerekliliği dolayısıyla müstakil tecvid ve kıraat eserlerinde ele alınmaya başlanmıştır.⁴¹

Mekkî b. Ebî Tâlib, Kur'an-ı Kerim'in fazileti, eğitimi ve onunla alakalı ilimlerle ilgilenen kimselerin sahip olması gereken özelliklerden bahsettiği bölümlerden sonra eserinin tecvid kurallarını anlatan kısmına müstakil bir Bâb ile geçiş yapmaktadır. 'Kelamın kendisinden meydana geldiği harfler ve bu harflerin illetleri' başlığındaki bu bölüme asli harflerin yirmi dokuz adet olduğunu söylemesinin ardından bu harfleri zikretmiş ve bunlardan türetilen fer'i harflerin başka bir bâb da ele alınacağını belirterek başlamıştır.⁴² Müellifin bu açıklayıcı tutumunu eserin çoğu yerinde görmek mümkündür. Bâb başlığından hemen sonra işlenecek bölümde neler olduğu ve bu konuyla ilintili olmasıyla birlikte nelerin sonradan müstakil olarak ele alınacağı zikredilmiştir. Yirmi dokuz asli harfin lafızları farklı dahi olsa kelimelerin öncesi, sonrası ve ortası olarak onların taraflarını oluşturmasından ötürü harf olarak isimlendirildikleri açıklanmıştır. 'Gündüzün iki tarafında namaz kılın'⁴³ ayeti vesilesiyle, taraf olarak bir şeyin başlangıcı ve bitişinin kastedilebileceğine örnek getirilmiştir.⁴⁴

er-Ri'âye'de elif harfî⁴⁵ (l) dışındaki bütün harflerin sakin ve harekeli oldukları zikredilmiştir. Elif harfi her daim sakindir. Önüne başka bir harf gelmediği müddetçe daima zâid harf olduğu belirtilmiştir. Elif harfinin sabit bir mahrece dayanmadığını, boğaz boşluğundan ağız

⁴⁰ el-Hamed, *Kur'an Fonetigi Üzerine Tetkikler -Tecvid Alimleri Özelinde-*30.

⁴¹ Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*.39.

⁴² Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve* (Mektebet'ü Kurtuba, ts.). 45-48.

⁴³ Hud Suresi 114. ayet

⁴⁴ Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*. 39.

⁴⁵ Elinizdeki metinde daha sonra değinilecek bir konuyu burada da açıklamak gerekir ki elif ve hemze kimi alimlere göre aynı harf olarak kabul edilse de bazı alimlerce farklı harf kabul edildiği de olmuştur. Muasır kaynaklarda harekeli elif olarak kabul edilen hemzenin ve med harfi olan harekesiz elif harfinin kadim kaynaklarda farklı bölümlerde anlatılmış, mahreç ve sıfatlarındaki farklılık sebebiyle böyle bir ayırım yapıldığı ve bu görüşün Basra ekolüne isnad edildiği zikredilmiştir. Bkz. Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 36.

boşluğuna kadar akan bir sestem ibaret olduğunu bu yüzden ‘hâvî’ harf olarak isimlendirildiğinden bahseder.⁴⁶

Mekkî, med harfi olarak kabul edilen elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي) harfleri dışında kalan diğer tüm harflerde, kendilerinden önce tüm hareketlerin olabileceğinin yanı sıra bu üç harfte istisnalar olduğunu, elif harfinden önce sadece fetha hareketinin gelebileceğini, sakın vâv harfinden önce kesra, sakın yâ harfinden önce de damme hareketinin gelebileceğini zikretmiştir.⁴⁷

Med harflerinin öncesindeki hareketler hakkında açıklamalar yapan Mekkî, bölümün devamında mezkûr harflerin kendilerine mahsus ve asla değişmeyen şekilleri olduğunu ama hemzenin (ء) bu kuralın dışında tutulması gerektiğinden bahseder. Çünkü hemzenin sabit tek bir resmi yoktur bazen elif (ل), bazen vâv (و), bazen de yâ (ي) harfi suretinde bulunabilmektedir.⁴⁸

Arapların hemze harfinde diğer hiçbir harfte olmadığı kadar farklı okuyuş uygulamaları olduğunu aktarmaktadır. Hem Kur’an’da hem de kelâmda yedi vecih⁴⁹ ile uygulandığını ve bunların; muhakkak⁵⁰, muhaffef⁵¹, bedel⁵² ve hareketi kendinden öncekine verilmiş olan mahzuf⁵³, sabit ve müsehhele⁵⁴ yani teshil hemzesi olduğunu belirtmiştir.⁵⁵ Hemze harfinin okuyuş çeşitlerini zikrettikten sonra hemzenin bedel olarak okunduğu kelimelere örnekler getirmiş ve kelimelerin asıl hallerine de yer vererek bölüm nihayete erdirilmiştir.⁵⁶

Cühdü’l-mukîll’de tecvid eğitimi ile alakalı başlangıç ‘Tecvid ilminin mahiyeti, konuları ve hükümleri’ başlığı altında yapılmıştır. Tecvid teriminin sözlük ve ıstılah anlamlarına yer veren Mar’asî, tecvid ilminin konusunu da Kur’an kelimeleri olarak açıklamıştır. *er-Ri’âye*’de Kur’an’ın okunması ve öğretilmesine dair bahsedilen ehemmiyet, *Cühdü’l-mukîll*’de tecvid ilminin hükmü noktasında ele alınmıştır ve Kur’an harflerinin bilinmesine yönelik gerekliliğin

⁴⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri’âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*. 97.

⁴⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri’âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*. 49-51.

⁴⁸ Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri’âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri*. 39.

⁴⁹ Arapça kökeni itibarıyla yüz anlamına ‘vech’ kelimesi ıstılahî olarak çeşit anlamına gelmektedir.

⁵⁰ Açık, anlaşılır bir okuyuşa sahip hemze anlamında kullanılmaktadır.

⁵¹ Sakin yani cezm hareketli hemze için kullanılan tabirdir.

⁵² Dönüştürülmüş, “hemzenin med harflerinden önce gelmesi durumunda okunuşunda kendinden sonraki harfe ibdâl olması durumudur.

⁵³ Düşürülmüş, Arap grameri ve bazı kıraatler gereğince kelimenin aslında var olan hemzenin okunmaması durumudur.

⁵⁴ Yumuşatmak, kolaylaştırmak anlamına gelir. Tecvid ilminde ise hemze-i müsehhele, hemze harfinden önceki harf fethalı olduğunda hemze elif harfine, dammeli olduğunda vâv harfine, kesreli olduğunda ise yâ harfine yaklaştırılmak suretiyle yapısındaki şiddet hali giderilerek sühûletle okunmasına verilen isimdir.

⁵⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri’âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*. 82-90.

⁵⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri’âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*. 82-90.

farz-ı ayn gibi düşünülmesi gereğine vurgu yapılmıştır. Bu öğrenimin en önemli yönteminin müşâfehe⁵⁷ olduğu belirtilmiş ve bu ilmin şüphelerden korunarak yayılmasında en önemli yol olduğu zikredilmiştir. Zaman içerisinde var ola gelmiş yanlış uygulamaların açığa kavuşturulmasında da önemli rol oynadığı, Mekkî b. Ebî Tâlib'in eserine atıfta bulunularak belirtilmiştir.⁵⁸ Tecvid konularının; Kur'an kıraati, Resm-i Mushaf ve vakf -ibtidâ ilimleri olmak üzere üç ayrı ilimde ele alındığı belirtilmiş ve bu ilimlerden ayrılan yönleri açıklanmıştır.⁵⁹

Mar'aşî tecvid ilmi hakkında genel bilgiler verdikten sonra yeni bir bölüm başlığı oluşturarak "Lahn"⁶⁰ konusunda okuyucuya bilgi verir. Bu bölümde celî ve hafî olmak üzere iki grup hatalı okumanın olduğu bilgisi verildikten sonra celî hatanın neler olduğunun açıklaması yapılmıştır. Temel değişimler olarak zikredilen harfin sükunlu iken harekeli; harekeli iken sükunlu okunma durumları, harfin değiştirilerek başka bir harf olarak okunması Fatiha suresinden örnekler getirilerek zikredilmiştir.⁶¹

Celî hataların ardından Lahn-ı Hafî olarak kabul edilen hataların neler olduğu ve çeşitleri açıklanmıştır. Sıfatlara ve anlama etkisi olmayıp sadece okuyuşu bozan hatalar olarak temel bir kaideyle tanımlamıştır. Bu bilgilerin ardından bu hataların neden celî ve hafî olarak isimlendirildiğinin açıklamasını yapan Mar'aşî, kıraat alimleri ve tecvid alimleri tarafından müşterek olarak kabul edilen hataların celî hata olarak isimlendirildiğini belirtir ve bu konuda *et-Temhîd*⁶² isimli esere atıfta bulunur. Sonrasında lahn-ı hafî kısımlarını ele alan müellif, herkesin bildiği yanlışlar ve sadece kıraat alimlerince tespit edilebilecek yanlışlar olarak bu konuyu iki kısımda ele almıştır. Tecvid kurallarından olan "ihfâ", "iklab", "idgâm" ve "ğunne" nin terk edilmesi gibi durumlara, herkesçe bilinebilir lahn-ı hafî grubu içerisinde yer

⁵⁷ Ağızdan ağıza anlamına gelen bu terim, ilim talebesinin sabit bir isnad ile eğitim veren bir kıraat veya tecvid hocasında bizzat yüz yüze eğitim alması geleneğine verilen isimdir.

⁵⁸ Mar'aşî, *Cühdül-Mukall*. 109-110.

⁵⁹ Günümüzde de pek çok eserde yer verilen bu ayrım kısaca şu şekilde zikredilmiştir: Kıraat ilmi uygulamaları içerisinde var olan tecvid kuralları bu ilimde harf sıfatları ve mahiyetleri anlamında ele alınmazken tecvid ilmi harfleri ve konuları sıfat ve mahiyetleriyle ele alır. Yine resm-i Mushaf alfabe ve yazım bilgisi içerirken tecvid ilmi harflerin okuyuş kaidelerini de içerisinde barındırır. Vakf ve ibtidâ ilmi tecvid kuralları içerisinde bulunsa da ilmin tamamını kapsamamaktadır.

⁶⁰ Lahn tabirinin dilde iki farklı karşılığı bulunmaktadır. Doğru ve isabetli anlamına geldiği gibi bu anlamların zıttı olan yanlış ve hata anlamlarına da gelmektedir. Tecvid istilâhında hata anlamında kullanılmaktadır. Hata ve kusurun keyfiyeti ve etkisine bağlı olarak iki grupta değerlendirilir. Bkz. Akdemir, *Tecvîd-i Mâhîr*, 303-304.

⁶¹ Mar'aşî, *Cühdül-Mukall*. 111-113.

⁶² Eserin tam ismi "*et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*"tir. İbnu'î Cezerî'ye aittir. 5 Zilhicce 769'da (22 Temmuz 1368) tamamlanan ve tecvid konularını kısa bir mukaddimeden sonra bölüm halinde inceleyen eser ilk defa Mısır'da basılmış (Kahire 1326), ardından Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad 1405/1985) ve Gânim Kaddûrî Hamed (Beyrut 1407/1986, 1409/1989) tarafından neşredilmiştir.

vermiş; “terkîk-i ra”, “lam-ı tağlîz” vb. kıraat alimleri tarafından bilinebilecek kuralları ise bir başka kısım olarak eserinde zikretmiştir.⁶³

Her iki eserin ortak noktası olarak zikredilebilecek önemli bir husus şudur: Hem Mekkî hem de Mar‘aşî uygulamaya yönelik örnekler verdiklerinde, konuyla ilgili Kur’an kelimelerini örnek göstermişler ve okuyucunun anlayışını kolaylaştırmışlardır. Buradan da anlaşılacağı üzere tecvid alimleri; kendi koydukları veya önceki alimlerden naklettikleri kaidelere eserlerinde yer vermişler, bununla birlikte bu kaidelerin uygulanışını denetlemişlerdir. Bu denetimin yöntemlerinden biri olarak hataya düşme olasılığının olduğu bazı Kur’an kelimelerini örnek olarak zikrederek bahsi geçen kuralları açıklamışlardır.⁶⁴

Lahn bahsi tamamlandıktan sonra “Kıraat imamları ve râvileri” başlığıyla yeni bir bölüme başlanmıştır.⁶⁵ Bu bölüm içerisinde meşhur yedi kıraat imamı ve her birinin iki râvîsi zikredilmekle beraber hangi beldeden olduklarının bilgisine de yer verilmiştir. Bahsi geçen kıraatler veya rivayetler hakkındaki değerlendirmeler ve genel kabuller belirtilmiştir. Eserin tahkikini yapan Ğanim Kaddûrî Hamed tarafından kaleme alınan nüshada, imam ve râvîler hakkında dipnot verilerek kendileri hakkında ek bilgilere yer verilmiştir.⁶⁶ *er-Ri‘âye* eserinde imam ve râvîler hakkında müstakil bir başlık bulunmamakta olup, harflerin mahreç ve sıfat bilgilerinin tek tek ele alındığı bölümlerde müellif, farklı okuyuşları ve bu okuyuşu gerçekleştiren imam veya râvîsinin ismini zikretmiştir.⁶⁷

Kıraat imamları ve râvîleri hakkında bilgi verilen bölümün ardından “Dişler hakkında açıklama” başlığım altında kısa bir bölüm kaleme alan Mar‘aşî, eserinin bu kısmında mahreç bölgelerinden biri olan ağız boşluğundaki dişler ve isimlendirmeleri hakkında bilgi vermiştir.⁶⁸ Bu konudan sonra mahreç bölgelerini açıkladığı bölümü kaleme almış olduğu göz önünde bulundurularak, dişler hakkında bilgi vermesinin bir sonraki bölümün anlaşılmasını kolaylaştırmaya yönelik bir girizgâh olduğunu söylemek mümkündür.

Bugünkü çalışmalara bakıldığında tecvid ve kıraat bilgilerinin farklı eserlerde kaleme alındıklarını görmek mümkündür. Türkiye’de tecvid eğitimi Âsım kıraatinin Hafs rivayeti üzerinden yaygın olarak yürütüldüğü için, tecvid konularını esas alan kitapların büyük bir

⁶³ Mar‘aşî, *Cühdül-Mukull*. 113.

⁶⁴ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*. 54.

⁶⁵ Mar‘aşî, *Cühdül-Mukull*. 114-117.

⁶⁶ Mar‘aşî, *Cühdül-Mukull*. 114-117.

⁶⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve*. 89.

⁶⁸ Mar‘aşî, *Cühdül-Mukull*. 118.

çoğunluğu diğer kıraat ihtilaflarına yer vermeden anlatım sağlamaktadır. Üniversite eğitimi düzeyinde kaleme alınmış akademik kıraat çalışmalarının farklı kıraatler hakkında bilgileri barındırdığını ve bu farklılıkların uygulamalarıyla anlatıldığını görmek mümkündür.⁶⁹

Mekkî, Arap alfabesi hakkında genel kabulleri zikrettiği bölümden sonra “Kelâmın nelerden müteşekkil olduğu” başlığında bir bölüme yer vermiştir. Bu bölümdeki kelâmın dört ana unsurdan oluştuğunu, bunların; “hareke, sükun, harekeli harf ve sakin harf” olduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Arapça’da harekeli harfin sakin harften fazla olduğunu söyleyen müellif, gerekçe olarak söze ancak harekeli harf ile başlanabileceğini, ve harekeli harften sonra yine harekeli bir harfin ona bitişebileceğini, sakin harf ile kelimenin başlamayacağını yanı sıra iki sakin harfin yan yana gelebilme durumunun sadece vakf durumunda son harften önceki harfin, lîn harfi olması ya da sakin bir harf olması halinde mümkün olabildiğini belirtmiştir.⁷¹ Bu açıklamanın ardından yeni bir bölüme geçilmiştir.

er-Ri’âye’de “harfin mi harekenin mi önce geldiği” ile ilgili tartışmanın ele alındığı bölümde, konu hakkında nahiv alimleri ve mantık alimleri arasında var olan görüş ayrılıklarına ve bu iki grup alimin gerekçe olarak sunduğu görüşlere yer verilmiştir. Mekkî, farklı görüşlere yer verdiği bölümün sonunda harf ve harekenin beraber olduğunu, herhangi bir öncelik sırasının belirlenmesine gerek olmadığını savunan grubun bu fikrini zikrettikten sonra harf ve harekenin tek başına kullanılma durumlarında -ki böyle bir durum mümkün ise- konuşan kimsenin anlatmak istediğini tam anlamıyla anlatamayacağını, dinleyenin net bir şey anlayamayacağını söyleyerek konuyu nihayete erdirmiştir.⁷² Bu konudan sonra gelen bölümde, “med ve lîn harfleri hakkındaki ihtilaf” başlığı altında yine bu harflerin “hareke mi harften alınır yoksa harf mi harekeden” sorusunu sorarak bir önceki bölümde olduğu gibi farklı grupların birbiriyle ihtilaflarına yer vererek bölüm sonunda bazı mantık ulemasının harf

⁶⁹ Ülkemizdeki eğitim öğretim yöntemlerinde farklılıkların oluşması ve Arapçaya olan yatkınlığın azalmasıyla paralel olarak tarih içerisinde kademelendirilen tecvid ve kıraat eğitimi günümüzde 4-6 yaş Kur’an kurlarında harf odaklı bir öğretimle başlayıp sonrasında tecvid eğitiminin üzerine konulmasıyla devam etmektedir. Kıraat eğitimi için belirli kurumlar olup bu kurumlarda eğitim alabilmek için çeşitli şartlar aranmaktadır. Bu eğitim serüveninde değişen nesillerle birlikte eğitimin verildiği kitaplarda içerik ve yöntem anlamında değişimlere uğramıştır. Tezde temel dayanak olarak ele alınan *er-Ri’âye* ve *Cühdül-mukall* eserleri pek çok konuyu içerisinde barındırırken günümüzde bu konuların kısım kısım ele alındığı kitapları görmek mümkündür. Tecvid kurallarının kıraat anlatımı içinde yer veren bazı eserler Bkz.Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta’limi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990). Bkz. Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (OTTO, ts.).

⁷⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri’âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*. 45.

⁷¹ Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri’âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri*. 40.

⁷² Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri’âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri*. 41. Buradaki yazılanlardan anlaşılacağı üzere Mekkî’nin de harf ve harekeye herhangi bir öncelik atfetmediğini söylemek mümkün olmaktadır.

ve hareke önceliği konusunda olduğu gibi herhangi bir öncelik durumu atfetmediklerini belirtip “doğru olan görüş budur inşaallah” diyerek kendi görüşüyle birlikte bölümü tamamlamıştır.⁷³

Cühdü'l-mukıll'de “Dişler hakkındaki açıklamalar” bölümünün ardından “Mahreçlerin açıklamaları hakkında meselelerin düşünülmesi” adında yeni bir bölüm başlığı kaleme alınmıştır. Eserin bu kısmında alimlerin alfabeдеki aslî harf sayısı hakkındaki ihtilafı görüşleri, mahreç kelimesi ile ıstılah olarak ne kastedildiği vb. birçok konu hakkında var olan görüşler Mar'aşî'nin değerlendirmeleriyle birlikte zikredilmiştir.⁷⁴

Basra uleması Arap alfabesinde aslî yirmi dokuz harf olduğunu kabul etmiştir. Fıkıh alimlerinin görüşü ise med harfi olarak gelse bile elifin hemzeden ayrı olmadığı, alfabede yirmi sekiz harf olduğudur. Müellifin doğru kabul ettiği görüşün de bu olduğu eserinde görülmektedir. Hemze ve elif harfinin aynı harf olarak kabul edilip edilmeme ihtilafı bu konuda zikredilen ilk görüş ayrılığıdır.⁷⁵

Lâmelif harfindeki elif harfini ayrı bir harf olarak kabul etmenin genelin kabul ettiği bir durum olduğunu söyleyen Mar'aşî, bunun bir açıklamasının olmadığını belirtir. Harfin aslî harf olup olmadığının mahrecinin durumuna göre belirlenebileceğini, harfin mahreci sabit(muhakkak) ise aslî harf, ayarlanan/ atanan(mukadder) bir mahreç ise fer'i harf olduğunu açıklamıştır. Bu doğrultuda hemzenin sabit bir mahreci olduğunu ama elifin mukadder bir mahrece sahip olduğunu söylemiştir.⁷⁶ Müellif aynı bu örnek gibi yâ harfi ve vâv harfi için de ayırım yapılabileceğini ve med harfi olarak geldiklerindeki mahreçleri takdîr⁷⁷ mahreç iken harekeli geldikleri durumda mahreçlerinin tahkîkî mahreç olduğunu açıklamış fakat bu iki harfin ıstılahî olarak ayrılmadığını birlikte tek harf olarak kabul edildiğini belirtmiştir.⁷⁸ Asli harf noktasındaki görüşlerden ve ayrımlardan bahsettikten sonra fer'i harfler hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Harf tablosunda gösterilen yirmi dokuz harften ayrı olarak beş harf daha vardır ki bunlara fer'i harfler denilmektedir. Bu harflerin resimleri yoktur ama isimleri ve sesleri

⁷³ Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*. 49-51.

⁷⁴ Mar'aşî, *Cühdül-Mukıll*. 119-126.

⁷⁵ Mar'aşî, *Cühdül-Mukıll*. 119-122.

⁷⁶ Mar'aşî, *Cühdül-Mukıll*. 120.

⁷⁷ Burada takdîrî mahreçten kastedilmek istenen med harflerinin mahreci olarak kabul edilen ağız boşluğudur.

⁷⁸ Mar'aşî, *Cühdül-Mukıll*. 120.

bulunmaktadır.⁷⁹ *Cühdü'l-mukıll*'de beş grup halinde zikredilen bu harfler şunlardır:⁸⁰ “Teshîl hemzesi⁸¹”, “sâd-i müşemme⁸²”, “elif-i mümâle⁸³”, “elif-i müfahhame⁸⁴”, “nûn-ı muhfât⁸⁵”. Bu başlıklar ve ele alındıkları sıralama hususunda *er-Ri'âye* ve *Cühdü'l-mukıll* eserleri arasında farklılıkların bulunduğunu görmek mümkündür.

Cühdü'l-mukıll'de aslî ve fer'î harfler, bunlarla ilgili ihtilaflı görüşler ve bu harflerin mahreçleriyle ilgili açıklamalar ilgili bölüm içerisinde verilirken; *er-Ri'âye*'de yukarıda bahsi geçen beş harf, “Arapların yirmi dokuz harf üzerine ziyade ettiği harfler” başlığı altında zikredilmiştir. Mekkî, “fer'î harf” tabiri yerine “harflerin illetleri”⁸⁶ tabirini kullanmıştır. Mar'aşî ise illet tabirini kullanmamış, yukarıda belirtilen beş grup harf “fer'î harf” tabiriyle açıklamıştır.⁸⁷ Bu beş harfin anlatım sıralaması iki eser arasında farklılık arz eder. Mekkî'nin yaptığı sıralama şu şekildedir: “Nûn-ı muhfât” ilk açıklanandır ki *er-Ri'âye*'de bu harf için “nûn-ı hafife” terimi kullanılmıştır. Harekeli nûn harfinden başka bir mahreç yerine sahip olduğu zikredildikten sonra bu konu hakkındaki detaylı anlatımın nûn harfinin anlatıldığı bölümde ele alınacağı zikredilerek “elif-i mümâle”nin anlatımına geçiş yapılmıştır.⁸⁸ Bu terim iki eserde de aynı şekilde kullanılmıştır ama *Cühdü'l-mukıll*'de daha özet bir anlatım yapılmış

⁷⁹ Mehmet Ali Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları* (İstanbul: İFAV, ts.), 52-54.

⁸⁰ *Cühdü'l-mukıll*'de verilen sıralama ile yazılmıştır.

⁸¹ Teshîl, kolaylaştırmak yumuşak hale getirmek anlamına gelmektedir. Hemze-i müsehhel, de kolaylaştırılarak okunan hemze demektir. Yan yana gelen iki hemzeden ikicisini, hemze ile harekesi cinsinden olan elif, ya veya vâv arası bir ses ile he harfine kaymayacak şekilde okumaktır. Bkz. Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, ts.), 91-92.

⁸² İşmâm olunan sâd harfi için kullanılan terimdir. Sâd ile ze harfinin karışımından doğan harftir. Âsım kıraatinde bulunmamaktadır. Bkz. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 94-95.

⁸³ İmâle, bir şeyi bir tarafa meylettirmek anlamına gelmektedir. Tecvid ilminde ise fethayı kesreye ve elifi yâ (ي) harfine meylettirerek okumak anlamında kullanılan terimdir. Küçük imâle ve büyük imâle olarak iki çeşidi vardır. Âsım kıraatinin Hafs rivayetinde sadece Hud suresinin 41 ayetinde (مَجْرِيهَا) kelimesinde örneği bulunmaktadır. Bkz. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 93.

⁸⁴ Bu tabir tecvid ve kıraat kaynaklarında “lâm-ı muğallaza” olarak da zikredilmektedir. Bu ayrımın sebebi kalın okunan harfin alimler tarafından farklı noktalardan ele alınmasıdır. “elif-i müfahhame” olarak kullanan alimler okuyuştaki kalınlığın med harfi olan eliften kaynaklanmasını delil olarak getirir. “lâm-ı muğallaza” tabirini kullanan alimler ise kalın okuyuşun lam harfinin üzerinden yapıldığını söyleyerek bu tabiri daha doğru kabul etmişlerdir. *Er-Ri'âye* ve *Cühdü'l Mukıll*'de “elif-i müfahhame” tabiriyle zikredilmiştir. İbnu'l Cezerî ise hem “lâm-ı müfahhame hem de “lâm-ı tağlîz” tabirini kullanmıştır. Günümüz eserlerinde bu konu başlığının ele alınma şekilleri de eseri kaleme alan müellifin konu hakkındaki görüşüne veya yararlandığı kaynağa göre değişiklik arz etmektedir. Nitekim Abdurrahman Çetin'in *Kur'an okuma esasları* kitabında bu konu incelenirken “lâm-ı muğallaza” başlığı ile incelenmiş ve fethalı ‘lâm’ harfinin kalın okunuşu olarak açıklanmıştır. Bu okuyuş Verş rivayetinde olan bir okuyuş çeşididir. Hafs rivayetinde böyle bir okuyuş bulunmamaktadır. Bkz. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 95.

⁸⁵ İhfâ olunan/gizlenen nûn anlamına gelmektedir. İhfâ harflerinden önce gelen sakin nûn'un ihfâ edilmesi durumudur. Bütün kıraatlerle birlikte Âsım kıraatinde de bulunmaktadır. Bkz. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 96. *Cühdü'l Mukıll*'de bu konu “ze gibi okunan sâd” olarak zikredilmiştir. Aşağıda bu konuya değinileceği için burada günümüzde bu konu için kullanılan tabirin kullanılması tercih edilmiştir.

⁸⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*. 52.

⁸⁷ Mar'aşî, *Cühdül-Mukıll*. 119.

⁸⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*. 52.

sadece kısa bir tanımlamaya yer verilmiştir. ⁸⁹ Mekkî bu konuyu⁹⁰ tanımlamanın yanı sıra bu okuyuşun kıraat imamlarından Kisâi (ö. 189/805) ve Hamza'nın (ö. 156/773) kıraatlerinde fazlaca bulunduğunu da belirterek Kur'an kelimelerinden örnekler vermiştir.⁹¹ Her iki eserde de "imâle-i kübra⁹²" ve "imâle-i suğra" ayrımı görülmemektedir.

er-Ri'âye'de "elif-i mümâle" konusundan sonra "elif-i müfahhame" konusu zikredilmiştir. Elif harfinin kalın bir lafızla karışması olarak tanımlanması yapıldıktan sonra kıraat imamlarından Nâfi'nin (ö. 169/785) râvisi olan Verş'in (ö. 197/812) rivayetinde uygulamasının bulunduğu belirtilerek hangi kelimelerde uygulandığına dair Kur'an'dan örneklerle yer verilmiştir. Bu uygulamanın Hicaz ehlinin dil kuralları noktasında bir ayrım olduğundan bahsedilmiş ve bazı nahiv alimlerinin bu okuyuş doğrultusunda Kur'an'daki namaz (الصلاة) kelimesinin yazım farklılığını temellendirdiği zikredilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi kalınlık elif harfinde gerçekleşiyor olarak kabul edilmiştir.⁹³

"Lafzı ze harfinin lafzına karışan sâd" başlığı altında açıklanan "sâd-ı müşemme" konusu *er-Ri'âye*'de harflerin illetleri bahsinde açıklanan dördüncü konudur. (الصراط) kelimesinde bulunduğunu, sâd (ص) harfinin sahip olduğu sıfatlar ve tâ (ط) harfinin sahip olduğu sıfatlar zikredilerek okuyuşun arkasındaki belâgat açıklamaları yapıldıktan sonra, Hamza ve Kisâi kıraatlerinde olduğu belirtilmiş ve "ne tam bir sâd harfidir ne de tam bir ze harfidir" denilerek beşinci harf illetinin anlatımına geçilmiştir.⁹⁴ *Cühdü'l-mukıl*'de bu başlık fer'i harfler bahsinde ikinci olarak açıklanmış ve "zâ (ز) gibi sâd (ص)" tabiri kullanılmıştır. Hamza kıraatinde (الصراط) kelimesinde olduğu söylenmiş ve diğer fer'i harfin anlatımına geçilmiştir.⁹⁵

Mekkî'nin bahsettiği beşinci illet "hemze-ü beyne beyn" olarak zikredilen harftir. Kur'an-ı Kerim'de hemzenin elif (ا) ile, vâv (و) ile ve yâ (ي) harfi arasında okunarak tahfif edilmesi olarak zikredilmiş ve her bir durum için örneklerle yer verilmiştir. Bu açıklamayı kaynak gösteren bazı alimler, hemzenin (ء) bir harf olarak değil üç harf olarak kabul edilmesi gerektiğini savunurlar. Konu hakkındaki açıklamalar tamamlandıktan sonra bu ve bundan

⁸⁹ Mar'aşî, *Cühdül-Mukıl*. 120.

⁹⁰ "elif-i mümâle"

⁹¹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*. 52.

⁹² Elif harfi yâ harfine meylettirilirken yâ'ya daha yakın bir tarzda yapılyorsa buna imâle-i kübrâ denir.

Bkz. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 93-94. Bkz. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV, ts.), 385.

⁹³ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*. 52-53.

⁹⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*. 53.

⁹⁵ Mar'aşî, *Cühdül-Mukıl*. 120.

önceki dört harf için Arapça lisanında fazlasıyla bulunduklarından bahsedilmiş, ama tek bir mahrece sahip olmayıp iki harf arası bir konuma sahip oldukları belirtilmiştir.⁹⁶

Bu konu çerçevesinde *er-Ri'âye*'de yer verilen ama *Cühdü'l-mukıll*'de zikredilmeyen bir harf daha vardır. Mekkî bu harfi “Şîn (ش) ve cîm (ج) arasındaki harf” olarak zikretmiştir. Bu harfin Kur'an okuyuşlarında olmadığı bazı Arap kabilelerinde kullanıldığı belirtilmiştir. Bu açıklamaların ardından Arap dili alimlerinden olan İbn-i Düreyd'den (ö. 321/933) bu kullanım vb. farklı kullanımları nakletmiştir. Konuşma dilindeki bu farklılıklarla var olan harf sayısının bazı alimlerce kırk iki harf olarak kabul edildiğini söylemiş ve diğer bölüme geçmiştir.⁹⁷

Mekkî, “harflerin illetleri” olarak kaleme aldığı fer'î harfler konusunun ardından “Dillerin Harflerde Ortaklığı Konusunda İzâh” başlığını verdiği kısa bir bölüm oluşturmuştur. Eserinin bu kısmında aslî yirmi dokuz harf içerisinde (ط) harfi hariç diğer harflerin Arap ve Acem dillerinde bulunduğu bahsetmiştir. “(ح) harfinin ise sadece Arap diline ait olduğunu söyleyen farklı görüşleri de yer vermiştir. Basra dil okulu alimlerinden olan Asmâî'nin (ö. 216/831) Rumî ve Farisî dillerinde (ث) harfinin, Süryânice'de ise (ܬ) harfinin olmadığına yönelik görüşlerini dile getirmiş, Arapçada fazlaca kullanılma durumlarıyla diğer dillerden farklılık arz eden harfleri ve hemze harfinin kullanımıyla alâkalı farklılıkları anlatarak bölümü nihayete erdirmiştir⁹⁸. Mekkî, bölüm başlığını harflerin illetleri olarak kaleme almış ve fer'î harflerin anlatımından sonra yeni bir bölüme geçmiştir. Lakin Mar'aşî'nin fer'î harfleri anlattığı konu başlığı daha genel bir başlık olduğundan, mahreç sayıları hakkında alimlerin görüşleri ve bu görüşlerine getirdikleri delilleri de içeren bir bölüm oluşturduğu görülmektedir.⁹⁹ Mar'aşî'nin bu bölümünün devamı aşağıda ele alınacak olmakla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki farklı diller ile Arapçanın sahip olduğu harflerin mukayese edildiği bir bölüm *Cühdü'l-mukıll*'de müstakil olarak bulunmamaktadır.

Cühdü'l-mukıll'de fer'î harflerin anlatımı tamamlandıktan sonra bölüm içerisinde ikinci alt başlık, “harflerin mahreçlerinin sayısı”dır. Cumhura göre toplamda on yedi mahreç olduğunu söyleyen Mar'aşî, bunların küllî ve cüz'î mahreç olmak üzere kısımlara ayrıldığını açıklamıştır. Her harfin cüz'î bir mahreci olduğu; bu cüz'î mahreçler hakkında ihtilaflı görüşlerin bulunduğu zikredilmiş fakat bu ihtilafların var olan on yedi mahrece etkisinin

⁹⁶ Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*. 45.

⁹⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*. 55. Zikredilen bu fer'î harflerden yalnızca üç tanesi Âsım kıraatinde bulunmaktadır. Bkz.Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 91-96.

⁹⁸ Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*. 46.

⁹⁹ Mar'aşî, *Cühdül-mukıll*. 119-126.

olmadığı belirtilmiştir.¹⁰⁰ Bu ihtilaflardan biri med harfleri için geçerli olan cevḥ mahrecinin¹⁰¹ “taḥkîkî mahreç” yerine “takdîrî mahreç” olarak kabul edilmesidir. Sibeveyhî’nin (ö. 180/796)¹⁰² mahreç bölgelerinin sayısının on altı olarak kabul edildiğini söylediğini zikrettikten sonra, cevḥ mahreci hakkındaki kendi görüşlerine yer vermiştir. Elif harfinin mahrecinin hemze ile alakalandırılmasının sebebini elif sesinin uzamaya başladığı noktanın hemze harfî olması olduğunu belirten Mar’âşî, bu açıklamanın ardından diğer med harfleri yâ ve vâv harfî ile elif harfinin med noktasındaki farklılıklarını harfî med olan elifin ses genişliğinin ve kuvvetinin diğer med harflerinden fazla olduğunu diğer iki harfin sakın halde olsalar dahi harekeli hallerinin mahreçlerinden izler taşıdıklarını dile getirmiştir. Yine bir başka ihtilaf olan nûn (ن), lâm (ل) ve râ (ر) harflerinin mahreçlerinin ortak sayılması durumuyla alakalı olarak mahreç bölgelerinin on dört olduğunu söyleyen bir başka dil alimi Ferrâ’nın (ö. 207/822) görüşüne yer vererek cüz’î olarak ayrı kabul edilen mahreçlerin birleştirildiğini ve küllî olarak aynı bölgede kabul edildiklerini belirtmiştir.¹⁰³ Sonrasında ilgili bölüme ek olarak mahreç ve mahreçlerin tasdik edilmesiyle alakalı açıklamaların bulunduğu ve tanımlamalara yer verilen ayrı bir kısım bulunmaktadır.¹⁰⁴

Nefesin “insanın içinden dışına çıkan hava” olduğunu açıklayan Mar’âşî, bu durumun duyulabilir olmasını da ses olarak açıklamış, sesin de taḥkîkî ya da takdîrî bir mahrece dayanarak çıktığı takdirde harf olabileceğini aksi takdirde harf olmayacağını belirtmiştir. Bu ön açıklamalardan sonra harf terimi üzerinden mahrecin ne olduğuna dair açıklamalara yer verilmiştir.¹⁰⁵

Harf terimi, “sesin belirli veya tayin edilen bölgeye dayanması” olarak açıklanmıştır. Buradaki bölgeden kastın mahreç olduğu çünkü sesi mahrecin etkilediği söylenmiştir. Mahreç, bir harfin ortaya çıktığı ve diğer harflerden ayrıldığı yer olarak tanımlanmış, bir harfin mahreci öğrenilmek isteniyorsa o harfin şeddeli ve sakın olarak okunması böylece harfin duyulur hale getirilmesi söylenmiştir. Okunurken sesin kesintiye uğradığı yerin harfin mukadder mahreci olduğu zikredilmiştir.¹⁰⁶ Med harflerinin dışındaki diğer harflerin hepsinin taḥkîkî mahrece sahip oldukları, med harflerinde ise ses kesilmesi olmadığı için bu harflerin

¹⁰⁰ Mar’âşî, *Cühdül-mukall*, 127-140.

¹⁰¹ Ağız boşluğu

¹⁰² Arap dili gramerinde Basra ekolüne mensup dil alimi, günümüze ulaşan en hacimli Arap dili belâğati eserinin müellifi.

¹⁰³ Mar’âşî, *Cühdül-mukall*, 130-131.

¹⁰⁴ Mar’âşî, *Cühdül-mukall*, 139.

¹⁰⁵ Mar’âşî, *Cühdül-mukall*, 141.

¹⁰⁶ Mar’âşî, *Cühdül-mukall*, 140.

takdîrî mahrece sahip oldukları belirtilmiştir. Yapılan uzatmanın harfte değil seste olduğu, harflerin med ile okunurken seslerinin okuyucunun istediği yerde kesebileceğinden bahsedilmiştir. Buradaki sesin kesilmesinden maksat, Kur'an okuyan kişinin med mertebelerinden birinde okuyuşu sonlandırması olarak açıklanmıştır. Bütün harflerin, mahreçlerinin onlara müsaade ettiğince eşit mertebede kabul edilmesi ve med harfleri olmaksızın harflerin sahip olduğu sıfatların uzatılması bahsi de bu konunun ardından zikredilmiştir. “Mahreci olmaksızın” tabirinden maksadın, med harflerinin herhangi bir harften sonra geldiğinde med miktarının harekeli harfin okunmasından uzun olduğunu ama harekeli harfin de okuyuşunun kifayeti miktarınca olduğunu anlatmak için olduğu açıklanır. Med yapılırken boğaz boşluğundan ağız boşluğuna kadar yapılması gerektiği belirtilmiş, bu uygulamanın mahrecin değil sesin uzatılması olduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁷ Sıfatların uzatılma durumuna örnek olacak şekilde istitâle¹⁰⁸ sıfatı verilmiş ve sesin cereyan etmesi için gerekli olan uzama olarak tarif edilmiştir. Harfin sesinin uzatılması ya da kısaltılması durumunun harfin mahrecinin gerektirdiği bir durum olduğu, rihvet¹⁰⁹ harflerinin de med harfi gibi okunmaya müsait olmakla beraber bunu yapmanın zorlama bir okuyuş olacağından uzatarak okunmanın med harflerinin tabiatı gereği olduğu belirtilmiştir.¹¹⁰

Med harflerinden olan vâv (و) ve yâ (ي) harfleri için yukarıda bahsedilen uzatarak yapılan okumanın bu harfler sakın olarak geldiklerinde yapıldığı, harekeli olarak geldiklerinde ise var olan tahkîkî mahreçlerinin müsaade ettiği ölçüde okunmaları gerektiği açıklanmıştır. Bu açıklamaların ardından takdîrî mahrecin ne olduğunu kaleme alan Mar'aşî, takdîrî mahreci, “tahkîkî mahreçte olduğu gibi sesin sıkışması durumu olmayan mahreç” olarak tanımlamıştır. Sesin mahrece dayanmasının ne demek olduğunu açıklamış, harflerin sıfatlarına göre bu durumun kuvvetlerinin seviyeleri olduğundan bahsetmiş ve örnekler vermiş ardından bölümü nihayete erdirmiştir.¹¹¹

¹⁰⁷ Mar'aşî, *Cühdül-mukall* 127-140.

¹⁰⁸ Sözlükte uzamak anlamında kullanılmakta olup ıstılâhî olarak (ض) harfinin telaffuzu sırasında dil yanının boylu boyunca üst azı dişlerinden öne kadar uzanması ve bölgeye baskı yapmasıdır. Harfin sakın durumunda olduğu hallerinde daha belirgin olur. Bkz. Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 62.

¹⁰⁹ Sözlükte esneklik ve rahatlık anlamına gelir. Tecvid terimi olarak mahrecine temasın zayıf ve hafif olan, sesinin akmaya imkân bulduğu harf anlamına gelmektedir. Alfabedeki on altı harf rihvet sıfatına sahiptir. Bkz. Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 54-56.

¹¹⁰ Mar'aşî, *Cühdül-mukall*, 144.

¹¹¹ Mar'aşî, *Cühdül-mukall*, 139.

Mar‘aşî, bir konu hakkında kendi kanaatini belirttikten sonra her seferinde “en iyisini bilen Allah’tır” ifadesine yer vermiş, anlatılanlar hakkındaki söyleyecekleri tamamladığında ise “nihayete erdi/bitti” ibaresiyle konunun tamamlandığını belirtmiştir.¹¹²

2.1.2. Harflerin Sahip Oldukları Sıfatlar ve Mahreç Yerleri

Harf kavramının terim ve ıstılah anlamı, sayısı vb. konular hakkındaki açıklamaların ve var olan ihtilafların zikredilmesinin ardından hem *Cühdü’l-mukall*’de hem de *er-Ri‘âye*’de girizgahı yapılan konuların ayrıntılı anlatımlarının yapıldığı bölümler gelmektedir. Fakat Mekkî, bu konuyla ilgili ilk olarak harflerin sahip oldukları sıfatları ele alıp her sıfatı ayrı ayrı incelemiş ve bu sifata sahip olan harflerin neler olduğunu aktarmıştır.¹¹³ Mar‘aşî’nin anlatım yöntemi ise harflerin sıfatları hakkında bilgi vermeden önce var olan mahreç bölgeleri ve bu bölgelerde hangi harflerin olduğunu açıklamak yönünde olmuştur.¹¹⁴ Mekkî, harflerin sıfatlarını anlattığı bölümün ardından her bir harf için ayrı başlıklar oluşturmuş ve sahip oldukları mahreç yerlerini her harfin konusu içinde ayrı ayrı zikretmiştir.¹¹⁵ Tezin bu bölümüne Mar‘aşî’nin ayrı bir bölüm olarak oluşturduğu “on yedi mahrecin incelenmesi” konusuyla başlanacaktır.

Mar‘aşî’nin *Cühdü’l-mukall* isimli eserindeki “On yedi mahreç üzerine inceleme” bölümü:

Tecvid ilminde var olan mahreç bölgeleri, bu mahreç bölgelerine ait olan harflerle birlikte on yedi alt başlık olacak şekilde zikredilmiştir. Başlıktan sonra birinci mahreç grubunun anlatımıyla konuya başlanmıştır.¹¹⁶

Birinci mahreç bölgesi olarak “Aksa’l -Halk” yani boğazın alt kısmı zikredilmiştir. Bu mahreçten Hemze (ء) ve hâ (ه) harflerinin çıktığı açıklanmıştır. Bu bölgeyi kendi içerisinde iki kısma ayıran Mar‘aşî, bu iki harfin küllî mahreç olarak aynı bölgede olmasıyla beraber cüz’î mahreçlerinin ayrı olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷

Mar‘aşî bu bilgilerin ardından, tecvid ile alakalı bazı risâlelerde “aksa’l halk” mahrecinin üç kısma ayrıldığını söyleyenlerin olduğunu ve bu görüşe göre med harfi olan elifin mecâzî olarak bu mahreçteki üçüncü harf olarak kabul edildiğini, çünkü okuyuşunun bu bölgeden

¹¹² Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 135.

¹¹³ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 57-81.

¹¹⁴ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 127-140.

¹¹⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 82-180.

¹¹⁶ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 127-140.

¹¹⁷ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 127.

başladığına dair bir görüşün olduğunu nakletmiştir. Med elifini bu mahrece dahil eden bir diğer grup da hemze ve elif harfinin mahrecini aynı kabul eden alimler olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte cumhurun böyle bir mecâzı dile getirmediğini çünkü med harflerinin mahrecinin “cevf” bölgesi kabul edildiğini belirtmiştir.¹¹⁸

İkinci olarak “vasatü’l halk” yani boğaz ortası mahreç bölgesi anlatılmış ve noktasız ha (ح) harfi ile ayn (ع) harfinin mahrecinin burası olduğu açıklanmıştır.¹¹⁹

Üçüncü bölge¹²⁰ olan “edne’l-halk” ise boğazın üst kısmıdır ki, hı (خ) harfi ile ğayn (غ) harfinin mahreci burasıdır. Bu açıklamanın ardından neden boğaz bölgesinin tek mahreç olarak değil de üç ayrı kısım olarak işlendiği sorusuna cevap veren Mar‘aşî, bu altı harfin küllî olarak aynı mahreçte (boğaz bölgesinde) olduklarını ama cüz’î mahreçlerde ayrıştıklarını zira bu üç boğaz bölgesinin birbirlerinden ayrıştırılabilecek kadar kolay bir ayrımı olduğunu söylemektedir.¹²¹

Dördüncü bölge, dilin arkası ve damağın üst noktasındaki mahreç bölgesidir ki burası kâf (ق) harfinin mahrecidir.¹²²

Beşinci bölge kâf (ك) harfinin mahrecinin arkasında olan ve dilin arka kısmı ve üst damakta bulunan mahreçtir. Burası kef harfinin mahrecidir. Mar‘aşî, bu kısa açıklamanın ardından dil arkasının külli bir mahreç olarak iki cüz’i kısıma ayrıldığını açıklar.¹²³

Zikredilen altıncı mahreç bölgesi dilin orta kısmının damağa değmesiyle ortaya çıkmaktadır ki, cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ي) bu mahrecin harfleridir. Lakin buradaki yâ harfinden kastın med harfi olmayan yâ olduğu açıklanmıştır. Zikredilen bu tertibin Şâtıbî’den (ö.590/1194) nakledildiğini söyleyen Mar‘aşî, mahreç tertibi noktasında alimlerin ihtilaflı görüşleri olduğunu belirtir. Kendisinin bu tertibi inşa ederken İbnu’l Cezerî gibi ilk olarak cevf bölgesini, ardından boğaz ve ağız mahreçlerini sırasıyla ele aldığını zira cumhurun adetin de bu şekilde olduğunu açıklamıştır. Sibeveyh gibi bazı kişilerin yâ harfi için daha kapsamlı bilgiler naklettiğine de değinilmiştir.¹²⁴

¹¹⁸ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 127.

¹¹⁹ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 128.

¹²⁰ Bazı nüshalarında görülmemekle birlikte bu tezde kaynak olarak kullanılan nüshada “boğazın üçüncü bölgesi” tabiri kullanılmıştır.

¹²¹ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 128.

¹²² Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 128.

¹²³ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 129.

¹²⁴ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 129-130.

Yedinci mahreç, dilin yan tarafıdır ve bu mahreçten dâd (ض) harfi çıkmaktadır. Dilin yan tarafı boğaza yakın olan kısmından dil ucuna doğru olacak şekilde azı dişlerine yaslanır. Her iki tarafa yaslanarak okunması mümkün olduğu ama dili sol tarafa yaslamamanın daha kolay olduğu belirtilmiş; sağ tarafa yaslayarak okunmasının ise Şatıbiyye'den beyitler kaynak olarak gösterilerek daha makbul olduğu söylenmiştir.¹²⁵

Sekizinci mahreç dil yanının uca yakın kısmı olarak zikredilmiş olup lââm (ل) harfinin çıktığı mahreçtir. “Dil ucundan dilin orta kısmına kadarki olan kısım aynı hizada olacak şekilde üst ön dişlerin diş etine yapıştırılarak lââm harfinin okuyuşu gerçekleştirilir” şeklinde açıklamalardan sonra diş etinin *er-Ri‘âye*’deki tanımına yer verilerek “dişin bitişiğindeki et” olduğu söylenmiştir.¹²⁶

Dokuzuncu mahreç bölgesi olarak kısım, nûn (ن) harfine aittir. “Dil ucu yukarı doğru kıvrılarak üst ön dişlerin diş etlerine baskı yapılır ve çekilir” şeklinde açıklanmış olup lââm harfinin mahrecine göre dilin daha dar bir kısmının kullanıldığı, mahreç yeri olarak ise lââm mahrecinin biraz altında olduğu söylenmiştir. Bahsi geçen nûn harfinin, harekeli nûn harfi olduğu ihfâ nûn’un mahreç bölgesinin ise hayşûm yani geniz olduğu belirtilmiştir.¹²⁷

Onuncu mahreç bölgesi olarak dil ucunun biraz gerisindeki râ (ر) harfinin mahreci anlatılmıştır. Yine “dil ucunun damağa meyletmesi ve üst ön dişlerin diş etlerine dokundurulması” durumu vardır ki, bu durum nûn harfinin mahrecine yakınlığı ile belirtilmiş ve fakat *er-Ri‘âye*’ye atıf yapılarak râ harfinin dilin biraz daha sırt kısmına doğru olan bir bölgeden çıktığı söylenmiştir. Ancak kalın bir harf olması sebebiyle dilin arka kısmının damağa baskı yaptığı da belirtilmiştir. Râ harfinin mahrecinin nûn harfinden önce olduğunu kabul eden görüşü, “her iki harfin sakın olarak okunması durumunda nûn harfinin mahrecinin râ’nın mahrecinden önce olduğu görülmektedir” sözleriyle eleştirmiş, dil konumundan ziyade ses esas alınarak bir sıralama yapıldığında ikinci görüşün daha doğru bir tercih olacağını ifade etmiş, akabinde ise “en iyisini Allah bilir” diyerek bu meseleyi tamamlamıştır.¹²⁸

On birinci mahreç bölgesi olarak dil ucu ve üst ön dişler zikredilmiştir. Bu bölgeden Tâ (ط), dâl (د), ve tâ (ت) harfleri olmak üzere üç harf çıkmaktadır. Küllî mahreç içerisinde üç cüz’î kısım olduğunu kabul eden Mar‘aşî, dilin meyletmesi açısından bu üç harfin mahreç sıralamasını önce Tâ, sonra dâl ve en son da tâ harfi olarak zikretmiştir. Tâ harfinin kalın bir

¹²⁵ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 130.

¹²⁶ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 130.

¹²⁷ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 130-131.

¹²⁸ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 131-132.

harf olması nedeniyle “itbâk” sıfatına sahip olması durumunun mahrece etkisini açıklarken, Tâ harfinin okunması esnasında dilin damağa baskı yapmak için yukarı kalkması gerektiğinden ötürü, Tâ harfinin mahrecinin diğer iki harften daha geniş kabul edilebileceği lakin sesin kesilme durumu esas alındığında diğer iki harften bir farkının olmayacağı belirtilmiştir.¹²⁹

On ikinci mahreç bölgesi, dil ucu ve alt ön dişleri kapsayan bölgedir ve bu mahreçte de bir önceki bölgede olduğu gibi sâd (ص), zây (ز) ve sîn (س) harfleri olmak üzere üç harf çıkmaktadır. Bu üç harfin “safır harfleri” olarak isimlendirildiğini söyleyen Mar‘aşî, safır sıfatının daha sonra ele alınacağını belirtmiştir. Dil ucunun alt ön dişlerin iç kısmına değmesiyle ortaya çıkan bu harflerin alttan damağa doğru sıralanışını sâd, sîn ve zây olarak açıklamıştır. Bazı kaynaklarda bu harflerin mahreci için alt ön dişlerin üstü tabirinin de kullanıldığını naklederek, kullanılan bu tabirin mahreç anlamı açısından açıklaması ve uyarısı yapılarak bir sonraki mahreç bölgesinin anlatımına geçilmiştir.¹³⁰ Bu tertip *er-Ri ‘âye*’de zây, sîn ve sâd olarak zikredilmiştir.¹³¹

On üçüncü mahreç, dil ucunun üst ön dişlerin uçlarına değdiği noktadır ki bu mahreçten peltek harfler olarak bilinen Zâ (ظ), Zâl (ذ) ve Sâ (ث) harfleri olmak üzere üç harf çıkmaktadır. Bu mahreç önceki mahrece kıyasla ağzın dışına daha yakın mahreç olarak zikredilmiştir. Bu kıyasın doğruluğunun harflerin telaffuzuyla kanıtlanabileceği açıklanmıştır. Mar‘aşî, *er-Ri ‘âye*’de bu harfler için “liseviyye” yani diş eti harfleri tabirinin kullanıldığını¹³² söylemiş ama isabetli bir tabir olup olmadığı noktasında kendi görüşünü ayrıca belirtmiştir. Bu mahreçteki harfleri, dilin ağzın dışına yakınlığı itibariyle dışa en yakın olacak şekilde önce sâ, sonrasında zâl ve son olarak zâ harfi şeklinde sıralamıştır.¹³³

On dördüncü mahreç, alt dudak ve üst ön dişlerin uçlarıdır ki bu mahreçten yalnızca fâ (ف) harfi çıkmaktadır. Mar‘aşî bu mahreç hakkında muhtasar bir bilgiye yer vererek diğer mahreç bölgesinin anlatımına geçmiştir.¹³⁴

¹²⁹ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 133. Konu hakkında açıklamalar için Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 111-112.

¹³⁰ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 133-134.

¹³¹ Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri ‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 77.

¹³² Mar‘aşî, böyle bir tabirin tercih edilmesini nefesin ağız dışına çıkmadan diş etlerine değip oradan sonra ağızdan dışarı çıkması olarak açıklamıştır lakin yine de pek itimadlı olan bir açıklama olarak görülmemiş nitekim daha sonraları alimler tarafından bu harfler için kullanılan bir terim olmamıştır. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 284-286.

¹³³ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 134-135.

¹³⁴ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 135.

On beşinci mahreç bölgesi iki dudak arası olup, bâ (ب) , mîm (م) ve vâv (و) harfî olmak üzere üç harfin mahreç bölgesi olarak açıklanır. Zikredilen üç harften bâ ve mîm dudakların açılıp kapanmasıyla çıkarken, vâv harfi dudakların büzülmesiyle ortaya çıkmaktadır. Mahreç sırası anlamında dizilimleri boğazdan ağıza doğru sıralandığında; bâ, mîm, vâv şeklinde olmaktadır. Bâ harfinin dudakların birleştiğinde iç kısımlarından, mîm harfinin dış kısımlarından, vâv harfinin ise büzüldüğünde dış kısımlarından çıktığını belirtmiştir. Bu sıralamada farklılık yapanların olduğunu zikreden Mar‘aşî, vâv harfini sıralamada diğer harflerden sonraya koyan kişinin Mekkî olduğunu; Şâtıbî ve İbnü’l-Cezerî’nin vâv harfini bu sıralamada diğer iki harfin önüne koyarak zikrettiklerini belirtmiştir. Bu açıklamayı yaparken “vâv’ı dudaklarının içinden çıkaranlar ve dışından çıkaranlar” tabirini kullanarak bu harfin uygulamasında dudak pozisyonuna farklı yaklaşımların olduğunu söylemiştir.¹³⁵

On altıncı mahreç bölgesi olarak “cevf” yani ağız boşluğu zikredilmiştir ki yukarıda da değinildiği gibi med harflerinin çıktığı mahreç bölgesi olarak kabul edilmektedir. Mekkî, cevf bölgesinin boğaz mahrecinin en son kısmına bağlandığını belirtmiştir.¹³⁶ Mar‘aşî, ağız ve boğaz arasındaki bölge olduğunu açıklamasının ardından, med harflerinin mahreci olduğuna değinmiş akabinde hava ve sesin akışını ve bundan neyin kast edildiğinin anlatmış sonrasında ise takdîrî ve tahkîkî mahreç üzerinden diğer harflerin mahreci ile med harflerinin mahreci arasındaki farklılıkları belirtmiştir. Bu bölgenin mahreçten sayılmasının cumhurun seçimi olduğunu, bununla birlikte Sîbeveyh’in elifi (ل) hemze (ء) mahrecinde, med harfi olan vâv ve yâ harflerini de harekeli hallerinin mahreçlerinde saydığını aktarmıştır.¹³⁷

On yedinci ve son mahreç bölgesi “hayşûm” yani geniz mahrecidir. Mar‘aşî, bu mahreçle ilgili bölgeyi Aliyyu’l-Kârî’nin (ö. 1014/1605) bahsettiği şekliyle burnun iç kısmı olarak tanımlamıştır. Bu mahreçten ihfâ nûn’u çıkmaktadır diye belirten Mar‘aşî, gunne ve ihfâ nunu arasındaki fark sorulursa eğer, aslında ikisinin de aynı olduğunu lakin gunne sıfatının sakın nûn ve mîm harflerinde de bulunduğunu lügat anlamı olarak genizden gelen ses anlamına gelse de tecvid terimi olarak nûn harfi ve mîm harfine bağlı olarak ortaya çıkan ses anlamına geldiğini belirtmiştir.¹³⁸

¹³⁵ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 135-136. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 292-293.

¹³⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 79.

¹³⁷ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 136-137. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 296.

¹³⁸ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 137.

Hayşûm'un mahreç olarak kabul edilmesi halinde bu mahreçten çıkan harf ya da harflerin olması gerekmektedir. Bu noktada tecvid alimleri farklı görüşler ortaya atarak kimisi ğunneyi harf olarak kabul etmişse de bu görüşün doğru olmadığını söyleyenler de olmuştur.¹³⁹

Ğunnenin harf olarak görülmesine örnek olarak İbnu'l-Cezerî'nin el-Mukaddime eserinden bu konudaki beyte¹⁴⁰ yer veren Mar'aşî, gunnenin harf olamayacağını, harf olarak sayılması gerekenin nûn'u muhfât yani ihfâ nun'u olması gerektiğini söylemiştir.¹⁴¹ Mekkî ile bu konuda görüş ayrılığı söz konusudur nitekim Mekkî, gunneyi harf olarak saydığını belirtmiştir.¹⁴²

On yedi mahrecin anlatımının ardından bölümü özetleyen bir ek kaleme alan Mar'aşî, bu kısımdan sonra bölümü nihayete erdirmiştir.¹⁴³

2.2. Harflerin Sıfatları

Taşköprizâde sıfat terimini şu şekilde tarif etmiştir: “Harflerin sıfatları, mahreçte meydana gelmesi sırasında harfe arız olan bir keyfiyettir.” Her harfin sahip olduğu sıfatlar, mahreçte oluşumuna eşlik eden birtakım unsurlardır ki ses ile ilgili oldukları gibi nefesin mahreçten geçişi ile alakalı sıfatlar da mevcuttur.¹⁴⁴

Tecvid alimleri, seslerin oluşumunda önemli rol oynayan mahreç bölgelerinin ve bu bölgelerin sıfat adı verilen özelliklerinin, insan seslerini hayvan seslerinden ayıran, sesi özel ve anlamlı kılan unsurlar olduğunu kabul etmektedirler. Harflerin doğru mahreçlerinden doğru bir şekilde çıkarılması esnasında uygulanması gereken keyfiyet, okuyucuyu mükemmel kıraate ulaştıracaktır.¹⁴⁵

Tecvid eserleri incelendiğinde harflere ait özellikler olan sıfatların sayılarının ve sınıflandırmalarının aynı olmadığı gibi, var olan bu çeşitliliğin geniş bir yelpazeye yayıldığını gözlemlemek de mümkündür. Üzerinde ittifak edilen ve neredeyse tüm eserlerde bahsi geçen sıfatların yanı sıra, yalnızca bazı alimlerin eserlerinde zikredilen sıfatlar da bulunmaktadır.¹⁴⁶

¹³⁹ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 296.

¹⁴⁰ “Gunnenin mahreci hayşûmdur” anlamındaki beyit.

¹⁴¹ Mar'aşî, *Cühdül-mukall*, 138.

¹⁴² Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 178.

¹⁴³ Mar'aşî, *Cühdül-mukall*, 139- 140.

¹⁴⁴ el-Hamed, *Kur'an Fonetik Üzerine Tetkikler - Tecvid Alimleri Özelinde-*, 125.

¹⁴⁵ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 114.

¹⁴⁶ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 115.

Sıfatlar konusunu titizlikle inceleyen ve konuyu en geniş çerçevede ele alan alimin Mekkî olduğu bilinmektedir.¹⁴⁷ *er-Ri'âye*'de “Harflerin Sıfatları Lakapları ve Sebepleri” başlığı altında incelemesi yapılan sıfatlar konusunda Mekkî b. Ebî Tâlib, tecvid ulemasının bu konu hakkında ihtilafı görüşlerinin bulunduğunu, kendisinin ise var olan yirmi dokuz harfin sıfat lakap ve sebeplerini araştırmaya devam ettiğini lakin mevcut durumunda dahi bu yirmi dokuz harf için kırk dört lakap tespit ettiğini zikretmiştir.¹⁴⁸

Mekkî, harflerin birden fazla sıfata sahip olabileceklerini belirtmiş, bazı harflerin aynı mahreç bölgesinden çıkmalarına rağmen farklı sıfatlara sahip olabilecekleri gibi farklı mahreçten çıkan harflerin de aynı sıfatlara sahip olabileceklerini söylemiştir. Lakin hem aynı mahreçten olup hem de aynı sıfatlara sahip birden fazla harf olamayacağını zira böyle bir durumun olması halinde okuyuştaki anlamın ve telaffuzun onu işiten kimse için anlaşılmasını imkânsız kılacağını belirtmiştir.¹⁴⁹ Bu açıklamaların ardından sıfatlar farklı alt başlıklar halinde ele alınarak, önce tanımlanmış ardından o sıfata sahip harfler zikredilmiştir. Mekkî'nin sıfatlar konusundaki özverili çalışması su götürmez bir gerçek olmakla birlikte, bu alandaki yelpazeyi çok geniş tutmasından ötürü ses ile alakası olmayan bazı özellikleri de sıfatlara eklemesi, kendisinden sonraki alimler tarafından eleştirilmiştir. Bu durum neticesinde tecvid alimlerinin çoğunun sıfatlar konusunu Dâni'nin yöntemini benimseyerek daha özet olarak kaleme aldıkları gözlemlenmektedir.¹⁵⁰

Mar'aşî, sıfatlar hakkında “Harflerin Sıfatları” başlığının ardından *er-Ri'âye*'de zikredilen harflerin aynı mahrece sahip olup farklı sıfatlara sahip olabildiklerini ve aynı sıfata sahip harflerin de farklı mahreçlerde bulunabildikleri bilgisine yer verdikten sonra “Bu risalede Mekkî'nin sıfatlarının tamamı değil, sadece gerekli görülenler zikrolunacaktır” diyerek hems ve cehr sıfatının birbirinin zıddı olduğu açıklamış ve konunun anlatımına başlamıştır.¹⁵¹

¹⁴⁷ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 115.

¹⁴⁸ Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*, 46.

¹⁴⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 80-81. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*, 46.

¹⁵⁰ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 115.

¹⁵¹ Mar'aşî, *Cühdül-Mukill*, 141.

Zıddı olan sıfatlardan; hems-cehr, rihvet-şiddet-tavassut, isti'lâ-istifâl, itbak-infitâh, terkîk-tefhîm sıfatları; zıddı olamayan sıfatlardan ise kalkale, safır, tekrîr, tefeşşî, istitâle hafa ve gunne Cühdü'l-mukıll'de zikredilmiştir.¹⁵²

2.2.1. Mehmûse harfleri:

Hems kelimesinden türemiş olan “mehmûse” kelimesi, sözlük anlamı olarak gizlilik anlamına gelirken, tecvid ıstılahında ise “sesin zayıf, gizli, bir his” şeklinde çıkmasına denir.¹⁵³

Bu sıfat on adet harfte bulunmakta olup bu harfler kullanan kişinin tercihinine göre şu lafızlardan biriyle toplu halde zikredilir: (سكت فحثة شخص), (ستشحتك خصفه), (سكت شخصه) ya da (فحث)¹⁵⁴

Bu açıklamaların ardından, bu harflere neden “mehmûse harfleri” denildiğini açıklayan Mekkî, mahreçten çıkarken hem mahrece dayanmasının zayıf olduğunu hem de konuşma esnasındaki zayıflığından ötürü harfin nefes ile beraber aktığını belirtmiştir. Zıddı olan sıfatlardan olan “hems”, kendisinin zıddı olan “cehr” sıfatına göre zayıf bir sıfattır diyen Mekkî, hems sıfatı harflerinin kendi içerisinde de güçlü ve zayıf olarak ayrıldıklarını söylemektedir. Bu açıklamanın akabinde konunun daha iyi anlaşılması adına şu örnekleri vermiştir: “Sâd harfi ve Ha harfi sahip oldukları diğer güçlü sıfatlar neticesinde geriye kalan mehmûse harflerinden daha kuvvetli oldukları gibi he harfi de zayıf olan bütün sıfatlara sahip olduğu için en zayıf mehmûse harfidir.” Sıfatın “hems” olarak isimlendirilmesinin kaynağı olarak Tâ-hâ suresinin 108. Ayeti (فلا تسمع إلا همسا) gösterilerek bir sonraki sıfatın anlatımına geçilmiştir.¹⁵⁵

Mar'aşî, hems kelimesi ve zıddı olan cehr kelimesinin hem sözlük hem de tecvid ıstılahındaki anlamlarıyla konuya başlamıştır.¹⁵⁶ Sözlükte sesi gizlemek, alçaltmak anlamında kullanılan “hems” “tecvid ilminde ise mahrecin tam kapanmaması sebebiyle harfin telaffuzunda nefesin

¹⁵² Mar'aşî, *Cühdül-Mukıll*, 141-164. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 118.

¹⁵³ Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Rî'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*, 47.

¹⁵⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Rî'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 57-58.

¹⁵⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Rî'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 58. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Rî'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*, 47.

¹⁵⁶ Mar'aşî konunun anlatımı anlamında zıt sıfatları birlikte ele alarak ortak bir başlık altında her iki sıfat hakkında malumat sunmuştur lakin Mekkî konu anlatımını her sıfat için ayrı alt başlıklar oluşturarak yapmıştır. Her iki müellifin bahsi geçen sıfata bakış açılarını mukayese etme kolaylığı sağlamak adına Mekkî'nin yöntemi temel alınarak sıfatlar konusu ele alınacaktır.

akması durumudur”.¹⁵⁷ Hems harfleri on adet olarak zikredilmiş olup, *er-Ri ‘âye*’de verildiği gibi bu harflerin toplandığı üç ayrı kelime grubunu zikretmek yerine bir tanesi verilerek (تَشْحَتُكَ خَصْفَه) bazılarının diğerlerinden daha zayıf olduğu yani sahip oldukları sıfatlar neticesinde bu harflerin kendi aralarında da kuvvet sıralaması olduğu söylenmiştir. Sâd harfinin, sahip olduğu itbâk, isti’lâ ve safır sıfatlarının güçlü sıfatlar olmasından ötürü hems sıfatı harfleri arasında en güçlü harf olduğu bilgisine yer verilmiştir.¹⁵⁸ Bu malumatların ardından aynı başlık altında cehr sıfatının anlatımına başlanmıştır.

2.2.2. Mehcûrâ Harfleri:

Bu konu *er-Ri ‘âye*’de Hems sıfatının anlatımının akabinde ele alınmış olup, konuyla alakalı yeni bir başlık oluşturulmuştur.

Mehcûrâ harflerinin hems harflerinden daha kuvvetli olduğunu zikrederek anlatıma başlayan Mekkî, bir önceki başlıkta örnekler vererek anlattığı gibi cehr harflerinin de cehr sıfatından başka sahip olduğu sıfatlar sebebiyle kuvvet derecelendirmesi anlamında birbirlerinden farklı olduklarını açıklamıştır. “Bu sıfatın harfleri mehmûse dışında kalan harflerdir” denilmiş ve harflerin neler olduğu ayrıca zikredilmemiştir. Nitekim Mar‘aşî’de görüldüğü üzere sözlük tanımına da yer verilmemiştir. Mekkî, bu harflere mehcûrâ harfleri denilmesinin sebebinin, “harflerin mahrece kuvvetli dayanması ve telaffuzu esnasında nefes akışına mâni olması” olarak açıklamıştır. Cehr’in kuvvetli ve şiddetli bir ses olduğunu bu kuvveti sebebiyle sesin açığa çıktığını belirterek konuyu nihayete erdirmiştir.¹⁵⁹

Mar‘aşî, cehr kelimesinin sözlük anlamını sesi yükseltmek olarak açıkladıktan sonra ıstılah anlamı itibariyle “mahreçteki kapalılık sebebiyle harfin telaffuzu esnasında nefesin akışının yol bulamaması anlamına geldiğini” söylemiştir. Mar‘aşî de tıpkı Mekkî gibi bu sığata sahip olan harflerin hems sıfatındaki on harfin dışında kalanlar olduğunu söylemiş ve ayrıntıya girmemiştir. Tâ ve dâl harfinin cehr sıfatı kuvveti yönüyle aynı olduklarını lakin Tâ harfinin sahip olduğu itbâk, isti’lâ ve tefhim sıfatları nedeniyle dâl harfinden daha güçlü olduğunu hatta cehr harflerinin en güçlüsü olduğunu söylemiştir.¹⁶⁰

“Nefesin akış gösterip gösterememesi durumunun harfin sakın konumunda ki telaffuzunda harekeli halindeki durumuna göre daha belirgin” olduğunu söyleyen Mar‘aşî, bu sözünü şu

¹⁵⁷ Mar‘aşî, *Cühdül-Mukall*, 141. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 122.

¹⁵⁸ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 142.

¹⁵⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri ‘âye li-Tecvîdi ‘l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 58.

¹⁶⁰ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 142.

şekilde detaylandırarak; “harfe ait nefesin tamamı, sesin keyfiyetine göre şekilleniyor ve sonunda kuvvetli bir sese ulaşıyorsa o harf mechûr olarak kabul edilir. Bununla birlikte eğer eğer akış esnasında ses tam olarak gelmeyip bir kısmı nefes altında kalıyorsa, o harf mehmûstur ve nihayi karar bu şekilde verilir” demiştir. Bu kararın yüksek sesle yapılan kıraatler sırasında anlaşılabileceğinin üzerinde durulmuş, Aliyyu’l-Kârî’den nakledilerek sesin tam gelmemesinden kastın ‘cehrî olarak tam gelmemesi’ olduğu açıklanmıştır. Konunun pekiştirilmesi için örnek olarak sakın zâl ve sakın sâd üzerinden örnekler verilmiştir. Zâl harfinde nefesin ses ile birlikte aktığı ama sâd harfindeki uygulamanın daha farklı olduğunu, cehr okumasına benzer bir okumanın sakın sâd harfinde olduğunu fakat nefesin kısık şekilde devam ettiğini, iki sıfatın özelliğini taşımasına rağmen sâd harfinin neden hems harflerinden olduğunu açıklamak için verilmiştir.¹⁶¹

2.2.3. Şiddet Harfleri:

Arapçada “güç, kuvvet” anlamına gelen “şiddet” kelimesi tecvid ilminde “mahrece itimadın güçlü olması sebebiyle telaffuz esnasında harfin sesinin hapsolup akmama” halini anlatmak için kullanılır.¹⁶² *Er-Ri ‘âye*’de sekiz harfin şiddet harflerinden olduğu söylenmiş ve bu harfler rumuz olarak (اجدك قطبت) şeklinde zikredilmiştir. Bu sıfatın harfin kuvvet alametlerinden olduğu açıklanmış, Tâ harfi (ط) örnek gösterilerek, bu sıfatla birlikte cehr, itbâk ve isti’lâ gibi sıfatlara sahip olan bir harfin kuvvet noktasında diğer harflere nazaran daha ileri bir mertebede olduğu belirtilmiştir. Harflerin güçlü ve zayıf olmalarının sahip oldukları sıfatlar neticesinde belirlendiği, bundan ötürü kişinin iyi kıraat yapabilmesi için sıfat bilgisinin iyi olması gerektiği vurgulanmıştır. Şiddet harflerinin telaffuzu esnasında mahrece itimadın şiddetli olduğu ve nefes akışını olmayıp sesin hapsolması hali (الج) ve (الد) örnekleriyle pekiştirilmiştir.¹⁶³

“Nefesin geçişi esnasında harfin mahrecinin hali”, dilsel seslerin oluşumunun temel meselelerinden biridir. Zira sesin çeşitlenmesinde ve tonlamasının farklılaşmasında önemli rol oynamaktadır. Gerek dil alimleri gerekse tecvid alimleri bu kıstasa göre sesleri “rihvet, şiddet ve beyniyye” olmak üzere üç kısımda gruplandırmışlardır. Beyniyye tabiri rihvet ve şiddet sıfatları arasında kalan harfleri ifade etmek için kullanılmış lakin hicrî sekizinci yüzyıldan

¹⁶¹ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 142-143. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 126.

¹⁶² Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri ‘âye li-Tecvidi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 58. Bkz. Çabuk, *Mekki B. Ebî Tâlib ve er-Ri ‘âye li-Tecvidi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri*, 48.

¹⁶³ Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri ‘âye li-Tecvidi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 59.

sonra bu terim daha çok “mutavassıta” olarak kullanılmıştır. Mar‘aşî’nin ise geç dönem tecvid alimlerinden olmasına rağmen mutavassıta lafzını değil beyyine lafzını benimsediği görülmektedir.¹⁶⁴ Daha önce de belirtildiği üzere Mar‘aşî, her sıfat için ayrı başlık oluşturmamış sıfatları grupça ele almıştır. Şiddet sıfatını “Şiddet, Rehavet ve İkisinin Ortasında Bulunanlar” vurgusuyla rihvet sıfatı ve bu iki sıfatın arasında kalanları (beyniyye) kaleme aldığı kısımda anlatmıştır.¹⁶⁵

Şiddet kelimesinin sözlük anlamını “kuvvet” olarak açıklayan Mar‘aşî, tecvid ilmindeki şiddet terimini ise “mahrecin tamamen kapanması nedeniyle sesin ve nefesin hapsolmesi durumu” olarak tanımlamıştır. Sekiz harfi olduğunu ve bunların (اجدك قطبت) ibaresindekiler olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁶ *Er-Ri‘âye*’de bu kısımda bahsedilmeyen ama *Cühdül-mukall*’de yer alan, şiddet ve rihvet sıfatlarının arasında zikredilen bir grup daha vardır ki bunlar “beyniyye” harfleridir. “Sesin ne tam olarak hapsolmesi ne de tam olarak akması durumu olmayan” tanımıyla verilen bu harfler (لن عمر) ibaresiyle zikredilmiştir.¹⁶⁷

Mar‘aşî aynı kısımda ele aldığı bu üç sıfatın birbiriyle karıştırılmaması ve konunun pekişmesi amacıyla (الحج), (الطش) ve (الخل) kelimelerini örnek vererek bunlar üzerinden şu açıklamaları yapmıştır: “Sesin devam edip etmemesi durumu harfin sakın halinde harekeli haline göre daha net anlaşılır. (الحج) kelimesinde durulduğunda, sesin kesildiği okuyan kişinin istese de sesi devam ettiremeyeceğinden bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra (الطش) kelimesinde durulduğu takdirde sesin devam etme durumunun olduğu belirtilmiştir. (الخل) kelimesinde ise önceki iki kelimeye kıyasla ses ne tamamen kesilir ne de tamamen akabilir” şeklinde açıklanarak bu üç sıfatın birbirlerinden farklılıkları anlatılmıştır.¹⁶⁸ Şiddet harfleri “anlık harfler,” rihvet harfleri ise “süreli harfler” olarak zikredilmiş ve bunların ne demek olduğunu Seyyid Şerif Cürçânî’nin (ö. 816/1413), Adudiddin el-İcî’nin (ö. 756/1355) *el-Mevâkıf fî İlmi’l-Kelâm* isimli eserine yazdığı şerh üzerinden açıklamıştır. Şiddetin sadece nefesin hapsolmesi sırasında oluşan anlık bir durum olduğunu ve bu sebeple bu harflere anlık harfler denildiğinin bilgisine yer veren Mar‘aşî, bu harflerin dışındaki harflere ses akımının bir süre devam etmesinden ötürü süreli harfler denildiğini açıklamıştır. Sonrasında kendi görüşü olarak süreli

¹⁶⁴ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 132.

¹⁶⁵ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 143.

¹⁶⁶ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 143.

¹⁶⁷ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 144. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 134.

¹⁶⁸ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 144. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 135.

harflerde de sesin devam etme müddetinin değişken olduğuna değinmiş ve sürenin beyniyye harflerinde rihvet harflerine göre daha az olduğunu, med harflerinde ise rihvet harflerinden çok olduğunu söylemiştir.¹⁶⁹ Verilen bu bilgilerin ardından bölümün buraya kadarki kısa bir özeti olan ek bir bölüm kaleme alan Mar‘aşî, ardından diğer sıfatın anlatımını başlamıştır.¹⁷⁰

2.2.4. Rihvet Harfleri:

Kelime anlamı itibariyle “yumuşak, kolay” anlamlarına gelen rihvet kelimesi, tecvid ıstılahında “mahreç yerine itimadın zayıf olmasından ötürü sesin ve nefesin akması durumu” olarak tanımlanır. *Er-Ri‘âye*’de on üç harfin bu sığata sahip olduğunun bilgisi verilmiş ardından (تخذ ظغش زحف صه ضس) ibaresiyle bunların hangi harfler olduğu belirtilmiştir.¹⁷¹ Bu sıfatın en zayıf sıfatlardan olduğunu söyleyen Mekkî, rihvet’in “yumuşak” anlamına geldiğı, bu anlamda da şiddet sıfatının tersi olduğu açıklamasını yapmıştır. (الش، الس) örneklerini verip, rihvet sıfatına sahip olan harflerde ses ve nefesin birlikte aktığını belirtmiştir. Hems ve hafâ sıfatı gibi harftteki zayıflığı gösteren sıfatlardan olduğu söylenmiş olup, bu sıfatların he (ه) harfindeki gibi bir araya geldiğı harfin çok zayıf bir harf olduğu açıklamasına yer verilmiştir. He (ه) harfine özel olacak şekilde bu harfin bazen vâv (و) bazen de (ي) harfiyle desteklendiğı (فيهي) ve (عصاهو) örnekleriyle belirtilerek, bu harf dışında başka hiçbir harfte böyle bir durumun olmadığı vurgulanmıştır. Bu açıklamaların ve örneklendirmelerin ardından Kuvvetli sıfatlardan herhangi birinin bir harfte bulunması halinde o harfi güçlü yapacağı belirtilmiş, cehr, şiddet, ıtbak ve isti’lâ gibi kuvvetli birkaç sıfatın bir arada bulunması durumunda ise bu sıfatlara sahip olan harfi çok güçlü yapacağı söylenmiştir. Bu hususta (ط) harfi ve (ص) harfi misal verilmiş olmakla birlikte, kuvvetli sıfatların da kendi içerisinde derecelendirmeleri olmasından ötürü (ص) harfinin safir sıfatına sahip olmasının onu güçlü bir harf yaparken, cehr ve şiddet sıfatları bulunmadığı için, (ط) harfi ve (ض) harfinden zayıf olduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁷²

Cühdü’l-mukall’de rihvet sıfatı için, “sesin mahrece olan itimadının zayıf olmasından ötürü nefesle birlikte bir miktar akma durumu” tanımı yapılmıştır. Rihvet harflerinin neler olduğu

¹⁶⁹ Mar‘aşî, *Cühdü’l-mukall*, 144. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 136.

¹⁷⁰ Mar‘aşî, *Cühdü’l-mukall*, 145.

¹⁷¹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 59. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri‘âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri*, 49.

¹⁷² Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 60. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri‘âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri*, 49.

“(ذ، ظ، غ، ض، ز، ا)، med harfî olan ve olmayan vâv ile yâ (ي) harfî, ayrıca kâf ve tâ harfleri dışında kalan bütün hems harfleri” şeklinde açıklanmıştır.¹⁷³

Günümüzde çağdaş fonetik uzmanları rihvet sesini “sürtünmeli”, şiddet sesini ise “patlamalı” ifadeleriyle açıklamışlardır. Bununla birlikte sıfatların ses durumlarını ses telleri üzerindeki keyfiyetleriyle ele almışlardır.¹⁷⁴

Bu dört sıfatın ardından *er-Ri ‘âye* ve *Cühdü’l-mukall*’ de konu sıralamasında ve başlıklarında farklılıklar bulunmaktadır. Yukarıda anlatılan dört sıfattan sonra “zevâid harfler” ve “aslî harfler” başlığı olmak üzere iki ayrı gruba yer veren Mekkî, bu konuların anlatımının ardından bu konu içerisindeki birinci bölümün nihayete erdiğini söylemiştir.¹⁷⁵

2.2.5. Zevaid Harfler:

Bu grubun içerisinde on adet harfin bulunduğunu zikreden Mekkî, bunları (سأتمونيها) ve (اليوم) ifadelerindeki¹⁷⁶ harfler olduğunu belirtmiştir. Zaid harf olarak isimlendirilmelerinin kaynağı bu harflerin Arap lisanında isimlere ve fiillere ek olarak gelmeleri olarak açıklanmıştır. Fiillere gelmeleri onlara aslî harf konumuna getirmediğinin anlatımı (فعل) kelimesinin aslî harflerden oluşan bir kelime olarak, önüne veya arkasına gelen hiçbir harfin bu üç harfin konumunda olmayacağı şeklinde yapılmıştır. (استكبر) ve (انطلق) kelimeleri de bu konuya misal verilmiştir.¹⁷⁷

2.2.6. Müzebzebe Harfleri:

Müzebzebe olarak isimlendirilen harflerin, “bazen aslî harf bazen de zaîd olarak bulunan harfler” olarak tanımlanmasının ardından bu harflerin dışında kalan harflerin elif harfî istisna olmak üzere daima aslî harf olarak geldiği vurgulanmış ve ardından bu konunun anlatımı tamamlanmıştır.¹⁷⁸

2.2.7. Aslî Harfler:

¹⁷³ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 144. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvîd ve Tilâvet Geleneğindeki Yeri*, 134. Mar‘aşî’nin rihvet harfleriyle ilgili verdiği bazı bilgilere şiddet harflerinin anlatıldığı kısımda yer verildiği için bu kısımda ayrıca zikredilmemiştir.

¹⁷⁴ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvîd ve Tilâvet Geleneğindeki Yeri*, 132.

¹⁷⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri ‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 61-62.

¹⁷⁶ Bu iki ifadede aynı harfler yer almaktadır. Lakin Mekkî b. Ebî Tâlib daha önceki sıfatların anlatımlarında da anlattığı konunun harflerini akılda kalıcılığını saylayan birden fazla ifadeye yer verdiği gibi bu sıfat için de aynısı yapmıştır.

¹⁷⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri ‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 61.

¹⁷⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri ‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 61.

“Zevâid olarak zikredilen harflerin dışında kalan on dokuz harf aslî harftir” açıklaması yapılmıştır. Yine (فعل) kelimesinin üzerinden açıklama yapılarak asli harflerin Arapçada fiil ve isimlerde yalnızca asıl harf olarak bulunabileceği belirtilmiştir.

Bu noktada bir açıklama yapmak gerekir ki Mekkî b. Ebî Tâlib’in ele aldığı bu iki konu günümüzde çoğunlukla dil bilgisi kitaplarında bu şekliyle ele alınmaktadır. Tecvid öğretiminin yapıldığı eserlerde “vasl hemzesi ve katı‘ hemzesi” konusundaki okuyuşların temellendirilmesinde buradaki anlatıma benzer kısa bir anlatım olsa da burada görüldüğü üzere harf konusunun içerisinde yer alan bir açıklama bulunmamaktadır.¹⁷⁹

2.2.8. İbdâl Harfleri:

er-Ri‘âye’de sıfatlar hakkında kaleme alınan bölümün ikinci kısmı ibdâl harfleri hakkındaki açıklamalarla başlamaktadır. On iki ibdâl harfi bulunduğunu ve bunların (طال يوم أنجده) lafzındaki harfler olduğunu açıklayan Mekkî, “bu harflerin başka harflerin yerini almalarından ötürü” ibdâl harfleri olarak isimlendirildiklerinin bilgisini vermiştir. (لازم) kelimesinin (لازم) olarak söylenebileceği konuya örnek olarak verilmiştir ve mîm (م) harfinin ibdâl harflerinden olduğu bâ (ب) harfine bedel olarak getirildiği açıklaması yapılmıştır. Mekkî bu uygulamanın her yerde yapılamayacağı uyarısında bulunarak, ancak Arapların kullanımları müşahade edilerek konunun bilinebileceğini ve bu zamana kadar bu on iki harf dışında kullanımı olan başka bir harf olmadığını belirtmiştir.¹⁸⁰

2.2.9. Itbâk Harfleri:

er-Ri‘âye’de, dört tane itbâk harfi bulunduğu ki bunların; (ط), (ظ), (ص), (ض) harflerinin olduğu zikredilmiştir. İstilahî olarak “bu dört harfin telaffuz edilirken dilin bir tarafının nefesle birlikte üst damağa yükselmesi, nefesin dil ile üst damak arasında sıkışması durumu” olarak açıklanmıştır. Bu dört harf içinde en güçlü olanın Tâ (ط) harfi, en zayıf olanının ise Zâ (ظ) olduğu, diğer iki harfin kuvvet derecelendirmesi anlamında bu ikisinin arasında kaldığı belirtilmiştir.¹⁸¹

Mar‘aşî, *Cühdü’l-mukıll*’de itbâk sıfatını ele aldığı bölüme “itbâk” kelimesinin sözlük anlamını ardından istilâhî anlamını vererek başlamaktadır. Sözlük anlamı olarak “yapışmak” kelimesini kullanan Mar‘aşî diğer birçok sıfatta olduğu gibi bu sıfatın da fonetik anlamda

¹⁷⁹ *Kur‘ân Tilâvetinde Mükemmellik*, çev. Fatma Yasemin Mısırlı (İstanbul: Darüsselam Vakfı, 2014), 197-207.

¹⁸⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 62. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri‘âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri*, 50.

¹⁸¹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 63. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri‘âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri*, 50-51.

açıklanmasına yönelik bir tanımlama yapmıştır. Tecvid terimi olarak “dil in geri ve orta kısmının damağa doğru yükselmesi, arasından geçecek sesin sıkışacak şekilde dil ortasının üst damak yönünde yukarıya yakınlaşması durumu” olarak açıklamıştır. Bu açıklamaların ardından konuyla alakalı kendi görüşlerine yer vermiş, ıtbâk sıfatındaki sıkışma durumunu küllî ve cüz’î olmak üzere ayırarak Tâ (ط) harfindeki sıkışmanın küllî, diğer üç harfteki sıkışmanın cüz’î olduğunun tespiti ni yapmıştır.¹⁸²

Mar‘aşî yaptığı bu açıklamalarıyla birlikte Radî’yi (Esterâbâzî) (ö. 688/1289) kaynak olarak göstererek ıtbâk durumunda harfte iki durumun gerçekleştiğini, bunlardan birinin dilin arka yanlarının azı dişleriyle intibâkı, diğerinin de dilin arka kısmının üst damak ile intibakı olduğunu nakletmiştir. Bu bilgilerin ardından isti’lâ ve ıtbâk sıfatlarını karşılaştırmalı olarak ele almış ve bu sıfatlardaki harfleri -yedi harf olmak üzere- çeşitli özellikleriyle değerlendirmiştir.¹⁸³

2.2.10. İnfitah Harfleri:

Mekkî bu harflerin ıtbâk harflerinin dışında kalan yirmi beş harf olduğu bilgisinin ardından bu harflerin neden infitâh harfleri¹⁸⁴ olarak isimlendirildiği, “bu harflerin telaffuzu esnasında dilin damağa yükselme durumu olmayıp nefesin dil ve damak arasında sıkışmadan ağzın dışına çıkması” olarak açıklanmıştır.¹⁸⁵

Cühdü’l-mukall’de öncelikle infitah kelimesinin sözlükteki anlamının “iftirak” olduğu söylenmiş, tecvid ilmi içinse “dil ortası ve üst damağın arasının açık olması nedeniyle harfin telaffuzu sırasında sesin sıkışmayıp rahatça akması” anlamına geldiği belirtilmiştir. Burada açık olarak kastedilen bölgenin dil ortası olduğunu açıklayan Mar‘aşî, dil arkasının damağa doğru kalkmasının bu hususta bir önemi olmadığını açıklamıştır. Bu kısımda önemli bir noktaya dikkat çekilmiş, dil ortası harflerinin telaffuzu esnasında dilin damağa doğru kalkmasının o harfin infitah harfi olmasına engel teşkil etmeyeceği belirtilmiştir. Cîm (ج) harfi üzerinden konuyu örneklendirilerek açıklanmıştır.¹⁸⁶

¹⁸² Mar‘aşî, *Cühdü’l-mukall*, 152. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 148.

¹⁸³ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 148-149.

¹⁸⁴ Er-Ri‘âye’de bu kelime grubu için “Hurûf’u-l münfetiha” tabiri kullanılmıştır.

¹⁸⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 63. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri‘âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri*, 51.

¹⁸⁶ Mar‘aşî, *Cühdü’l-mukall*, 153. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 150.

2.2.11. İsti‘lâ Harfleri:

er-Ri‘âye’de, yedi adet harfin isti‘lâ harfî olduğu söylenmiş ve bunlardan dört tanesinin itbâk harfleri olduğu belirtilmiştir. İtbâk harfleri ve (ع), (خ) ve (ق) harfleri olarak açıklanmıştır. İsti‘lâ kelimesinin ıstılâhî kullanımında “telaffuz esnasında dilin üst damağa yükselmesi, sesin nefes ile birlikte yüksek bir yerden çıkması” anlamına geldiği açıklanmıştır. İsti‘lâ sıfatında yer alan dil yükselmesinin itbâk sıfatındakinden farkı açıklanarak konu tamamlanmıştır.¹⁸⁷

Mar‘aşî, isti‘lâ sıfatını, istifâl sıfatının zıddı olarak kabul etmiş ve ıstılâhî olarak “harfin telaffuzu esnasında dilin en gerisinin üst damağa doğru yükseliş göstermesi” olarak tanımlamıştır. Yedi harfin bu sığata sahip olduğu ve bunların (خص ضغط قط) ibaresindeki harfler olduğu bilgisini vermiştir. Bu harfler arasında dildeki yükselmenin en net gözlemlenebildiği harfin kâf (ق) harfî olduğunu, *er-Ri‘âye*’yi kaynak göstererek nakletmiştir.¹⁸⁸

2.2.12. İstifâle Harfleri:

Mekkî bu sıfatın anlatımına yirmi iki harfin bu sığata ait olduğunu söyleyip ve bunların isti‘lâ sıfatının harflerinin dışında kalanlar olduğunu belirterek başlamıştır. *er-Ri‘âye*’de bu harfler için “Hurûfu’l- müstefile” tabiri kullanılmıştır. “Müstefile” terimi ıstılâhî olarak “telaffuz esnasında dilin üst damağa kalkmayıp ağzın dibinde kalması” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁸⁹

Cühdü’l-mukıll’de bu sıfat için “İstifâl” terimi kullanılmış, farklı kaynaklarda “inhıfâd” olarak da isimlendirildiği de belirtilmiştir. İstılâhî olarak, “dilini isti‘lâ harflerinde yaptığı yükseliş göstermemesi durumu” olarak açıklanmış, öncesinde zikredilen yedi isti‘lâ harfinin dışındaki harflerin bu sığata sahip olduğu söylenmiştir. Başka kaynaklardan bu konuyla alakalı farklı açıklamalara yer veren Mar‘aşî, kendi görüşü olarak “dilini isti‘lâ harflerinde yaptığı yükseliş yapmaması” şeklindeki açıklamanın müşkil bir ibare olduğunu, zira yâ (ي), cîm (ج) ve şîn (ش) harflerinde dilin ortasının kalkması halinin olduğunu söyler. Bu konudaki kendi görüşünün “dilini yükselmesindeki kastın dil kökü olduğunu” ifade eder.¹⁹⁰

2.2.13. Safir Harfleri:

¹⁸⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 63.

¹⁸⁸ Mar‘aşî, *Cühdül-mukıll*, 151. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 145.

¹⁸⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 64.

¹⁹⁰ Mar‘aşî, *Cühdül-mukıll*, 151. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 146-147.

er-Ri'âye'de bu sıfatın anlatımına üç harfte bulunduğu ve bunların zây (ز), sîn (س) ve sâd (ص) harfi olduğu zikredilerek başlanmıştır. Tecvid ilmindeki anlamı “sesin, telaffuz esnasında kuş veya ısıklık sesine benzer şekilde çıkmasına denilir” şeklinde açıklanmıştır. Kuvvetli bir sıfat olması nedeniyle harflerinin de kuvvetli harfler olduğu belirtilmiştir. Kendi içerisindeki kuvvet derecelendirmesine göre en güçlü safir harfinin ıtbâk ve isti'lâ sıfatları da olmasından ötürü sâd (ص) harfi olduğu, sonrasında ise ceahr sıfatına bulunan zây (ز) harfinin geldiği ve hems sıfatına sahip olmasından ötürü en zayıf safir harfinin sîn (س) harfi olduğu söylenmiştir¹⁹¹

Mar'aşî, safir'in lügat manası olarak “hayvanları çağırırken kullanılan ses” anlamına geldiğini, tecvid istilâhında ise “bu harflerin çıktığı sırada gelen safir sesine benzer dil ucu ve ön dişler arasından havayla birlikte kuvvetlice çıkan ses” olduğunu açıklamıştır. *er-Ri'âye*'den naklederek, bu sıfatın beraberinde getirdiği ziyade sesin harfe kuvvet kattığı söylenmiştir. *er-Ri'âye*'deki harflerin kuvvet sıralaması *Cühdü'l-mukıll*'de bulunmaktadır. Mar'aşî ve bu derecelendirme hususunda Mekkî'nin safir harfleri noktasında safir sıfatı en belirgin olan harfi sîn harfi olarak kabul ettiğini nitekim sâd harfinde var olan diğer kuvvetli sıfatların safir sıfatından baskın olduğunu söylemiştir. Naklettiği bu bilgilerin ardından kendi görüşlerini açıklayan Mar'aşî, sâd ve sîn harflerinin safir sıfatı noktasında zây'dan kuvvetli olduğunu zira zây (ز) mehur harf iken diğer ikisi mehmûs harf olduğunu belirtmiştir. Mekkî'nin yaptığı derecelendirmeden farklı bir sıralama yapan Mar'aşî, safir sıfatının hissedilmesi anlamında yaptığı sıralamada en kuvvetli safir harfini sîn, sonra sâd ve en son da zây harfi olarak açıklamıştır.¹⁹²

2.2.14. Kalkale Harfleri:

er-Ri'âye'de bu harflere “laklaka” harfleri de denildiği açıklanarak anlatıma başlanmıştır. Sadece kâf harfine mahsus bir sıfat olduğunu söyleyen bir görüşün olmasının yanı sıra alfabe'deki beş harf kalkale harfi olarak kabul edildiği ve bu harflerin (ج د ب ق ط) ifadesindekiler olduğu belirtilmiştir. Istilâhî anlamda “vakf esnasında vurguya benzer bir ses çıkması” hali olarak tanımlanmıştır. Mekkî, Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791)¹⁹³ bu konuyla alakalı görüşlerine yer vermiş ve “kâf harfinin boğaza yakın olması ve isti'lâ sıfatı harflerinden

¹⁹¹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 64.

¹⁹² Mar'aşî, *Cühdül-mukıll*, 156. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilâvet Geleneğindeki Yeri*, 165-166.

¹⁹³ Nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan ünlü dil ve edebiyat alimi. Bkz. Tefvîk Rüştü, “Halil b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

olması sebebiyle vakf sırasında diğer kalkale harflerine nazaran sesin daha belirgin olduğunu ve kalkaleye, “laklaka” da denildiğini” nakletmiştir.¹⁹⁴

Mar‘aşı, *Cühdü’l-mukill*’de bu konuya, “kalkale” kelimesinin sözlük ve ıstılah anlamlarına vererek başlamıştır. Sözlük anlamı olarak “şiddetli ses”, ıstılâhî anlamda ise “vakf esnasında duyulan şiddetli patlamalı ses” olarak açıklanmıştır. Fonetik bir oluşum olan kalkale konusu *Cühdü’l-mukill*’de detaylı olarak incelenmiş çeşitli kaynaklardan görüşler nakledilmiştir. Kalkale sesinin zaid bir oluşum olduğunu, mahrecin ses ile açılması sonucu oluştuğunu söyleyen Mar‘aşı, kalkaleyi sesin ve mahrecin hareket ettirilmesi olarak açıklamıştır. Cumhurun kabulünün kalkalenin cehrî bir ses olması gerektiği yönünde olduğunu ve sadece şiddet sıfatıyla cehr sıfatının bir arada bulunduğu harflerde kalkalenin söz konusu olabileceği bilgisine yer verilmiştir. Bunun ardından var olan bazı kabullere açıklama olarak kâf harfî ve tâ harfî için kalkalenin neden söz konusu olmadığı anlatılmıştır.¹⁹⁵

Ülkemizdeki yaygın tilavet geleneği bakımından kalkale sesi ve uygulaması değerlendirildiğinde büyük oranda önceki dönem ulemalarının anlatımıyla alakası olmayan şekilde devam ettiği görülmektedir. kalkale sesinin hareke sesine dönüşme ihtimalinin endişesi sebebiyle ses akmadan sıkıştırılması şeklinde okuma gerçekleştirilir. Cehr ve şiddet sıfatlarına sahip olan harfin okuyuşunun kalkale ile rahatlaması gerekirken bu durumun aksi olarak mahreç bir kez daha tıkanır ki bu uygulama Mar‘aşı’nın ve ondan önceki dönem âlimlerinin görüşleri incelendiğinde onların tercihleriyle örtüşen bir uygulama değildir.¹⁹⁶

2.2.15. Med ve Lîn Harfleri¹⁹⁷:

er-Ri‘âye’de “harflerin sıfatları lakapları ve sebepleri” başlığı altında ele alınan on beşinci grup med ve lîn harfleridir ki müellif bu harflerin üç tane olduğunu ve bunların, elif (ل), kendisinden önce damme hareke gelen vâv (و) ve kendisinden önce kesra hareke gelen yâ (ي) harfî olduğu zikredilmiştir. Bu harflerin “med harfleri” olarak isimlendirilmesinin sebebi olarak sesin uzatılmasının yalnızca bu harfler vasıtasıyla olması şeklinde açıklanmıştır. Asıl med harfinin elif olduğu diğer iki harfin elife benzemekle bu konumu elde ettikleri söylenmiştir. Vâv ve yâ harfinin elif yerine kullanıldıkları durumların olduğu belirtilmiş, bu

¹⁹⁴ Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 64.

¹⁹⁵ Mar‘aşı, *Cühdül-mukill*, 148-149. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşı’nın Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 159-160.

¹⁹⁶ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşı’nın Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 164.

¹⁹⁷ Bu bölümde med harflerinin anlatımı yapılmaktadır, lîn harfinden kasıt okuyuş kolaylığı anlamıdır, bir sonraki başlıkta lîn harfleri müstakil olarak ele alınmıştır.

harflerin lîn harfleri denilmesinin ise okuyuş esnasındaki dile sağladıkları kolaylık sebebiyle olduğu bilgisi verilmiştir.¹⁹⁸

2.2.16. Lin Harfleri:

Kendinden önce fetha hareke bulunan sakin vâv ve yâ harfleri bu grupta zikredilmiştir. Telaffuz esnasında dile zorluk vermedikleri, yumuşak ve kolay şekilde çıktıkları için “lîn harfleri” olarak isimlendirilmişlerdir. Kendilerinden önceki harekeler kendi cinslerinden olmadıkları için elif harfine benzeme noktasında nakıs kabul edilmişlerdir.¹⁹⁹

2.2.17. Hevâiyye Harfleri:

Bu harfler *er-Ri ‘âye*’de hemen öncesinde zikredilen elif, vâv ve yâ harfleridir. Mahreç yerleri ağız boşluğu olarak kabul edildiğinden böyle bir isimlendirme yapılmıştır. Mekki bu harflerden en güçlüsünün elif harfi olduğunu zira hiçbir yere dayanmaksızın ağzın tam ortasından çıktığını söylemiştir.²⁰⁰

2.2.18. Hafî Harfler:

Mekki bu dört tane harfin bu gruba girdiğini ve bunların “med ve lîn harfleriyle” beraber “he” (هـ) harfi olduğunu belirtmiş, kendilerinden önceki harfin içerisinde gizlendikleri için bu şekilde isimlendirildiklerini söylemiştir. (هَذَا) kelimesi örnek gösterilerek he harfinden sonra onu uzatan gizli bir elifin bulunduğu bilgisi verilmiştir. Bu harflerin bazen iki harf arasında bulunduğu bazen de bir veya birkaç harften sonra gelmelerinin mümkün olduğu belirtilmiştir. Bahsi geçen harflerden en gizli -hafî- olanının hakiki bir mahreci olmaması ve daima harekesiz olması nedeniyle elif harfi olduğu söylenmiştir. Bazı alimlerin hemze ve sakin nûn harfine de az miktarda hafîlik olduğu düşüncesinde oldukları aktarılmıştır.²⁰¹

Mar‘aşî, bu konuyu “hafâ sıfatı” olarak zikretmiştir. Sözlükte “saklanmak” tecvid terimi olarak “harfin sesinin iyi duyulmaması” anlamlarına geldiği bilgisi verilmiştir. Fonetik bir bakış açısını öne çıkaran bu tanımlama Mar‘aşî’den sonra med harflerinin cehr sıfatı taşımasından ötürü bazı alimler tarafından eleştirilmiştir.²⁰² Dört harften müteşekkil olduğunu söylenmiş ve bu harflerin med harfleri ve he (هـ) harfi olduğu belirtilmiştir. He harfi kendisinde bulunan zayıf sıfatlar neticesinde Mar‘aşî tarafından hafâ harfi olarak kabul edilmiş ve bu

¹⁹⁸ Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri ‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 65.

¹⁹⁹ Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri ‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 65-66.

²⁰⁰ Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri ‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 66.

²⁰¹ Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri ‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 66-67.

²⁰² Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 161-163. Bkz Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 175-177.

durumdan ötürü okuyuşunun dikkatli yapılması gerektiği uyarısı yapılmış bunun da ancak mahrece bastırılarak sesin kuvvetlendirilmesiyle olabileceği açıklanmıştır. Hafâ sıfatının zıttı olarak “zuhur” sıfatı gösterilmiş ve bahsi geçen dört harfin dışındaki harfler bu sığata dahil edilmiştir.²⁰³

Günümüz eserlerinde bu sıfatın tecvid eğitimde kullanılan eserlerin birçoğunda ele alınmadığı gözlemlenmiştir. Uygulamalı eğitimlerde harfin tilavet içerisindeki konumu üzerinde uyarılar yapılırken yazılı metinlerde anlatım olarak az bulunmaktadır.²⁰⁴

2.2.19. İlet Harfleri:

er-Ri'âye'de dört harf bu grupta sayılmış ve bunların med harfleri ve hemze olduğu söylenmiştir. “Arapçada değişim ve dönüşüm yalnızca bu dört harften birinde meydana geldiği için” illet olarak isimlendirilmiştir. Daha öncesinde de söylendiği üzere bu harflerden vâv ve yâ harfleri bazen elif harfine bazen de hemzeye dönüşebilir açıklamasına yer verilmiştir. Bu açıklamaya (قال), (كال), (سقاء), (دعاء) kelimeleri misal getirilmiştir. Hemzenin de bu üç harften birine dönüşebileceği bilgisi verilerek bu hususta da (راس), (بوس), (بير) kelimeleri örnek gösterilmiştir. Bazı kabilelerin “su” (ماء) kelimesini delil gösterip he (هـ) harfini de illet harfi kabul ettikleri bilgisini veren Mekkî sonrasında diğer başlığın anlatımına geçmiştir.²⁰⁵

2.2.20. Tefhîm Harfleri:

Mekkî bu sıfatla ilgili olarak daha öncesinde belirttiği itbâk harflerinin yanında elif (ا), râ (ر), lâm (ل) harflerinin ve Verş kıraatindeki kalın okunan lâm harfinin (lâm-ı muğâlaza) “tefhîm” sıfatının harfleri olduğunu söylemiş, bu okuyuşun bulunduğu (الصلوة), ile (الطلق) kelimelerini misal vermiştir. İstilahî olarak “sesin nefesle birlikte damağa yükselmesi ve bununla birlikte harfin telaffuzunun kalınlaşması şeklinde” tanımlamıştır. Lafzatullah'taki (الله) lâm harfinin kalın okunmasını gereken şartları “kendisinden önce fetha ve damme hareke gelmesi şeklinde” açıklamıştır. Bu konuyla alakalı olarak (قال الله) ve (يعلم الله) örneklerini zikretmiş, Tâ harfinin bu sıfatın en güçlü harfi olduğunu belirtmiştir.²⁰⁶

2.2.21. İmâle Harfleri:

²⁰³ Mar'âşî, *Cühdül-mukall*, 161-163.

²⁰⁴ Bu tezin yazımında yapılan araştırmalarda incelenen güncel kaynaklar içerisinde bu konuya müstakil başlık oluşturan bir kitaba rastlanmıştır. Bkz.Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 219.

²⁰⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 67-68. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*, 54.

²⁰⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 68.

er-Ri'âye'de üç harfin imâle harfi olduğunun ve bunların elif, râ ve müennes yapan tâ (tâ-i te'nîs) olduğunun bilgisi verilmektedir. Belirtilen bu harfler dışında Arap kelâmında imâle harfinin bulunmadığı belirtilmiştir. Daha öncesinde “elif-i mümâle” hakkında muhtasar bilgi verilmiş olmakla birlikte bu kısımda diğer imâle harfleri de zikredilerek konunun anlatımı genişletilmiştir. Tâ-i te'nîs harfinin sadece vakf durumunda ve öncesinde he harfi var iken imâle ile okunabileceği, diğer iki harfin içinse böyle bir zaruretin olmadığı açıklanmıştır. Bu bilgilerin ardından tecvid ilmindeki imâlenin “fetha harekeyi kesraya ya da med harflerinden olan elifi bir diğer med harfi olan yâ harfine meylettirerek telaffuz etmek” olduğu söylenmiştir. Râ harfinin imâle ile okunmasındaki ayrıntılar örnek kelimelerle anlatılmış ve bu üç harfteki imâle şartlarının neler olduğu birbirlerinden farklılıkları ele alınmıştır. İmâle çeşitleri hakkında bir bilgiye yer vermeyen Mekkî, kıraatlerin bu husustaki farklılıkları noktasında herhangi bir malumat zikretmemiştir.²⁰⁷

2.2.22. Müşrabe Harfleri:

Mekkî, eserinin “Arapların Yirmi Dokuz Harf Üzerine Ziyade Ettikleri Harflerin İncelenmesi” bölümünde zikrettiği altı harfin ve bu harflerin başka harflere, başka harflerin de bahsi geçen bu harflere karışmasının sonucunda oluşan harflerin “müşrabe” veya “muhâlata” olarak isimlendirildiği bilgisini vermiştir.²⁰⁸

2.2.23. Mükerrer Harf:

er-Ri'âye'de bu konu başlığının altında râ harfi anlatılmıştır. “Tekrir sıfatına sahip olan râ harfinin telaffuzu esnasında dil ucunda meydana gelen titreme” olarak açıklaması yapılmıştır. Tekrîr durumunun râ harfinin şeddeli olarak okunması halinde daha belirgin olduğu, başka bir harfin okuyuşunda olmadığı sadece râ harfinin telaffuzunda bulunduğu ve kuvvetli bir sıfat olduğu vurgulanmıştır.²⁰⁹

Mar'âşî, tekrîr sıfatını ilk olarak lügat manasına yer vererek anlatmaya başlamıştır. Sözlükte “bir şeyi yeniden bir ya da birden fazla yapmak, yinelemek” anlamında olduğunu, tecvid ıstılahında ise “harfin telaffuzu esnasında dil ucunun titremesi” anlamına geldiğini ve sadece râ (ر) harfinde bulunduğu belirtilmiştir. Zıddı olmayan sıfatlardan olduğu vurgulanmıştır. (الدار) kelimesi üzerinden konuyu açıklamaya devam eden Mar'âşî, tekrîr sıfatının uygulandığı

²⁰⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 68-69. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*, 55-56.

²⁰⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 69-70. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*, 56.

²⁰⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 70.

durumlarda pek çok râ harfinin peş peşe gelme durumu olduğu ama insanların tek râ olarak algıladığı söylenmiştir. Tecvid alimlerin bu “sıfatın uygulanması mı gerekir yoksa kaçınması mı gerekir” şeklinde düştikleri ikilem *er-Ri ‘âye* eserinde bu konuyla alakalı olan kısımdan²¹⁰ başlanarak açıklanmıştır. Râ harfinin tekrîr sıfatın gizlenmeye çalışılması gerektiği görüşü “abartılı bir tekrîr okuyuşu harfin şeddeli halde yani birden fazla harf varmış gibi anlaşılmasına yol açabileceği için bu sıfatı uygularken kifayet miktarının doğru ayarlanması gerektiği şeklinde anlaşılmalıdır” demiştir.²¹¹

2.2.24. Ğunne Harfleri:

Mekkî b. Ebî Tâlib, sakın nûn ve sakın mîm olmak üzere iki harfin ğunne harfi olduğunu söylemiştir. Bu iki harfte zâid olarak bulunduğunu, safir sıfatı ve itbâk sıfatı gibi ğunne sıfatının bulunduğu harfte kuvvet alameti olduğunu açıklamıştır. Tenvinde de sıfatı bulunduğunu vurgulayan müellif, konuyu burada nihayete erdirmiştir.²¹²

Cühdü’l-mukall’de mahreç bölgelerinin anlatıldığı kısımda ğunne sıfatıyla alakalı bazı bilgilere yer verilmiş ve tanımı açıklanmıştır. Burada da “genizden gelen ses” açıklaması yapılmıştır. *er-Ri ‘âye*’ye atıfta bulunan Mar‘aşî, ğunnenin harflerin sıfatlarının üzerine gelen fazladan ses veya tını olduğunu belirtmiş lakin telaffuzu müstakil olabilen yani nûn veya mîm harfi olmadan da varlığından söz edilebilecek bir durum olmadığının bilgisi verilmiştir. Sakin harfteki ğunnenin, harekeli olan harftekinden daha belirgin olduğu, ihfâ durumundaki ızhara göre, idğam durumundakinin ise ihfa durumundakine göre daha fazla olduğu zikredilmiştir.²¹³

Mar‘aşî’nin harflerin sıfatlarını anlattığı bölümde en son zikrettiği sıfat ğunne sıfatıdır. Bu sıfatın anlatımının ardından konuya ek olarak alt başlıklar eklemiştir. Bu ek bölümlerden biri sıfatların kuvvetli ve zayıf ayrımlarının üzerine oluşturulmuş ve bu konu hakkında açıklamalar yapılmıştır. Aynı mahreç yerine sahip olan harflerin ya da telaffuz esnasında dikkat edilmezse birbirleriyle karışabilme ihtimali olan harfler hakkında açıklamalar yapılmış ve uyarılarda bulunulmuştur.²¹⁴

2.2.25. İnhirâf Harfleri:

²¹⁰ Mekkî *er-Ri ‘âye* eserinde sıfat ve lakaplarını anlattığı bölümü muhtasar olarak oluşturmuş, eserin ilerleyen kısımlarında harfleri tek tek el aldığı bölümlerde bu harflerin sahip oldukları özelliklere ve onlarla ilgili açıklamalara daha detaylı şekilde yer vermiştir.

²¹¹ Mar‘aşî, *Cühdü’l-mukall*, 156-157. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar‘aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 167-168.

²¹² Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri ‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 70.

²¹³ Mar‘aşî, *Cühdü’l-mukall*, 163-165.

²¹⁴ Mar‘aşî, *Cühdü’l-mukall*, 165-172.

er-Ri'âye'de lâm ve râ harflerinin inhirâf harfleri olarak kabul edildiği, bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebinin ise “bu iki harfin kendi mahreçlerinin dışında başka harflerin sıfatlarına ve mahreçlerine meyletme durumu” olduğu açıklanmıştır. Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere meyletme durumu sadece mahreç üzerinden değil sıfatlar noktasında da var olduğunun vurgulandığı görülmektedir. Mekkî bu bölümde lâm harfi hakkında bilgi verirken, lam harfinin esasen rihvet harfi olduğu ama telaffuz sırasında şiddet sıfatına meylettiği bunun nihayetinde ise rihvet ve şiddet sıfatı arasında bulunduğunu belirtmiştir. Râ harfi hakkındaki açıklamalarında ise kendisine daha yakın olan nûn harfinin mahrecinin yanı sıra ona göre daha uzakta kalan lâm mahrecine meyletmesinden ötürü inhirâf harflerinden sayıldığını söylemiştir. Râ harfi hakkındaki var olan başka bir görüşü daha aktaran Mekkî, râ harfinin aslında şiddet harfi olduğunu ama sahip olduğu tekrîr ve inhirâf sıfatları nedeniyle rihvet sıfatına meylettiğini kabul edenlerin olduğunu nakletmiştir.²¹⁵

Mekkî bu sifata ayrı bir ihtimam göstermiştir. Alimlerin çoğunluğu tarafından “mahreç kayması” olarak ifade bu durum, Mekkî tarafından hem mahreç hem de sıfat kayması olarak tanımlanmıştır. Mar'âşî inhiraf sıfatını harflerin sıfatlarına dahil etmemiş bu konuda herhangi bir malumata yer vermemiştir. Son zamanlarda kaleme alınan tecvid kitaplarının çoğunluğunda inhiraf sıfatı harflerin sıfatları arasında sayılıyor olup Mekkî b. Ebî Tâlib'in usulü benimsenmiştir.²¹⁶

2.2.26. Sesli Harf²¹⁷:

Bu harfin hemze olduğunu söyleyen Mekkî, konuşma sırasında sesin hemzeyle yükselmesi nedeniyle bu harfe böyle bir isim verildiğini açıklamıştır. Bu özelliğin hemze harfine bir meziyet kattığı bununla birlikte kelâmda bir ağırlık meydana getirdiği ve bu durumun sonucu olarak hemzede “tahkik, tahfif, bedel, hazif ve beyne beyne” gibi farklı sıfatların ortaya çıktığı belirtilmiştir. (الجرس) kelimesinin lügat anlamının “ses” olduğu vurgulanarak, bir kelimedeki iki hemzenin bulunmasının zorluğundan bahsedilmiş ve Arap kelâmında bu uygulamanın fazla bulunmadığının bilgisi verilmiştir. Mekkî, Halîl b. Ahmed'in görüşlerine yer vererek, hemzenin okunmasında zorlanıldığında kusmak ve öksürmek gibi seslerin geldiği

²¹⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 70-71. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adli Eseri*, 57.

²¹⁶ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'âşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 180.

²¹⁷ الحرف الجُزِّي tabiri *er-Ri'âye*'de bu başlık için kullanılmıştır.

ve bu durumun hemzeye kattığı ziyadelikten ötürü “الجرس” olarak isimlendirildiğini nakletmiştir.²¹⁸

2.2.27. İstîtâle Harfî²¹⁹:

er-Ri'âye'de, “Dâd harfinin telaffuzu esnasında bu harfin sesinin lâm harfinin mahrecine kadar uzanması durumu” istîtâle sıfatının ıstılah anlamı, dâd harfi de bu sıfatın harfi olarak açıklanmıştır.²²⁰ Bu başlık altında dâd harfiyle alakalı başka bilgi vermeyen Mekkî, eserin ilerleyen bölümlerinde müstakil bir başlık altında dâd harfi hakkında açıklamalar yapmıştır.

Mar'aşî, istîlâle sıfatını lügat manası olarak “uzamak ve çekilmek”; tecvid terimi olarak ise “sesin dilin yan kısımlarında başından sonuna kadar devam edecek şekilde uzaması” şeklinde tanımlara yer vererek anlatmaya başlamıştır. Bu sıfatın dâd harfine ait olan bir sıfat olduğunun üzerinde durulmuştur. Tezin önceki kısımlarından buraya kadarki kısımdan da anlaşılabilceği üzere Mar'aşî üstü kapalı veya yanlış anlaşılabilcek şekilde yapılan bir anlatımdan ziyade teferruatlı anlatım yapmayı tercih etmektedir. Bu tercih sebebiyle de dâd harfi noktasında başka eserlere de atıf yaparak açıklayıcı ve ayrıntılı bilgiler vermiştir. İstîtâle okumasının med harfleriyle kıyas ederek farklılıkları ortaya konulmuş, alimlerin bu sıfat hakkında sahip oldukları görüşler açıklanmaya çalışılmıştır. Okuma süresi hakkında var olan tartışmalar, harflerin ve sıfatların tilavet süreleri anlamında sınıflandırılmasıyla açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.²²¹

2.2.28. Mütefeşşî Harfi:

Tecvid ıstılahı olarak “bu sıfata sahip olan harfin telaffuzu esnasında sesin dil ve damak arasında yayılması” olarak tanımlayan Mekkî, şîn (ش) harfinin tefeşşî sıfatı harfi olduğunu ve telaffuzu esnasındaki yayılmanın zâ (ظ) harfinin mahrecine kadar ulaştığını zikretmiştir. Başka bir görüşe göre sê (ث) harfinin de bu sıfatın harflerinden kabul edenlerin olduğu nakledilmiştir. Eserin bu bölümünde tefeşşî harfi olarak sadece şîn harfine ve alimlerin farklı görüşlerine değinen Mekkî, mahreçler bölümünde fâ (ف) harfini de tefeşşî harfi olarak zikretmiştir.²²²

²¹⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 71-72. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*, 57-58.

²¹⁹ “الحرف المستطيل” ibaresi *er-Ri'âye*'de bu konu için kullanılmıştır.

²²⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 72-73.

²²¹ Mar'aşî, *Cühdül-mukall*, 159-161. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 173-174.

²²² Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 73.

Cühdü'l-mukıll'de, ilk olarak lügat manasına ve ıstılahî manasına yer verilmiştir. Sözlükte “yayılma”, tecvid ilmindeyse “dil ve damak arasında hava akımının yoğun olması sebebiyle, bu havanın harfin telaffuzu esnasında yayılma durumu” olarak zikredilmiştir. İstılahi anlamını er-Ri'âye'yi kaynak göstererek aktaran Mar'aşî, bu tanımdan anlaşılması gereken iki hususun varlığından bahseder; bunlardan ilkinin şîn (ش) harfinin bu sıfat vesilesiyle kuvvet bulmuş olduğu iken ikinci olarak da bu sıfatın genel kabule göre sadece şîn harfinde bulunduğudır. Mar'aşî, şîn harfinden başka harfleri de tefeşşî sıfatına dahil eden alimlerin olduğuna değinmiş lakin onlarda da hava intışarı olsa bile içlerinde bu durumun en fazla olduğu harfin şîn harfi olduğunun bilgisini vermiştir.²²³

2.2.29. Musmata ve Müzleka Harfleri:

Mekkî, *er-Ri'âye* eserinde bu iki sıfatı bir başlık altında anlatmıştır. İbn-i Düreyd'in²²⁴ (ö. 321/933) harfleri zorluk ve kolaylık anlamında derecelendiren ilk kişi olduğu belirtilmiş, musmata harfleri hakkında İmam el-Ahfeş'in²²⁵ (ö. 292/904) görüşleri nakledilmiştir. İmam el-Ahfeş'in açıklamalarına göre, musmata harfleriyle ilgili Arap kelâmında var olan çok harfli kelimelerin yapısında musmata harflerinin tek başına bulunmadığı böyle bir durumun görüldüğü kelimelerin ise köken olarak Arapça olmadığı belirtilmiştir. Musmata harflerinin dile ağırlık oluşturmaları nedeniyle müzleka harfleriyle beraber bulunması gerektiğinin bilgisi verilmiştir. Müzleka harfleriyle de yine İmam el-Ahfeş'in görüşlerine yer veren Mekkî, bu sıfatın harflerinin dil ucu ve onu takiben iki dudaktan çıkan harfler olduğunu, bunların dil üzerine en hafif gelen harfler olduğunu nakletmiş ve (فر من لب) ifadesindeki harflerin müzleka harfleri bunlar haricindeki yirmi iki harfin ise musmata harfleri olduğunu aktarmıştır. Elif (ا) harfi tahkiki mahrece değil takdiri mahrece sahip olduğu için her iki harf grubunun dışında tutulmuştur.²²⁶

2.2.30. Hurûf's-Sutm²²⁷:

Önceki kısımlarda zikredilen yedi boğaz harfi dışında kalan harfler için kullanılan tabirdir. Mekkî elif harfini tezin önceki bölümlerinde söylendiği üzere “Hurûf-u Hevâiyye” yani ağız

²²³ Mar'aşî, *Cühdü'l-mukıll*, 158-159. Bkz. Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 171-172.

²²⁴ Arap dil alimi ve şair.

²²⁵ Ahfeş ed-Dımaşkî, detaylı bilgi için Bkz. Emin Işık, “Ahfeş ed-Dımaşkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1988).

²²⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 73-74. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*, 59-60.

²²⁷ Eserin farklı nüshalarında bu isimlendirme “hurûfu's-summ”olarak da zikredilmiştir.

boşluğu harfî olarak zikretmiş olsa bu başlıkta elif harfî de boğaz harfî sayılarak “yedi boğaz harfî dışında kalanlar” ifadesini kullanmıştır. Bu şekilde isimlendirilmeleri Halîl b. Ahmed’e atıfta bulunarak bu harflerin mahrecinin ağız bölgesi olmasından kaynaklandığı belirtilmiştir.²²⁸

2.2.31. Mehtûf Harf:

er-Ri‘âye’de, bu harfin hemze harfî olduğu açıklanmıştır. Bu isimlendirilmenin sebebi ise telaffuz esnasında şiddetli, öksürük veya kusma sesinin benzeri bir sesin işitilmesinden ötürü olduğu belirtilmiştir. Bu sıfat için “mehtûf” tabirini kullanan alimlerin de olduğu bilgisinin ardından bu sıfatın anlatımı tamamlanmıştır.²²⁹

2.2.32. Râci’ Harfleri:

Bu sıfatın harfleri Mekkî tarafından sakın nûn ve mîm harfî olarak zikredilmiştir. Bu şekilde isimlendirilmelerinin bu iki harfin sakın durumlarında sahip oldukları ğunne sıfatı nedeniyle tahkiki mahreçlerinde çıkıp başka bir mahreç bölgesi olan hayşûm yani geniz bölgesine geçmelerinden ötürü olduğu açıklanmıştır.²³⁰

2.2.33. Muttasıl Harf:

Bu harfin vâv harfî olduğu çünkü kendisinde bulunan yumuşaklık nedeniyle ağızdaki mahrecinden elif harfinin mahreciyle buluşuncaya kadar meylin devam ettiği Mekkî tarafından zikredilmiştir.²³¹

Tezin önceki bölümlerinde Mekkî’nin araştırmaları sonucu kırk dört lakap ve sıfat olduğu bilgisine ulaştığı ve bunları da sırasıyla ele aldığı zikredilmişti. Otuz dördüncü sıfatın anlatımının ardından geriye kalan on sıfatı otuz beşten kırk dörde değil; birden ona kadar yeniden sıralamaya koyarak anlatmıştır. Geriye kalan on lakap harflerin bulundukları mahreç bölgelerine göre aldıkları isimlendirmedir. Mar‘aşî’de bu isimlendirmeler mahreç bölgeleri anlatımının içerisinde bulunurken, Mekkî’nin anlatımını harfler üzerinden yapıldığı görülmektedir.

2.3. Diğer lakaplar ve Mekkî’nin Bu Lakaplar Hakkında Verdiği Bilgiler:

²²⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 75.

²²⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 75-76.

²³⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 76.

²³¹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 76. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri*, 61.

Mekkî b. Ebî Tâlib, harflere ait otuz dört lakap hakkında bilgi vermesinin ardından geriye kalan on lakabı ayrıca ele almış ve bu lakapları Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn* isimli eserinin girişinde yer verdiğini, bu lakapların harflerin çıkış yerlerine göre isimlendirildiğini aktarmıştır.²³²

2.3.1. Hurûfu'l-Halkıyye (Boğaz Harfleri):

Boğaz harfleri olarak (ع-ح-خ-غ-ء) harfleri zikredilmiştir. Mahreç yerlerinden ötürü bu şekilde isimlendirildiklerinin, elif harfinin mahrecinin ağız boşluğu olduğu için bu harfler arasında sayılmadığının bilgisi verilmiştir.²³³

2.3.2. Hurûfu'l-Leheviyye (Küçük Dil Harfleri):

Mahreç yerleri itibariyle kâf (ق) ve kêf (ك) harfleri bu grupta sayılmaktadır.

2.3.3. Hurûfu'l-Şeceriyye (Ağız Açıklığı Harfleri):

Halîl b. Ahmed'in bu harfleri (ج-ش-ض) harfleri olarak belirttiği Mekkî tarafından nakledilmiştir.²³⁴ Farklı kaynaklarda şeceriyye harfleri hakkında farklı kabullerin olduğunu da görmek mümkündür.²³⁵ Mekkî, eserinin ilerleyen bölümlerinde her harf için oluşturduğu ayrı başlık altında şeceriyye harfi olarak dâd (ض) harfinin yerine yâ (ي) harfini tercih etmiştir.²³⁶ Günümüzde yazılan tecvid eserlerinde de yâ harfi tercihi devam etmektedir.

2.3.4. Hurûfu'l-Eseliyye (Dil Ucu Harfleri):

Mekkî, Halîl b. Ahmed'in bu grupta üç harfi zikrettiği ve bunların (ز-س-ص) harfleri olduğunu aktarmıştır. Telaffuzları esnasında dilin mahreçlerine olan konumu nedeniyle bu isimlendirme yapılmıştır.²³⁷

2.3.5. Hurûfu'l-Nit'iyye (Üst Damak Harfleri):

Bu harflerin (ط-د-ت) harfleri olduğunu Mekkî, Halîl b. Ahmed'ten nakletmiştir. Üst damak kovuğunun mahreç yerleri olduğu kabul edildiği için bu şekilde isimlendirilmişlerdir.²³⁸

2.3.6. Hurûfu'l-Liseviyye (Diş Eti Harfleri):

²³² Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 76.

²³³ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 77.

²³⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 77.

²³⁵ Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*, 62-63.

²³⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 118.

²³⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 77.

²³⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 77.

Mekkî bu harflerin (ظ- ذ- ث) harfleri olduğunu aktarmış, dış etlerinden çıkmaları sebebiyle bu şekilde isimlendirildiklerini açıklamıştır.²³⁹ Tezin daha önceki bölümlerinde Mar‘aşî’nin dış eti harfleri hakkındaki görüşünün bu harflerin dış etinden çıkmasından ötürü değil, dış etine yakınlığından ötürü bu isimle isimlendirildikleri görüşüne yer verilmişti. Her iki alimin eserlerinde konu edindikleri bu hususta farklı görüşlere sahip oldukları görülmektedir.

2.3.7. Hurûfu’l-Zelkiyye (Müzleka Harfleri):

Müzleka harfleri bu lakabın harfleridir. Mekkî yukarıda otuzuncu lakap olarak zikrettiği müzleka harfleri başlığında bu harflerle alakalı olarak bilgi ve görüşlerine yer vermiştir. Bu bölümde ise Halil b. Ahmed’in müzleka harfleriyle alakalı görüşleri nakledilmiştir. Mekkî b. Ebî Tâlib, Halîl b. Ahmed’in “*Kitabu’l-Ayn*” isimli eserinin farklı nüshalarında bu konuda zikredilen harflerin farklılık gösterdiğini bazı nüshalarında bu harfleri (ر- ل- ن) olarak belirtildiği, bazılarında ise (ر- ل- ن- ف- ب- م) olarak yer verildiğini açıklamıştır. Lakin kendisinin bu harfleri (نمر قبل) ya da (مل فنبر) ibareleriyle anlattığını söyleyerek kendi tercihini bildirmiştir.²⁴⁰

2.3.8. Hurûfu’l Şefehiyye (Dudak Harfleri):

Mekkî bu harflerin “şefehiyye” olarak da isimlendirildiğinin bilgisinin vermesinin ardından (ف- ب- م) harflerinin telaffuzları esnasında dudağa nispetleri nedeniyle Halil b. Ahmed tarafından böyle isimlendirildiklerini açıklamıştır.²⁴¹

2.3.9. Hurûfu’l-Cevfiyye (Ağız Boşluğu Harfleri):

Mekkî kendisinin daha önce “med ve lîn harfleri” olarak zikrettiği harflerin (ي- و- ا), Halîl b. Ahmed tarafından bu harflerinin mahreçlerinin cevfe son bulmasından ötürü böyle şekilde isimlendirildiğini aktarmıştır. Bazı alimlerin hemzenin mahreci “aksa’l-halk” olmasıyla birlikte cevfe bitişmesi sebebiyle hemzeyi de cev f harfi olarak kabul ettiklerini aktarmıştır.²⁴²

2.3.10. Hurûfu’l-Hevâiyye (Boşluk Harfleri):

Bahsi geçen bu harflerin cevfiyye harfleri ile aynı harfler olduğunu belirten Mekkî, daha öncesinde ayrıntılı bir şekilde ele aldığı için burada tekrardan bahsetmeyeceğini söylemiştir. Bu sıfat ile birlikte lakapların kırk dörde tamamlandığının bilgisini vermiş ardından zikredilen

²³⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 78.

²⁴⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 78. Bkz. Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri*, 64.

²⁴¹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 78.

²⁴² Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 79.

bu bilgilerin bu Kur'an kıraati ile ilgilenen herkesin öğrenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Harfler arasında var olan bu mahreç ve sıfat ihtilaflarının kelâmın anlaşılır olmasına ve telaffuzun hayvanlarındaki gibi tekdüze olan seslerden ayrışmasına fayda sağladığını belirtmiştir.²⁴³

Buraya kadar değinilen konular nispetince şunları açıklamak mümkündür: Mekkî, mahreçler ve sıfatlar noktasında kitabının ilgili bölümlerinde anlatımı kısa tutmuş, terimlerin çoğunlukla ıstılah manalarını vermekle yetinmiş ve lügat manalarını gerek görmediği müddetçe zikretmemiştir. Sıfatlar üzerinden harflerin anlatımını gerçekleştirmiş yeri geldiğinde bir konuyu tekrar vurgulamaktan çekinmemiştir. Konular hakkında var olan ihtilafları çoğu zaman kişi veya grup zikretmeden aktarmaya ve açıklamaya çalışmıştır. Eserin genelinde doğru kabul ettiği şekilde anlatım yaptığı anlaşılacakla birlikte bazı konuları nihayete erdirmeden “Ebu Muhammed şöyle söylüyor” ibaresiyle kendi görüşünü aktarmıştır. Harfler bahsi üzerinde fazlaca durmuş, günümüzde dil alimlerinin incelediği konulara da değinmiştir.²⁴⁴ Anlattığı konularla ilgili kendisinin de yararlandığı başka alimlerin görüşlerini zikrederek anlaşılması zor kısımları gerektiği takdirde açıklamaya çalışmıştır.

Mar‘aşî *Cühdü’l-mukıll* isimli eserinde harflerin mahreç bölgeleri üzerinden detaylı bir şekilde anlatımı yapıldığı görülmektedir. Neredeyse her terim için ıstılah manalarının yanı sıra lügat manalarına da yer verilmiştir. Anlatılan konuda var olan görüş ayrılıkları ve farklı yaklaşımlar genellikle o görüşü dile getiren kişiyle birlikte nakledilmiştir. Mar‘aşî kendi görüşlerini “ben derim ki” ifadeyse açıklamıştır. Konular üzerinden harflerin ve mahreçlerin anlatımı gerçekleştirilmiştir²⁴⁵ Tecvid ilminin fonetik kısmıyla da yakından ilgilenen Mar‘aşî, harflerin sesleri noktasında yaptığı açıklamaları da bu bakış açısıyla ele almıştır.

²⁴³ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 79. Bkz Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri‘âye li-Tecvidi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri*, 65.

²⁴⁴ Arap alfabesi harflerinin diğer diller ile mukayese edildiği bölüm bu duruma örnek gösterilebilir.

²⁴⁵ *er-Ri‘âye*’de bir sıfat hakkında anlatım yapılırken sıfata sahip olan harflerin okunuşları temel alınarak anlatım yapılırken; *Cühdü’l-mukıll*’de anlatılan konudan ne kastedildiği belirtilmiş ardından harfin okunuşunda nasıl olduğu açıklanmıştır.

3. SIFAT VE MAHREÇ ANLATIMLARININ ARDINDAN DİĞER TECVİD KONULARININ BAHSİ

3.1. er-Ri'âye de Konuların Sıralanışı ve Muhtevâsı:

Mekkî harflerin sıfatlarını ve lakaplarını ele aldığı bölümün ardından Ebu Osman el-Mâzinî'nin²⁴⁶ (ö. 249/863) harflerin sıfatları hakkındaki görüşlerine yer verdiği kısa bir bölüm kaleme almıştır. Mekkî bu bölümün sonunda buraya kadar lakap ve mahreçleri ortak başlıklarla ele aldığını lakin eserin bundan sonraki kısımlarında her bir harfi tek tek ele alacağını bilgisini vermiştir. Kelamın kendisinden oluştuğu harfler için on altı mahreç bölgesinin bulunduğunu ve bunlardan üçünün boğaz bölgesinde olduğunu açıkladıktan sonra yeni bölüme hemzenin anlatımıyla başlamıştır.²⁴⁷

er-Ri'âye'de en geniş kapsamlı ele alınan harf hemze (ء) harfidir. Hemze bâb'ının içerisinde yedi adet alt bölüm oluşturulmuş ve bu harfin okunuşuyla alakalı ayrı ayrı anlatımlar yapılmıştır. Burada belirtilmesi gereken önemli hususlardan biri, müellifin yedi kıraat üzerinden anlatım yapma durumudur. Okuyuş farklılıkları ve bu farklılıkların hangi imam ya da râvî'ye ait olduğunun bilgisi verilmiş ve Kur'an kelimelerinde örnek getirilerek pekiştirilmiştir. Mekkî başka eserlerinde ele aldığı bir konuyu eserin muhtevasını göz önünde bulundurduğundan ve tekrara girmemek adına *er-Ri'âye*'de yeniden açıklamamış başka bir eserinde açıkladığının bilgisini vermekle yetinmiştir.²⁴⁸

Hemze harfinin detaylıca anlatımının ardından he (ه) harfinin anlatıldığı bölüm gelmektedir. Bu bölümde elif harfi ve he harfinin birbirlerinden farklılıkları “mahreç yerleri aynı sıfatları birbirlerinden farklı” şeklinde açıklanmıştır. Bu harfin kelime içerisindeki konumuna Kur'an'dan örnekler getirilerek dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilmiştir. Özellikle zayıf sıfatlara sahip olmasından ötürü okuyuş esnasında izhar edilmesine dikkat edilmesini vurgulamıştır. Alt başlık içerisinde he (ه) harfinin, ha (ح) harfi ve ayn (ع) harfiyle peş peşe gelmesi durumunda ortaya çıkabilecek okuyuş yanlışlıkları üzerine uyarılar yapılmıştır.²⁴⁹

Elif harfi için *er-Ri'âye*'de, mahrecinin kimileri tarafından boğaza nispet edilse de asıl mahrecinin cevîf yani ağız boşluğu olduğunun bilgisi verilmiştir, izhar ile okunması gereken

²⁴⁶ Arap dili ve edebiyatı alimi. Detaylı bilgi için Bkz. Hüseyin Elmalı, “Ebû Osman el-Mâzinî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994).

²⁴⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 80-81.

²⁴⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 82-90.

²⁴⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 91-96.

durumlar anlatılmıştır. Mekkî, elifin okunuşu hususunda ve med miktarları hakkında kurrâ arasında var olan ihtilaflara bu eserinde yer vermemiştir.²⁵⁰

Ayn (ع) harfinin anlatıldığı bölümde bu harfin boğaz mahreci harflerinden olduğu bilgisinin ardından bu harfin sahip olduğu sıfatlara yer verilmiştir. Bazı alimlerin ayn harfinin az miktarda şiddet sıfatı içerdiği görüşü aktarılmıştır. Hemze harfi ile mahreç bölgelerinin yakın olmasından ötürü Arapların bu iki harfi birbirlerinin yerine kullandıkları belirtilmiştir. Özellikle peş peşe iki ayn harfinin gelmesi durumunda telaffuza harfin hakkını verecek şekilde dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ğayn (غ), he (ه), ha (ح) harfleriyle yan yana gelmeleri durumlarında telaffuzda dikkat edilmesi gereken noktalara değinilmiştir.²⁵¹

Hâ (ح) harfi hakkında Halîl b. Ahmed'in görüşünü aktaran Mekkî, "eğer Hâ harfindeki boğukluk kendisinde bulunmasaydı mahreç yerlerinin aynı olması sebebiyle ayn (ع) harfine benzeyeceğini" söylemiştir. Bu iki harfinde bazı zamanlarda birbirlerinin yerine kullanılabildiklerini belirten Mekkî, (ضبعت) kelimesini örnek olarak göstermiştir. Hâ harfinin ince okunması gerektiği belirtilmiş özellik yanına med harflerinden elif ve ayn harfi gelmesi durumlarında buna dikkat edilmesi vurgulanmıştır. Yan yana iki hâ harfi gelmesi durumundaki telaffuz ve idğâm-ı misleyn olma durumlarına dikkat çekilmiştir. Mekkî bölümün devamında alt başlık oluşturmuş ve hâ harfinden sonra he (ه) harfinin gelmesine değinilmiş ama bu bilgilerin daha öncesinde zikredildiği belirtilerek tekrar edilmeyeceği söylenmiştir.²⁵²

Ha (خ) harfi *er-Ri'âye*'de en kısa anlatıma sahip olan harftir. Harfin mahreç yeri ve sahip olduğu sıfatlara değinilmiş, kalın okunması noktasında Kur'an örnekleri üzerinden uyarılarda bulunulmuştur. (الأخ) kelimesinin telaffuzunda hâ (خ) kelimesi şeddeli okuyan kimseler müşahade ettiğini söyleyen Mekkî, bunun önemli bir hata olduğunu ve bu kelimedeki hâ harfinin tıpkı (الأب) kelimesindeki bâ harfi gibi kesralı okunması gerektiğini belirtmiştir.²⁵³

Ğayn harfinin (غ) anlatıldığı bölümde, harfin mahreç bölgesi ve sıfatları hakkında bilgi verildikten sonra harfin kalın okunmasına yönelik uyarılarda bulunulmuştur. Ğayn harfinden sonra ayn (ع) ya da kâf (ق) harflerinin gelmesi durumunda telaffuzun açık ve anlaşılır olmasına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmış Kur'an'dan örneklerle (افرع علينا) pekiştirilmiştir. Alt başlık olarak sakın haldeki ğayn harfinden sonra şîn (ش) harfinin gelmesi

²⁵⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 97-98.

²⁵¹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 99-101.

²⁵² Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 102-105.

²⁵³ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 106.

halinde ğayn harfinin izhar ile okunmasının önemine değinilmiştir. Mekkî, bu kısma kadar yapılan anlatımın temel amacının ilim talebelerinde gördüğü eksikler neticesinde onları uyarmak olduğunu açıklamıştır.²⁵⁴

Kâf harfinin mahreci hakkında “boğazın ağız ile buluştuğu yer” tarifi yapılmıştır. Kendisinde güçlü sıfatları barındıran bir kalkele harfidir açıklamasının ardından harfin kalın bir okuyuşa sahip olduğu ama özellikle kendisinden sonra elif meddi gelmesi durumunda kalın okunması gerektiği belirtilmiştir. Kef (ك) harfinin kendisinden önce veya sonra gelmesi hakkında açıklamalar Mekkî, her iki harfin harekeli olması durumunda izhar ile okuyuşun elzem olduğunu ama sakın kâf (ق) harfinden sonra kef (ك) harfinin gelmesi durumunda idğâm yapmanın vacip olduğunu söylemiştir. Bu idğâm esnasında kâf harfinin isti‘lâ sıfatının yapılması gerektiği uyarısında bulunulmuş (احطُّتْ) kelimesi nispetinde Kur’an’dan örneklerle anlatım desteklenmiştir.²⁵⁵

Kef harfî (ك) anlatımına, diğer harflerin anlatımında olduğu gibi mahreç bölgesinin tarifi ile başlanmıştır. Sıfat olarak Kâf (ق) harfinden farklılıkları ve bu farklılıkların ortaya çıkardığı sonuçlar açıklanmıştır. Diğer harflerde olduğu gibi okunuş esnasında açık ve net bir şekilde okunmasına dikkat edilmesi gerektiği aksi takdirde oluşacak hatalı okuyuşlar anlatılmıştır. Kâf harfine dönüşmesi durumunun bazı durumlarda caiz olmasıyla beraber izhar ile okunması gereken yerlerde dikkat edilmesi gerektiği aksi takdirde İbn-i Mes‘ûd kıraatine ait olan bazı durumların oluşabileceğinin uyarısı yapılmıştır.²⁵⁶

Şîn harfî (ش), “dil ortası mahrecinden sayılan üç harften biri” olarak zikredilmiştir. Zayıf sıfatlara sahip olan şîn harfinin tefeşşî sıfatıyla kuvvetlendiği söylenmiştir. Kendisinden sonra cîm harfî (ج) gelmesi durumunda okuyuşun aynı mahreçten çıkan bu harfe kaymaması için izhar ile okunmasına önem verilmesi gerektiği belirtilmiş zira dikkat edilmezse cîm harfinin daha güçlü bir harf olması nedeniyle böyle bir durumun olabileceği uyarısı yapılmıştır.²⁵⁷

Cîm harfî (ج) güçlü sıfatlara sahip bir harf olarak açıklanmıştır. Diğer harflerde yapılan açıklamalar gibi bu harf için de öncesinde ve sonrasında gelecek harfler doğrultusunda okuyuş uyarıları yapılmıştır. Ayrı bir bölüm olarak cîm harfinin peş peşe gelmesi durumunda dikkat edilmesi gerekenler ve cîm harfinden sonra he (ه), râ (ر) ve ha (ح) harflerinin gelmeleri

²⁵⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 107-108.

²⁵⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 109-110.

²⁵⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 111-112.

²⁵⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 113.

durumunda oluşabilecek yanlış telaffuzları önlemek için uyarılarda bulunulmuş ve örneklerle yer verilmiştir.²⁵⁸

Yâ (ي) harfî için “dil ortası mahrecinden çıkan üçüncü harf olduğu, kendisinde bulunan med, lîn, hafâ ve illet sıfatlarından ötürü bazı zamanlar telaffuzunda güçlük yaşanan bir harftir” tanımını yapılmıştır. İnce bir harf olduğu için telaffuzu esnasında -özellikle kendisinden sonra med elifi geldiğinde- ince okunmasına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Şeddeli yâ harfî üzerine vakf yapıldığında izhar ile okunmasının önemi dile getirilmiştir. Alt başlık içerisinde (ثم يحكىم) kelimesi örnek getirilerek iki yâ harfinin yan yana geldiğinde telaffuzda yapılması gerekenler açıklanmıştır. Bir başka alt başlık olarak (إِنَّ وَلِيِّ اللَّهِ) kelimesi ve benzerleri örnek getirilerek aynı kelimede ve farklı kelimelerde tekrar eden yâ harfinin okunması hakkındaki bilgilere değinilmiştir.²⁵⁹

Dâd harfinin (ض), ağız (dil) mahreci harflerinden olduğu dil kenarının üst azı dişlerini takip etmesiyle çıktığı” açıklaması yapılmıştır. Dâd harfinin sahip olduğu sıfatlara değinen Mekkî, önceki bölümlerde bu sıfatların açıklamasını yaptığı için bu kısımda tekrar olmaması nedeniyle açıklamamıştır. Her durumda kalın okunması gerektiği vurgulanmış, kurrâ ve imamların eğitimlerine bu noktada dikkat etmesini gerektiği zira çok sayıda yanlış uygulamanın yaygın olduğu belirtilmiştir. Telaffuzu esnasında dilin olması gereken konu anlatılmış hatalı okuyuşların uyarısı yapılmıştır. Alt başlık içerisinde kendisinden sonra ıtbâk harflerinden biri geldiğinde izhar ile okuyuş yapılmasının gerekliliği aksi takdirde oluşabilecek durumlar anlatılmıştır. Yine bir başka alt başlıkta ise sakın dâd harfinden sonra harekeli tâ (ت) harfî gelmesi durumunda idğâm oluşmasını engelleyecek bir okuyuş yapılması gerektiği vurgulanmıştır.²⁶⁰

Lâm harfî (ل), mahreci “dil kenarının başlangıcından, dil ucunun bitimine kadar uzanan yerden çıkar” şeklinde açıklanmıştır. Kendisinde var olan sıfatlar sayıldıktan sonra orta kuvvette bir harf olduğu söylenmiştir. İnce bir harf olduğu ve buna binaen ince okunması gerektiği uyarısı yapılmış özellikle kendisinden sonra med harflerinden elif gelirse dikkatli olunması belirtilmiştir. Kendisinden sonra nûn (ن) harfî gelmesi durumunda telaffuzda oluşabilecek durumlara yer verilmiştir. Alt başlık içerisinde ince okunması gereken bir lâm harfinden sonra lafzatullah lâm’ı gibi kalın okuyuşu olan lâm harfî gelirse her iki harfin de

²⁵⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 114-117.

²⁵⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 118-122.

²⁶⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 123-126.

okuyuşunun dikkatli ve doğru olması gerektiği belirtilmiştir. Daha önce “harflerin illetleri” bahsinde değinilen Verş rivayetine ait bir okuyuş olan “elif-i müfahhame”den bahsedilmiştir. Yine oluşturulan bir başka alt başlıkta ise peş peşe gelen harekeli lâm harflerinin telaffuzunda dikkat edilmesi gereken noktalara değinilmiştir.²⁶¹

Nûn harfi (ن), dil mahreci bölgesinden çıkan harflerden olduğuna, mahreç bölgesi hakkında ihtilaflı görüşlerin olduğunu kimilerine göre lâm mahrecinin biraz altından ya da kimilerine göre biraz üstünden çıktığını söyleyen Mekkî, bu konuda Sibeveyhî’nin görüşünü “dil ucu ve ön dişlerin birazcık üstü” olarak aktarmıştır. Orta kuvvette olan bir harf olduğuna belirtilmiş, sahip olduğu ğunne sıfatının ona kuvvet kazandırdığı söylenmiştir. Nûn harfinin öncesine ve sonrasında gelen harfler noktasında uyarılar yapılmış ve nûn harfinin peş peşe gelmesi durumlarında uygulanması gereken telaffuz kurallarına değinilmiştir.²⁶²

Râ harfi (ر) hakkında, “mahreç olarak nûn harfinin çıktığı konumdan ama dil ucunun biraz gerisinin de telaffuza dahil olduğunun” bilgisi verilmiştir. Kendisinde var olan sıfatlar zikredilmiş, mahreç bölgesi olarak yakın konumda olduğu lâm harfine meyiletme durumu olduğundan inhirâf harflerinden olduğu açıklanmıştır. Râ harfinin kullanımının çeşitli olması nedeniyle Araplar tarafından kalın okunduğu gibi bazı yer ve durumlarda ince okuyuşla da kullanıldığı belirtilmiştir. Sahip olduğu tekrîr sıfatı sayesinde farklı bir konumu olduğu ve bu sıfatın şeddeli olduğunda daha belirgin olduğu örneklerle (مرة – كرة) anlatılmıştır. Alt başlık içerisinde peşi sıra gelen râ harflerinin telaffuzları hakkında uyarılar yapan Mekkî, bu harfin kalın ve ince okunması hakkında görüş farklılıkları olduğunu aktarmıştır. Mekkî, Verş’in bu konudaki uygulama ve görüşleri hakkında ayrı bir kitap kaleme aldığını söylemiştir.²⁶³

Tâ harfinin (ط) anlatımına da diğer harflerinki gibi mahreç yerinin açıklanmasıyla başlanmıştır. Mekkî bu harfin mahreci için “dil ucu ve ön dişlerin kökünden” çıktığını açıklamıştır. Kalın harf olması nedeniyle okuyuşunun (ما طاب لكم) örneğindeki gibi tefhîm ile olması gerektiği vurgulanmıştır. Telaffuzu esnasında tâ (ت) harfine kayma yaşanması ihtimali sebebiyle kendisinden sonra sâd veya dâd harfi gelmesi durumunda izharına dikkat edilerek okunmasının uyarısı yapılmıştır. Bu konuyla bağlantılı olarak bazı dil bilgisi konuları da zikredilmiştir. Günümüzde nakıs idğâm başlığı altında işlenen, sakın Tâ harfinden sonra

²⁶¹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri’âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 127-132.

²⁶² Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri’âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 133-134.

²⁶³ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri’âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 134-137.

harekeli tâ harfinin gelmesi durumunda yapılacak telaffuz (ما فرطتم في يوسف) ve benzeri Kur'an kelimeleri üzerinden anlatılmıştır.²⁶⁴

Dâl harfinin (د) mahreci, “Tâ (ط) harfinin mahreci” olarak açıklanmıştır. Sahip olduğu cehr ve şiddet sıfatları sebebiyle Tâ harfî gibi kuvvetli bir harf olduğu belirtilmiştir. Kendisinde bulunan istifâl ve infitah sıfatlarıyla Tâ harfinden farklı olduğu, mahreç yerleri aynı olmasına rağmen farklı sıfatlara sahip olmaları neticesinde bu iki harfin ayrıştığı bilgisi verilmiştir. Kendisinden sonra med harflerinden elif gelirse ince okuyuş yapılması gerektiği aktarılmıştır. Bu bilgilerin ardından bu harf hakkında alt başlık oluşturan Mekkî, bu kısımda dâl harfinin şeddeli okuyuş dışında peş peşe geldiği durumlar için uyarılarda bulunmuştur.²⁶⁵

Harfî tâ (ت) için mahreç bölgesi “Tâ ve dâl harflerinin mahreç bölgesi” ifadesiyle açıklanmıştır. Kendisinde bulunan hems sıfatı neticesinde zayıf, şiddet sıfatı nedeniyle güçlü harf alametlerini bulundurmasından ötürü Mekkî bu harf için “orta kuvvette bir harftir” açıklamasını yapmıştır. İnce harf olması nedeniyle med ile okunması da ince olmalıdır denilmiştir. Sakin halinden sonra gelen harekeli Tâ harfine olan idğâm durumu ele alınmış ve teferruatlarıyla anlatılmıştır. Bu konu hakkında (ودت طائفة) kelimesi gibi Kur'an-ı Kerim'den bu uygulamanın bulunduğu örneklerle konu pekiştirilmiştir. Bölüm içerisinde ayrı bir başlık altında harekeli tâ (ت) harfinin harekeli Tâ (ط) harfinden önce gelmesi durumunda her iki harfin birbirine karıştırılmadan sıfatlarına uygun olarak izhar edilerek okunması vurgulanmış bu konuyla ilgili olarak (استطاع) kelimesi ve bu kuralın uygulandığı başka kelimeler misal verilmiştir.²⁶⁶

Zây harfinin (ز), mahreç bölgesi olarak “ön alt dişlerin birazcık üstü ile dil ucu arası” ifadesi bulunmaktadır. Sahip olduğu sıfatlar anlamında güçlü ama telaffuz noktasında ince harflerden olduğu belirtilmiştir. Telaffuz esnasında cîm (ج) harfinden önce veya sonra bulunması halinde izhar edilmesinin öneminden bahseden Mekkî, dikkat edilmediği takdirde zây harfinin sîn harfinin mahrecine kayma ihtimali noktasında uyarılar yapmıştır. Konu içerisinde alt başlık oluşturan müellif, bu başlıkta ise sakin zây harfinden sonra dâl ya da tâ harflerinden birinin gelme durumunda olabilecek telaffuz hataları hakkında bilgiler vermiştir.²⁶⁷

²⁶⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 138-140.

²⁶⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 141. Tâ harfinin anlatımında tâ harfî ile idğâm durumuna değinen Mekkî, dâl harfinin tâ harfine olan idğâm okuyuşuna yer vermemiştir.

²⁶⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 144-148.

²⁶⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 149-150.

Sîn harfinin (س), mahreç olarak “zây harfi ile aynı mahreçten” çıktığı ifade edilmiştir. Mahreç bölgeleri aynı olmasına ve bazı ortak sıfatlara sahip olmalarıyla birlikte, sîn harfi sahip olduğu zayıf sıfatlar sonucunda zây harfinden zayıf kabul edilmiştir. Aynı mukayese sîn harfiyle sâd harfi arasında da yapılmış, sâd harfinin sahip olduğu kuvvetli sıfatlar neticesinde daha güçlü bir harf olduğu belirtilmiştir. Safir sıfatıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Üç ayrı alt başlık oluşturan Mekkî, bu başlıklarda sırasıyla sîn harfinin itbâk harfleriyle yan yana gelmesi durumunda telaffuzda dikkat edilmesi gereken hususlar, sîn harfi sakın haldeyken kendisinden sonra cîm harfi gelmesi halinde okuyuşun zây harfine kaymamasına dikkat edilmesi, sîn harfinin telaffuzda sâd harfinden ayrışmasına önem verilmesi konuları ele alınmıştır.²⁶⁸

Sâd harfinin (ص) anlatımına da mahreç bölgesini açıklayarak başlayan Mekkî, “zây ve sîn harflerinin çıktığı yerden çıktığını” zikretmiştir. Ardından sahip olduğu sıfatları sıralamış ve kuvvetli bir harf olduğunu ifade etmiştir. “Kârî nasıl ki harfleri sayarken sâd harfine geldiğinde onu kalın bir okuyuşla okuyorsa, sâd harfi için bu kalın okuyuş her zaman yapılmalı” şeklinde kalın harf olduğu vurgulanmıştır. Telaffuzu esnasında sîn harfine benzememesi için ihtimam gösterilmesi gerektiği söylenmiştir. Kendisi gibi bir itbâk harfiyle yan yana gelmesi durumunda, okuyuşunun dile daha rahat geldiği söylenmiştir. İki ayrı alt başlık oluşturan Mekkî, bu kısımlarda diğer harflerde dikkat çektiği gibi olması gereken ve dikkat edilmesi gereken ibdâl ve idğâm durumları hakkında bilgiler vermiştir.²⁶⁹

Zâ harfi (ظ), mahreç olarak “dil ucu ve ön üst dişlerin arasından” çıktığı belirtilmiştir. Sahip olduğu sıfatlar ve bu sıfatlar neticesinde diğer harflerle olan yakınlığına ve farklılıklarına yer verilmiştir. Zâ harfinin kalın bir harf olduğu dolayısıyla kalın bir okuyuşla okunması gerektiği söylenmiştir. Okuyuş sırasında özellikle zê (ذ) ve dâd (ض) harfleriyle karıştırılmasına dikkat edilmesi uyarısında bulunulmuştur. Kendisinden önce gelen harf ne olursa olsun özellikle itbâk ve istî‘lâ sıfatlarının uygulanmasının, Zâ harfinin başka harflerle karışmasını engelleyeceği aktarılmıştır. Oluşturulan alt başlıkta, telaffuzunda ibdâle fırsat vermemek maksadıyla yapılması gerekenler hakkında bilgilere yer verilmiştir.²⁷⁰

Sâ harfi (ث) harfi hususunda “Zâ harfi ile aynı mahreçten çıktığı” ve kendisinde bulunan hems sıfatı sebebiyle zayıf harflerden kabul edildiği ama bir miktar şiddet sıfatına da sahip olduğu

²⁶⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 151-155.

²⁶⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 156-160.

²⁷⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, 161-163.

söylenmiştir. İnce bir okuyuş ile okunmasına ve kalın harfler ile yan yana gelmesi durumunda telaffuzunun kalınlaşmamasına özen gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir. İki sâ harfinin peş peşe gelmesi durumunda yani idğâm-ı misleyn olduğunda harfin beyanına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁷¹

Zâl harfi (ذ) için “Zâ ve sâ harfleriyle aynı mahreçten” çıktığı lakin sahip olduğu cehr sıfatı nedeniyle sâ harfinden daha güçlü olduğu açıklanmıştır. Ve yapılan bu mukayese detaylı olarak ele alınmıştır. İnce bir harf olduğu dolayısıyla ince bir telaffuza sahip olduğu belirtilmiş buna dikkat edilmediği takdirde oluşabilecek hatalı okuyuşlar zikredilmiştir.²⁷²

Fâ harfi (ف) hakkındaki mahreç bilgisi “alt dudağın iç tarafı ile ön üst dişlerin arası” olarak verilmiştir. Önceki bölümlerde tefeşşî sıfatını anlatırken bahsedilmemiş olmakla birlikte, bu başlık altında Mekkî'nin fâ harfinin tefeşşî sıfatına sahip olduğunu açıkladığı görülmektedir. Harfin sahip olduğu sıfatlar neticesinde diğer harflerle benzeştiği ve ayrıştığı noktalar açıklanmıştır. İnce bir harf olmasının sonucu olarak ince okunmasına özen gösterilmesi vurgulanmıştır.²⁷³

Bâ harfinin (ب) mahreç olarak “alt ve üst dudakların birleşik konumdayken dudakların arasından çıktığı” ifade edilmiştir. Bâ harfi mîm harfiyle mukayese edilmiş, ortak sıfatlara sahip olmalarıyla birlikte, mîm harfinde ğunne sıfatına da bulunduğu açıklanmıştır. Bu iki harfte bulunan benzerlikler neticesinde Arap kelâmında birbirlerinin yerine kullanıldıkları durumlar olduğu ifade edilmiş ve örnekler getirilmiştir. Bâ harfinin peş peşe gelmesi durumundaki okuyuş özellikleri üzerinde durulmuş ve Ebû Amr kıraatine has bir durum olan idğâm-ı kebîr hakkında açıklamalara da yer verilmiştir. Bâ harfinin izhar ve idğâm edilmesiyle alakalı görüş ayrılıkları bulunduğunu ifade eden Mekkî, bahsi geçen ihtilaflara değinmemiştir.²⁷⁴

Mîm harfi (م) mahreci olarak “bâ harfi ile aynı yer” olduğu bilgisi verilmiştir. Mîm harfinin sahip olduğu sıfatlar zikredilmiş ve ğunne sıfatının mîm harfine kattığı şeyler noktasında detaylı açıklamalar yapılmıştır. Mekkî mîm harfi ve nûn harfi arasında kuvvet noktasında bir kıyas yapmamıştır. Sakin mîm harfinin izhar ve idğâm ile okunması gereken durumlara yer verilmiştir. Mekkî bu konu içerisinde oluşturduğu alt başlıkta mîm harfinin yan yana gelmesi

²⁷¹ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 164-165.

²⁷² Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 166-168.

²⁷³ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 169-170.

²⁷⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 171-172.

durumunda uygulanacak ğunnenin dereceleri ve izhar ile okunması gereken yerler hakkında bilgilendirmelerde bulunmuştur.²⁷⁵

Vâv harfinin (و) mahreci “bâ ve mîm harflerinin mahreci” yani dudakların arası olarak belirtilmiştir. Sahip olduğu sıfatlar açıklanmış ve sakin durumda olduğu, öncesinde de damme hareke bulunduğu takdirde med ve fetha hareke olduğunda ise lîn harfî olarak kabul edildiği bilgisi verilmiştir. Telaffuzu esnasında var olan dudak hareketleri sebebiyle okuyuşunda dikkat edilmesi gereken hususlara ve bunlara uyulmadığı takdirde oluşan hataların neler olduğuna değinilmiştir. Diğer harflerin anlatımlarında olduğu gibi kendinden önceki veya sonraki harfler sebebiyle oluşabilecek mahreç ve okuyuş kaymalarına değinilmiştir. Önceki harflerde oluşturulduğu gibi vâv harfî için de alt başlıklar oluşturulmuş olup bu başlıklar altında idğâm ve izhar ile okunması gereken durumlar ele alınmıştır.²⁷⁶

er-Ri'âye'de harfler bahsinde anlatımı yapılan son harf “ğunne”dir. Mekkî bu harf için “genizden çıkan sakin bir nûn-u hafife” ifadesini kullanmıştır. İhfâ nûn-u dışında sakin hareye sahip nûn için de geçerli olduğu söylenmiştir. Tenvin durumu ve mîm harfî için sahip oldukları ğunne hakkında bilgiler verilmiştir.²⁷⁷

Ğunne konusunu tamamladıktan sonra Mekkî, zikrettiği tüm harf, sıfat ve mahreçleri anlatmasındaki temel maksadın, bunların tilavet esnasında dikkat edilmesi ve uygulanması gereken mevzular olmasından ötürü doğru bir şekilde öğrenilmesi olduğunu açıklamıştır. Kur'an-ı Kerim'i oluşturan harflerin anlaşılabilmesi için tek tek zikrettiğini belirtmiştir. Daha önce belirttiği üzere harflerde var olan farklılıklar olmasaydı kelâmın noksan kalacağı vurgulanmıştır.

Bu bölümün tamamlanmasının ardından Mekkî, mahreçlerin sayıları hakkında var olan ihtilafları, şeddeli harflerin hükümleri, idğâm, izhar ve ihfâ gibi tecvid konularını ayrı başlıklar halinde muhtasar olarak ele almıştır. Sakin nûn ve tenvinin hallerini anlattığı bölümün ardından eserini nihayete erdirmiştir.

Mekkî'nin anlatım tarzına bakıldığında, mevcut tecvit konularını oluşturan harflerin her bakımdan anlaşılması öncelik kabul edilmiştir. Öyle ki eserin büyük çoğunluğu harflerin anlatımından oluşturulmuştur. Tecvid uygulamalarının harfleri konu alan bölümlerde yeri geldiğinde okuyuş uyarısı olarak bulunması günümüzdeki eğitim metodundan farklıdır. Yeni

²⁷⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 173-175.

²⁷⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 177-181.

²⁷⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 182-183.

dönemde yazılan tecvid eserlerinde de harfler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Lakin idğâm, izhar, ihfâ vb. tecvid konuları çoğunlukla müstakil başlıklar altında her yönüyle ele alınmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki üniversite eğitimi için kaleme alınan eserlerde farklı kıraatlerin uygulamalarına yer verilse de kurslarda ve okullarda verilen Kur'an derslerinde kullanılan kaynak kitaplarda sadece Asım kıraatinin Hafs rivayetine ait uygulamalar anlatılmaktadır.

3.2. Cühdü'l-mukıll'de Konuların Anlatım Sıralaması:

Harflerin sıfatları hakkında detaylı bilgilere ve görüş ayrılıklarına yer verilmesinin ardından Mar'asî, "Râ (ﺭ) Harfi ve Lâm (ﻝ) Harfinin Kalın ve İnce Okunuşları" başlığında yeni bir bölüm kaleme almıştır. Eserinin daha önceki konu anlatımlarında da yaptığı üzere terimlerini anlamlarını açıklayarak bölüme başlamıştır. Bu bölümde râ harfinin harekeli, sakın ve vakf halindeki durumları ele alınmıştır.²⁷⁸ Mekkî'nin *er-Ri'âye* eserinde râ harfinin müstakil olarak anlatıldığı kısımda bu okuyuş farklılıklarının ele alındığını lakin konuyla alakalı müstakil bir başlık oluşturulmadığını söylemek mümkündür. Yine *Cühdü'l-mukıll*'de râ harfi ve lâm harfinin telaffuzu hakkında daha detaylı bilgilerin verildiği, bu bilgilerin çeşitli alt başlıklar halinde okuyucuya sunulduğu görülmektedir.

Bu bölümün ardından "idğâm" başlığı altında: İdğâm-ı misleyn, idğâm-ı mütegaribeyn, sakın nûn'un halleri ve tenvîn, sakın mîm'in halleri anlatılmıştır. İdğâm konusunun anlatımında tarifi, çeşitleri ve bu konu hakkındaki yaygın kabulleri detaylı bir şekilde ele alan Mar'asî, fonetik açıklamalara da yer vermiştir. İdğâm kelimesinin lûgat manası olarak "bir şeyi başka bir şeyin içine sokmaktır" tanımını aktarmıştır. Arapçada kullanımı noktasında atın demirinin ağzına girdirilmesinin "atın ağzına demirin idğâm olunması" tabiriyle ifade edildiğini yani idğâmın "girdirme" anlamına geldiğini belirtmiştir. Kufe ve Basra ekollerinin bu kelimeyi farklı şekillerde telaffuz ettikleri, Basra ekolünün "iddiğâm" şeklinde kullandıklarının bilgisi vermiştir. Şeddeli harf konusunu bu başlığın içerisinde ele alan Mar'asî, idğâm süresi hakkında "şeddeli harfin telaffuz süresi iki harekeli harf okunması müddetinden az oluyorsa yapılan bu okuyuşun ğunnesiz idğâm olduğunu çünkü ğunneli okuyuşta sesin uzamasına ihtiyaç duyulduğu açıklanmıştır. İdğâm okuyuşundaki şeddeleme için "bir harfin başka bir harf içinde tamamen kaybolması değil, var olan bu iki harfin ayrı ayrı telaffuz edilememe durumu olduğunu açıklamıştır. Tam idğâm ve nakıs idğâm tabirlerine yer vermiş; ilk harf

²⁷⁸ Mar'asî, *Cühdül-mukıll*, 173-180.

ikinci harfin içerisinde zat ve sıfat olarak kayboluyorsa tam idğâm olduğunu ve bu olayın misleyn ve mütekaribeyn çeşitlerinde olabileceğini ifade etmiş, (اذ ظلموا), (مد) örneklerini vermiştir. Lakin ilk harfin zâtı kayboluyor sıfatı -ki genellikle itbâka ve isti'lâ- kaybolmuyorsa nakıs idğâm olarak isimlendirildiğini söylemiştir. İdâm-ı kebîr ve idğâm-ı sağîr konularının açıklaması yapılmıştır. İhfâ konusu da “okuyuşta tenvin ve sakın nûn’un zatının gitmesi, sıfatının kalması; kalan o sıfatın da ğunne olması” olarak ifade edilmiş ve ihfâ hakkında çeşitli tespitlerde bulunularak konu detaylı bir şekilde anlatılmıştır.²⁷⁹

Bir sonraki bölüm başlığı “Med ve Kasr” dır. Mar‘aşî, önceki bölümlerde olduğu gibi bu bölümü de kısımlara ayırmış ve sırayla: Med harflerinde aslî med üzerine fer’i med olması durumu, lîn harflerinde med konuları işlenmiştir.²⁸⁰

“Hemze-i Vasl ve Hemze-i Kat’ ” başlığı altında öncelikle bahsi geçen bu terimlerin lûgat ve ıstılâhî anlamlarına değinilmiş ardından uygulama noktasında Kur’an kelimelerinden örnekler getirilerek anlatım kuvvetlendirilmiştir.²⁸¹ Bu konunun günümüz kaynaklarında da ayrıntılı olarak işlendiği görülmektedir. Özellikle vakf ve ibtidâ konularını da yakından ilgilendirdiği için telaffuz noktasında dikkat edilmesi gerekenler elifba kitapları da dahil olmak üzere tecvid ilmini içerek pek çok kaynakta açıklanmıştır.

“Her iki hemzenin cem edilmesi” başlıklı konuya Hafs rivayetinde bu konuya örnek olan ayet²⁸² ile konu anlatımına başlanmıştır. Ardından Kur’an’dan getirilen pek çok örnek hemzeler üzerinden incelenmiştir.²⁸³

“İmâle” konusu için müstakil bölüm başlığı oluşturan Mar‘aşî, elifin imâle ile okunuşuna değinmiş ve imâlenin, “İmâle-i suğrâ ve İmâle-i Kübrâ”²⁸⁴ olmak üzere iki çeşidi olduğunun bilgisini vermiştir.²⁸⁵ Bu ayırım günümüz tecvid eserlerinin çoğunda yapılmamaktadır.

“(هم)” zamiri için başlık oluşturan Mar‘aşî, bu zamirin kıraat farklılıklarına göre telaffuz şekillerini anlatmış, vakf halindeki vecihlerine değinmiştir.²⁸⁶ Bugünkü tecvid eğitiminde “sakın mîm’in halleri” başlığı altında sakın mîm den sonra gelen harfe göre telaffuzun nasıl

²⁷⁹ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 181-212.

²⁸⁰ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 213-226.

²⁸¹ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 227-232.

²⁸² Bakara Suresi 31. ayet

²⁸³ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 233-235.

²⁸⁴ İmâle-i Kübrâ Hafs rivayetinde var olan bir uygulama olmamakla birlikte Ebû Amr ve Hamza kıraatlerinde bulunan bir okuyuştur.

²⁸⁵ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 236-238.

²⁸⁶ Mar‘aşî, *Cühdül-mukall*, 239-243.

olması gerektiğinin bilgisi verilmekle birlikte diğer kıraatlerde bulunan farklılıklara değinilmemiştir.

“Hâ-i (◌) Kinâye” bölümünde hâ zamirinin okunma şekilleri örneklerle açıklanmıştır.²⁸⁷

“Vakf” konusu müstakil bir başlık altında ele alınmış, vakf çeşitleri zikredilmiş, bu konu hakkında Süyûtî (ö.911/ 1505) gibi alimlerin görüşleri nakledilmiştir. Bahsedilen vakf çeşitleri hakkında alt başlıklar oluşturularak örnekler üzerinden detaylı anlatım yapılmıştır. Bu bölüm içerisinde “ibtidâ” konusunda yer verilmiş olup, çeşitleri ve hükmü hakkında görüşlere yer verilip açıklamalar yapılmıştır. “sekte” konusu da bu bölümde zikredilmiştir. Uzun ve tafsilatlı bir bölümün ardından açıklanan konular hakkında bazı uyarılar yapılmış ve konu nihayete erdirilmiştir.²⁸⁸

Vakf konusunun ardından, Arap alfabesindeki her bir harf için müstakil başlıklar oluşturularak bu harfler hakkında bilgilere yer verilmiştir. Harflerin anlatım sıralaması Mekki’nin *er-Ri’âye*’deki benzerlik gösterse de farklılıklar barındırmaktadır:

(ء-ه-ع-ح-خ-غ-ق-ك-ج-ش-ي-ض-ل-ط-د-ت-ز-س-ص-ظ-) yapılan bu sıralama harflerin mahreç yerleri temel alınarak, boğazın en sonundan ağzın en ucuna olacak şekilde yapılmıştır.²⁸⁹

Anlatılan bu konuların ardından Fatiha Suresi üzerinden, surede bulunan tecvid kuralları kısımlara ayrılarak her bir bölümde ele alınan kelime ya da kelimeler hakkında tecvid ilmi açısından bilgilendirmeler yapılmıştır.²⁹⁰ Günümüzde elifbaların en arka kısmında bulunan dua ve sureler üzerinden anlatım yapılmamakla birlikte talebenin önceki bölümlerde öğrenmiş olduğu bilgileri uygulama kabiliyeti hocası tarafından gerek ezber esnasında gerekse okuyuş esnasında kontrol edilir. Bununla birlikte yaygın telaffuz hatalarının belirli bir sure örneği üzerinde incelendiği eserler de mevcuttur.²⁹¹

Cühdü’l-mukıll eserinin sonunda “Yâ Harfleri Hakkında Risale” başlığı altında Kur’an tilavetinde var olan yâ harfleri ve bunların uygulama kaideleri noktasında uyarıların ve

²⁸⁷ Mar’asî, *Cühdü’l-mukıll*, 244-246.

²⁸⁸ Mar’asî, *Cühdü’l-mukıll*, 247-286.

²⁸⁹ Mar’asî, *Cühdü’l-mukıll*, 287-309.

²⁹⁰ Mar’asî, *Cühdü’l-mukıll*, 310-323.

²⁹¹ Konu ile alakalı bir örnek eser, Bkz. *Kur’an Tilavetinde Yaygın Hatalar Fatiha Sûresi Örneği*, çev. Nihat Temel (Ankara: DİB Yayınları, 2021).

örneklerin bulunduğu bir bölüm kaleme alan Mar'âşî, alt başlıklar halinde konuları açıklamıştır.²⁹² Bu bölümün ardından eser nihayete erdirilmiştir.

3.3. Anlatım Açısından Ayırtıkları Noktalar ve Günümüzdeki Tecvid Eğitimi

Her iki eser de tecvid açısından önemli bir konuma sahiptir. *er-Ri'âye* tecvid ilmi anlamında yazılan ve tamamı elimize ulaşan ilk mensûr çalışma olduğu kabul edilmektedir.²⁹³ *Cühdül'l-mukall* eserinin ise müellifi Saçaklızâde Mehmed Mar'âşî'nin harflerin sesleri ve mahreçleri noktasındaki fonetik yaklaşımları ve konular hakkındaki açıklamaları, eserin yazıldığı dönem ve toplum göz önünde bulundurulduğunda eserin hem Türk coğrafyasında hem de Arap coğrafyasında kıymetli kılmaktadır.²⁹⁴

İki eser de tecvid ilmini konu alıyor olsa da konuların anlatım sıralamaları ve işleyiş tarzı olarak birbirlerinde ayırtıkları noktalar mevcuttur. Mekkî b. Ebî Tâlib eserine Kur'an öğrenmenin faziletleri ve bu ilimle uğraşan kimselerin sahip olmaları gereken hasletler hakkında bilgilere yer vermiştir. Nitekim Mar'âşî de eserin başında bu konulara yer vermiştir. Mar'âşî, Kur'an-ı Kerim'in Mushaf haline getirilmesi harflere hareke ve noktaların konulması süreçlerini ele aldığı bir bölüme de yer vermiştir.

Mekkî harflerin üzerinde fazlaca durmuş yeri geldiğinde günümüzde dil alimleri tarafından anlatılan konulara değinmiştir. Bölümleri kısa ve öz olarak oluşturmasının yanında bir harf hakkındaki durumu birden fazla yerde zikrettiği de görülmektedir. Eserin büyük bir çoğunluğunu harf anlatımları oluşturmuş fakat son kısımda özellikle ihtilaf olan tecvid kaidelerine eserinde yer vermiştir.

Mar'âşî, konuların başlıklarını harfler üzerinden değil, tecvid kuralları üzerinden belirlemeyi tercih etmiştir. Yine Mekkî'nin usulünden farklı olarak ayrı ayrı müstakil bölümler oluşturmaktan ziyade genel bir başlık içerisinde alt başlıklara yer vererek konu bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır.

Bu alanda oluşturulan ilk eserlere bakıldığında bunların çoğunluğunun manzum halde kaleme alındığı görmek mümkündür. Ezber yöntemi ile eğitim öğretimin desteklendiği zamanlarda bir konu hakkında şiir ezberlenmesi o konunun akılda kalıcılığını arttırır nitelikteydi. Ezberletilen bu eserlerin yaş gruplarına göre sınıflandırıldığını da görmek mümkündür.

²⁹² Mar'âşî, *Cühdül-mukall*, 324-345.

²⁹³ Çabuk, *Mekkî B. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*, 23.

²⁹⁴ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar'âşî'nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*, 84-85.

Tuhfetu'l Etfâl isimli eser bahsedilen bu kaynaklardan çocuklar için olanlardan biridir. “Tecvid eğitimine dair çocuklara hediyeler” anlamına geldiği de söylenen bu eserde on konu başlığı ve altmış bir beyit bulunmaktadır. Genel çerçevesiyle tecvit kurallarını içeren bu eserde mukaddime bölümünden sonra: Tenvin ve sakın nûn, şeddeli nûn ve mîm’in hükümleri, sakın mîm’in hükümleri, eliflâm ve lâmu’l-fi’l, idğâm, med ve kısımları, med hükümleri, medd-i lâzım hükümleri işlenmiş ve hatime ile nihayete ermiştir.²⁹⁵

Zaman içerisinde kaynak kitaplara ulaşımın kolaylaşması teknolojik imkanların artması ve daha birçok etken sonucunda eğitim yöntemlerinin değişmesinin nedenlerindendir. Bu değişimin tecvid eğitiminde kullanılan metotlarda da olduğunu görmek mümkündür. Karşılaştırmalı olarak incelediğimiz kitaplar günümüzde pek çok akademik çalışmanın kaynağını teşkil etmektedir. Lakin tecvid eğitimi bizzat bu kaynakların üzerinden yapılmamaktadır.

Eskiden müstakil kitaplar üzerinden bütün konular öğrenciye aktarılırken ülkemizde konuların peyderpey öğretildiği bir tecvid eğitimi söz konusudur. Elifbâdan harflerin öğretilmesi bu durumun ilk basamağıdır. Tecvid öğretiminin tamamlanmasının ardından konular hakkında daha fazla malumat sahibi olmak isteyenler uygun kaynak ve hocalarla eğitime devam ederler.

Elifbâlarda harf ve işaretlerin öğretiminin yanında, Kur’an okurken gerekli olan bazı okuma ve tecvit kurallarının da öğretilmesine yer verilmektedir. Bu konular genellikle, “med”, “zamir”, “lafzatullah”, “hemze” ve “hurûf-ı mukattaalar” nûn harfinin halleri olarak zikredilebilir.²⁹⁶

3.4. Günümüzde Elifbâlar ve Tecvid Anlatımı²⁹⁷

Türkiye’de Cumhuriyete geçiş döneminde Latin alfabesine geçiş inkılabı neticesinde halkın özellikle çocukların Arapça dilindeki maharetleri körelmeye başlamıştır. Bu durum Kur’an öğretilmesine de yansımıştır. Sadece çeviri metinler üzerinden yapılan eğitimler oluşabilecek yanlış anlatım ve uygulamalara sebep olmaktadır. Arapça telaffuzun Türkçeden farkı aşıkardır, yanlış anlatımdan ötürü harflerin mahreçlerinin yanlış öğrenilip uygulanması durumu ortaya çıkmaktadır.²⁹⁸ Bir ifadenin Arapça kullanımının yerine oluşturulan yeni

²⁹⁵ Fatma Yayla, “*EL-KAVLÜ’S-SEDİD Fİ İLMİ’T-TECVİD*” İLE “*TUHFETÜ’L-ETFAL*” İSİMLİ *TECVİD ESERLERİNİN USUL VE MUHTEVA YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ts.), 97-99.

²⁹⁶ Ayar, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Elifbâlar (1824-1928)*, 243.

²⁹⁷ Kaynak olarak “Hayrat Neşriyat” tarafından basılan “Benim Elifbâm (Tecvidli)” elifbâ kullanılmıştır.

²⁹⁸ Mısırlı, *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar’aşî’nin Tecvit ve Tilavet Geleneğindeki Yeri*.

tabirler konuyu anlama noktasında kolaylık sağlıyor gibi olsa da uygulama da yanlışlıklara sebep olabilmektedir. Damme yerine ötre, fetha yerine üstün, kesra yerine de esre tabirleri, oluşturulan tabirler arasında zikredilebilir.

Mekkî ve Mar‘aşî’nin eserlerin harfleri anlattığı bölümlerde harflerin sıralaması kıraat alimlerinin benimsediği şekilde yani mahreç bölgelerine göre yapılmıştır. Günümüzde kullanılan elifbâlarda dil alimlerince kullanılan elif (ل) harfinden başlayıp yâ (ي) harfiyle sona eren sıralama bulunmaktadır. Müslümanlar için önemli bir yere sahip olan Kur’an’ın öğrenilmesi, Arap olmayan milletler için yeni bir dilin öğrenilmesi anlamına gelmektedir. Yeni bir dil öğrenmeye, dilin alfabesinin öğrenmekle başlamak mümkün olur.²⁹⁹ İslamiyet’in yayılmasıyla birlikte Arap olmayan milletlerden de İslam’a girenler olmuş ve bu durum Kur’an okunurken yanlış telaffuzların oluşabilmesi endişesini de beraberinde getirmiştir. Bu durumdan hareketle varlığı bilinen ancak kullanım yaygınlığı olmayan nokta işareti kullanılmaya başlanmıştır. Kelimelerin doğru okunabilmesi için de Ebu’l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından renkli mürekkeple harekeleme yapılmıştır. Oluşturulan bu hareketlerin bugünkü halini alması; şedde, tenvin, hemze gibi işaretlerin eklemesi ise Halîl b. Ahmed tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁰⁰ Bugün birçok elifba kitabının ilk sayfasında bulunan tabloda harflerin altında isimlerinin Latin harfleriyle yazılmış kısımları da bulunmaktadır. Bu sayfanın eğitiminin tamamlanması durumunda arka sayfasında harflerin karışık halde bulunduğu bir tablo mevcuttur. Öğretmenler, öğrencilerinin harfi tanıyıp tanıyamadığını bu sayfada kontrol ederler. Elifbâlarda harflerin sıfatları ya da mahreçleri çoğunlukla bulunmaz. Lakin son dönem tecvid kitaplarında harf anlatımlarında resimli anlatımlara yer verilmektedir.³⁰¹ Verilen bu resimlerin ilk harfi veya ilk hecesi örnek getirildiği harfin telaffuzunu hatırlatacak şekilde seçilmektedir.

İslamiyet’in ilk zamanlarından itibaren Müslüman olanların Kur’an eğitimi için çeşitli mekanlar oluşturulmuştur. Ebu’l-Erkam’ın evi ile başlayan bu mekan belirleme süreci, alimlerin evleri, mescitler, camiler, kütüphaneler ve medreseler aracılığıyla devam etmiştir. Bu eğitim merhalelerinin Osmanlı Devleti’nde sıbyan mektepleri ile başlayıp, medreselerde devam ettiği görülmektedir.³⁰² Tanzimat dönemine kadar sıbyan mekteplerinde var olan müfredat ve uygulamalar, sıbyan mektebinin bağlı olduğu vakıf veya dersi veren hoca

²⁹⁹ Ayar, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Elifbalar (1824-1928)*, 3.

³⁰⁰ Ayar, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Elifbalar (1824-1928)*, 4.

³⁰¹ Bkz. *Kur’ân Tilâvetinde Mükemmellik*, 81-128.

³⁰² Ayar, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Elifbalar (1824-1928)*, 5.

tarafından belirlendiği için, bu dönemde sıbyan mekteplerinin sahip olduğu müfredata tam manasıyla ulaşmak mümkün olmamaktadır.³⁰³

Osmanlı Devleti'nin batı tarzı eğitime geçmesi ve devletin okuma yazma bilen yetişmiş insanlara ihtiyaç duyması, Osmanlı Türkçesi öğretiminin önemini arttırmıştır. Bu sebeplerden ötürü elifbâ derslerinin müfredatı değişmeye başlamış, sıbyan mekteplerinin düzenlenmesi amacıyla fermanlar ve talimatnameler yayımlanmıştır.³⁰⁴ 1824- 1928 yılları arasında pek çok elifbâ çalışması yapıldığı görülmektedir. Bunların yazımı ve öğretiminde kullanılacak yöntemler değişkenlik göstermiştir. Öğrencilerin kabiliyetleri doğrultusunda yeniden düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Harflerin öğretiminin bu harflerin gruplandırılmasıyla yapılması, harflerin dile kolay gelen sıralamayla öğretilmesi, harekeli telaffuz öğretiminde kullanılan kelimelerin Arapça kökenli olmadan günlük hayatta kullanılan kelimelerden seçilmesi vb. değişikliklerdir. Zaman zaman bu kitapçıkların mukaddimesinde öğreticiye yönelik ikaz ve tavsiyelere de yer verilmiştir.³⁰⁵ 1856 yılına kadar bu alandaki ilk ve tek eser olan, müellifi belli olmayan, “*Elifbâ Cüzü*” isimli çalışma ile Kur'an öğretimi yapıldığı, Kur'an okuması belirli bir seviyeye geldikten sonra Osmanlı Türkçesi öğretilmeye başlandığı, araştırmalar sonucunda görülmektedir.³⁰⁶

Burada belirtmek gerekir ki zikredilen yıl aralığında hem Osmanlı Türkçesi için hem de Kur'an eğitimi için elifbâlar bulunuyordu.³⁰⁷ Her iki tür elifbâ için yapılan düzenlemeler ayrı ayrı olsa da dönem içerisinde birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bu iki öğretimin sonrasında birbiriyle karıştırılması durumu ihtimali vardır ki kanaatimizce elifbâların birleştirilmesi esnasında Osmanlı Türkçesinde bulunan bir öğreti olan “elif harfi bir harfin yanına geldiğinde -a sesi ile okutur” ifadesinin ileriki zamanlarda med harflerinden olan elif'in anlatımında kullanılmasının böyle bir karışıklık sonucunda ortaya çıkmış olması mümkündür.

Arapça öğretiminin yakın zamanda yeniden müfredata konulduğu ve günlük hayatta Latin alfabesi kullanıldığı göz önünde bulundurulursa Kur'an öğrenen kimselerin Arap harflerini kelimelerin farklı yerlerinde geldiğinde tanımakta zorluk çekeceklerini söylemek

³⁰³ Ayar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Elifbâlar (1824-1928)*, 5.

³⁰⁴ Ayar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Elifbâlar (1824-1928)*, 5.

³⁰⁵ Ayar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Elifbâlar (1824-1928)*, 56-67.

³⁰⁶ Ayar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Elifbâlar (1824-1928)*, 5.

³⁰⁷ Ayar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Elifbâlar (1824-1928)*, 209.

mümkündür. Bu ihtiyacın karşılanması için harflerin “başta- ortada-sonda” halleri başlığındaki bir bölümde tüm harflerin tablo halinde yer aldığı kısımlar bulunmaktadır.³⁰⁸

Harf tablosundaki tüm harflerin üstün, esre ve ötre’li (fetha, kesra, damme) halleri bir sayfada gösterildikten sonra üstünden başlanılacak şekilde ayrı ayrı anlatım yapılır. Bu sayede öğrenecek kişiye göz aşinalığı kazandırılması amaçlanır.

Fetha harekenin açıklaması olarak “ince harfleri -e kalın harfleri -a sesiyle okutur” ifadesi bulunmaktadır ama Arapçadaki ince harf, kalın harf ayrımının bilinmemesi durumunda yanlış okuyuşlara sebep olması muhtemeldir.

Elifbâlardaki anlatılan konulardan ve Kur’an okuyuşunda mânâyı etkilemesi durumu söz konusu olduğundan en önemli konulardan biri med harfleridir. ا- و- ي harflerinin harekesi olmadan, harekeli bir harfin yanına gelmeleri durumunda bir elif miktarında yapılan uzatma olarak anlatılmaktadır.³⁰⁹ Her bir harekenin anlatılmasının ardından onların med harfi ile okunduğu hallerinin anlatımı yapılmaktadır. Bu anlatımda çoğunlukla “parmak kaldırıp indirmek miktarınca” ölçeklendirilmesi yapılıyor olsa da bunun ne derece sağlıklı bir yöntem olduğu tartışmalıdır.³¹⁰

Bu konunun ardından cezm ve şedde konusu peş peşe anlatılır. Cezm için “üzerine geldiği harfi, önceki harfe bağlayarak okutur” açıklaması yapılır. Şedde için ise “üzerine geldiği harfi önce cezmlı sonra harekeli, olarak iki defa okutur” tanımına yer verilir. Öğreticinin öğrencisini kontrol etmemesi durumunda sekteli bir okuyuşa sebep olma durumu söz konusudur.

“Dört elif çeker” ve “çeker” işareti de art arda anlatılan konulardandır. Açıklamalarında uzatma miktarları hareke değil, elif hesabı üzerinden açıklanır.

Ta-i merbuta (ة) durulduğunda “he”(ه) geçildiğinde “harekeli te” olarak okunur açıklamasıyla anlatılmaktadır.

Elif-i meksûra konusu, harfin ne olduğunu anlatmadan sadece “kendinden önceki harfi bir elif miktarı uzatır şeklinde belirtilir.

³⁰⁸ bkz. *Benim Elifbâ (Tecvidli)* (Hayrat Neşriyat, 2017), 3-4.

³⁰⁹ Bu uzatma miktarının anlatımıyla alakalı farklılıklar mevcuttur. Arap dünyasında hareke miktarı ölçüleri kullanılmaktadır. Bkz. Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 111-119.

³¹⁰ Bkz. Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 119.

Zamir olan hâ (ه) harfi için, “kelime sonundaki he harfidir” tanımı yapılır. Kendinden önceki harf cezm’li ise veya harekesiz ise kısa okunur; harekeli harften sonra gelirse uzun okunur açıklamasına yer verilir. Dikkat edileceği üzere “sakin harf” terimi yerine “cezmlî ya da harekesiz” terimleri kullanılmaktadır.

Lafzatullah konusu da “Allah lafzındaki lam harfî, önceki harfin harekesi ötre ya da üstün olursa kalın, esre olursa ince okunur şeklinde aktarılır.

Tenvin konusu, “iki üstün iki esre ve iki ötre” sıralamasıyla anlatılır. Her birinin kendine ait tabloları olan sayfaları bulunmaktadır.

Elifbâ cüzlerinin arkasında kısa dua ve sureler bulunmaktadır. Harfleri ve diğer konuların tamamını öğrenen bir öğrenci öğrendiği bilgileri bu kısımda uygulayabilir. Tamamen aynıysa olmasa da Mar‘aşî’nin eserinin sonunda Fatiha suresinin anlatımına benzediği söylenebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

İncelenen eserlerde görüldüğü üzere tecvid terimlerinin ele alındıkları bakış açısı sonucunda farklı tanımlarının bulunması mümkündür. Mekkî ve Mar'asî eserlerini kaleme alırken kendi dönemlerinde gördükleri eksiklikleri gidermek kaygısı taşımışlardır. Bununla birlikte Mekkî ele aldığı konuları kısa ve öz şekilde anlatmış, Mar'asî ise konu hakkındaki farklı görüşlere ve uygulamalara yer vererek bunlar içerisinden doğru olanı detaylandırarak anlatmıştır. Her iki eserde anlatılan mevzular, mevcut bulundukları Kur'an kelimeleri üzerinden örneklendirilmiştir. Asım kıraatinin Hafs rivayetinde var olan uygulamaların yanı sıra farklı kıraatlerdeki okuyuş tercihlerine de yeri geldiğinde değinilmiştir. Bununla beraber, müellifin tercihi doğrultusunda konuların önem sıralaması veya ele alındıkları yöntem değişkenlik göstermiştir.

Tecvid ve kıraat eğitimlerine olan ilgi ve bu konuları uygulamadaki maharet değiştikçe, bilgileri aktarmak ve anlatmak için farklı metotların arayışına gidilmiştir. Özellikle Arap harflerine olan yakınlığın azalması sebebiyle konular arasında öğrenim gerekliliği üzerine bir taksim yapılmış ve yapılan bu taksim sonucunda eserler oluşturulup, eğitim verilmiştir. Yapılan bu çalışmaların neticesinde öğrenimin az da olsa devamlılığı korunmuş, bununla birlikte telaffuz kabiliyeti ve tecvid bilgileri noktasında olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Genel hatlarıyla tecvid eğitiminin eğitim serüveninin incelendiği bu tezde kaleme alınan eserler ve yapılan uygulamalar neticesinde bazı tespitler yapılmıştır. Fakat Kur'an okuyuşunda ortaya çıkan bazı sorunlar bulunduğu toplumun konuştukları dil ve bu dilin fonetik kurallarıyla da ilgilidir ki o kendi içerisinde başlı başına bir araştırma konusu niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Mustafa Atilla. *Tecvîd-i Mâhir*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, ts.
- Altıkulaç, Tayyar. “Mekkî b. Ebû Tâlib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/575-576. Ankara, 2003.
- Ayar, Hatice. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Elifbâlar (1824-1928)*. Ankara: TDV Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Çabuk, Hasan Hüseyin. *Mekkî b. Ebî Tâlib ve er-Ri’âye li-Tecvidi’l-Kirâ’e ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve Adlı Eseri*. Batman: Batman Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, ts.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 25. Basım, 2014.
- Elmalı, Hüseyin. “Ebû Osman el-Mâzinî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/209-210. İstanbul, 1994.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yayıncılık, 1. Basım, 2018.
- Hamed, Ğânim Kaddûrî el-. *Kur’an Fonetigi Üzerine Tetkikler -Tecvid Âlimleri Özelinde-*. İstanbul: İFAV, 1. Basım, 2021.
- Heyet, Benim Elifbâm (Tecvidli). Hayrat Neşriyat, 2017
- Işık, Emin. “Ahfeş ed-Dımaşkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/525. İstanbul, 1988.
- en-Nevevî, *et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti’l-Kur’ân*. çev. Mehmet Yaşar Kandemir. İstanbul: Tahlil Yayınları, 2. Basım, ts.
- Karaçam, İsmail. *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 34. Basım, 2021.
- Mar’âşî, Mehmed. *Cühdül-mukîll*. Ürdün, 2., 2001.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. OTTO, 2. Basım, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, Ebî Muhammed. *er-Ri’âye li-Tecvidi’l-Kirâ’e ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve*. Mektebet’ü Kurtuba, ts.
- Mısırlı, Fatma Yasemin. *Fonetik Tercihleri İtibariyle Saçaklızâde Mehmed Mar’âşî’nin Tecvit ve Tilâvet Geleneğindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Kur’ân Tilâvetinde Mükemmellik*. çev. Fatma Yasemin Mısırlı. İstanbul: Darüsselam Vakfı, 4. Basım, 2014.

Öge, Ali. “er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2011), 277-286.

Sarı, Mehmet Ali. *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: İFAV, 5. Basım, ts.

Şakâkî, Rihâb Muhammed Müfid. *Kur’an Tilavetinde Yaygın Hatalar Fatiha Sûresi Örneği*. çev. Nihat Temel. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2021.

Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta’limi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Tevfik Rüştü. “Halîl b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Halîl b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/309-312. İstanbul, 1997.

Yayla, Fatma. “*EL-KAVLÜ’S-SEDİD Fî İLMİ’T-TECVİD*” İLE “*TUHFETÜ’L-ETFAL*” İSİMLİ *TECVİD ESERLERİNİN USUL VE MUHTEVA YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ts.

Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*. İstanbul: İFAV, 3. Basım, ts.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta ęretimini Ankara’da tamamladı. İstanbul Güngören Anadolu İmam Hatip Lisesinden -yeni adıyla Güngören İTO Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi- 2015 yılında mezun oldu ve aynı sene Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesini kazandı. Lisans eğitimini bir sene dondurup Ankara’da bulunan Ganime Cebeci Kız Kur’an Kursunda Tashîh-i Hurûf dersi aldı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesinden 2021 yılında mezun oldu. 2022 yılında Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakóltesinin, Temel İslam Bilimleri alanında yüksek lisans eğitimine başladı.

